K. CS. GHOSH

ÉHINSÉG

BENGÁLBAN

SZIKRA

Szegedi

SZIKRA

KALI CSARAN GHOSH

ÉHINSÉG BENGÁLBAN

SZIKRA

BUDAPEST 1952

A mű orosz címe:

КАЛИ ЧАРАН ГХОШ

ГОЛОД В БЕНГАЛИИ

ИЗДАТЕЛЬСТВО ИНОСТРАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

МОСКВА 1951

Fordította

HALÁSZ JÓZSEFNÉ

Felelős kiadó a Szikra Könyvkiadó vezérigazgatója

ELŐSZÓ

Kali Csaran Ghosh indiai közgazdász „Éhínség Bengálban" című könyve India történelmének egyik legtragikusabb eseményét tárgyalja, azt az éhínséget, amely 1943-ban egész Indiában és különösen Bengálban pusztított. A bengáli éhínség, amelynek igen sok áldozata volt, a legvilágosabban feltárta az angol uralom élősdi jellegét és az indiai társadalmi viszonyok, különösen az indiai mezőgazdasági rendszer rothadtságát. Ghosh művében azokról az éhínségekről is említést tesz, amelyek a XIX. században és korábban ismételten végigpusztították Bengált. A szerző azért közöl adatokat ezekről a korábbi éhínségekről, hogy kiemelje annak a szörnyű csapásnak a nagyságát, amely 1943-ban sujtotta Bengált. Ezek az adatok leleplezik az indiai angol kormányzók bűnös politikáját, amely fokozta a szerencsétlenség súlyát.

Bengál India feldarabolása előtt az ország legsűrűbben lakott vidéke volt. Az 1941. évi összeírás szerint 60,3 millió lakosa volt, a területén lévő Tripura, Kucs-Behár és Majurabhandzs hercegségekkel együtt 62,4, millió[1]; népsűrűsége pedig az egyes tartományok átlagát tekintve 300 fő km^2-ként. Bengál területe a feldarabolás előtt 213 000 km^2 volt.

Bár Bengál ipari vonatkozásban India legfejlettebb vidékének számít, az ország többi részéhez hasonlóan elmaradott agrárterület, ahol a falusi lakosság erősen túlsúlyban van a városi lakossággal szemben.

Az 1941-es összeírás adatai szerint Bengál falusi lakossága 56,4 millió fő, vagyis a lakosság 90,1%-a, míg a városi lakosság 6 millió fő, vagyis az egész lakosság 9,9%-a[2].

[1] Lásd Census of India. 1. köt. 1941. 118—128. old.
[2] Lásd ugyanott, 57, 74. old.

Bár a bengáli ipar aránylag magas fejlettségű az indiai viszonyokhoz mérten, Bengál városi lakosságának az iparban való részaránya alacsonyabb, mint az indiai átlag. A városi lakosságnak több mint 50%-a Kalkuttában él. Kalkutta India legnagyobb városa, jelentőségére nézve a második kikötő és a legfontosabb vasúti csomópont.

Kalkutta a vidéknek nemcsak közigazgatási, hanem a szó legteljesebb értelmében vett gazdasági és kulturális központja is.

Bengál mezőgazdasága aránylag magas árutermelésével és ipari növénytermesztésével, különösen jutatermesztésével tűnik ki.

A legfőbb jutatermesztő körzet Bengál keleti része, de a jutát kalkuttai gyárakban dolgozzák fel, vagy Kalkuttán keresztül szállítják Angliába. Bengál hegyaljai körzeteiben jelentős teaültetvények vannak.

Bengálnak csaknem egész ipara az angol tőke monopóliuma. Az angol tőke tulajdonában vannak a jutagyárak, a kalkuttai dokkok és javítóműhelyek, a ranigandzsai szénbányák, Bengál vasércbányái, a vas- és acélöntődék, a hegyaljai vidékeken lévő teaültetvények. Bengál az angol monopoltőke legfontosabb támasza Indiában; az indiai tőkének csupán alárendelt szerepe van. A bengál iparban az angol üzleti ügynökségek[3] uralkodnak, amelyek hatalmas nyereséget harácsolnak össze. A legnagyobb helyi kapitalisták többsége szintén nem bengáli. Sokan közülük Rádzsputána[4] kereskedő-uzsorás rétegének képviselői, az úgynevezett marvarik[5]. Ezek ugyanolyan élősdiek Bengál nemzetgazdaságában, mint az angol kapitalisták. A bengáli burzsoázia felső rétegének ez az összetétele és e felső réteg kapcsolata a földbirtokosokkal rendkívül mohóvá, lelketlenné, közömbössé teszi a bengáli burzsoáziát a nép szenvedéseivel szemben.

---

[3] Az üzleti ügynökségek olyan kapitalista szervezetek, amelyek pénzelik, nyersanyaggal és felszereléssel látják el az indiai iparvállalatokat, és megszervezik az iparvállalatok termékeinek eladását is. Ezek az igazgatóságok kaparintják meg a nyereség nagyrészét. — *Szerk.*

[4] Rádzsputána középindiai hercegségek csoportja. — *Szerk.*

[5] Marvari — Rádzsputána egyik nemzetisége. India nagyrészében minden Rádzsputánából származó uzsorást marvarinak neveznek. — *Szerk.*

A Bengált 1943-ban ért szerencsétlenség okainak megértéséhez ismernünk kell Bengál agrárrendszerének sajátosságait.

Bengál volt az első olyan terület Indiában, amelyet megkaparintott a Brit Keletindiai Társaság. Addig névlegesen a Nagy Mogulok Birodalmának helytartósága volt, de Bengál helytartói csaknem függetlenek voltak a központi hatalomtól. Bengál földjének nagyrésze a kormány tulajdona volt, amely a földet bérlőknek adta bérbe. A bérlőknek az volt a kötelességük, hogy beszedjék az adót és azt befizessék a kormánynak, mégpedig úgy, hogy egy részt maguknak tarthattak meg. Ezt a jövedelmező foglalkozást a muzulmán arisztokratákra bízták, akik a megszerzett földeket külön részekre osztották és újra kiadták haszonbérbe indiai uzsorásoknak és kereskedőknek. A parasztság feudális kizsákmányolásának talaján nagymértékben kifejlődött az uzsora. A feudális földesurak és kereskedőuzsorások a földművelő parasztokat zsákmányolták ki. 1793 előtt Bengál földjei valójában a parasztközösségek birtokában voltak. A közösség teljesjogú tagjai nem olyan bérlők voltak, amilyenek a kapitalista társadalomban vannak. Ezek a föld örökségben kapott használói voltak, a földet zálogba adhatták, sőt el is adhatták jogukat a földre. Az örökös birtokosok földjük egy részét bérleti jogra kiadták kézműveseknek, a közösség egyéb szolgáinak[6] és a jövevényeknek. Még mielőtt az angolok leigázták Bengált, a közösségen belül is jelentős vagyoni és jogi egyenlőtlenségek voltak. A közösség hivatalos személyei, akik tisztségüket örökségbe hagyták, a falu kizsákmányoló felső rétegévé váltak, átalakultak kis feudális földesurakká. A kézművesek és a közösség egyéb, alacsonyabb kasztokból kikerült szolgái félig paraszt-, félig rabszolgasorban maradtak.

1793-ban, mikor India területének nagyrésze már a Brit Keletindiai Társaság hatalmában volt, Bengálban földtörvényt vezettek be, amelynek értelmében kihirdették, hogy a föld a

[6] A közösség szolgái főleg alacsonyabb kasztok képviselői voltak. Ők nem voltak a közösség tagjai és nem volt szavazati joguk a közösségi gyűléseken. A közösség felső rétege — a bíró, az írnok stb. — kegyetlenül kizsákmányolta őket. — *Szerk.*

volt bérlők tulajdonába ment át, így a földre települt parasztok az ő bérlőik lettek.

Az új földtulajdonosoknak adót kellett fizetniök, amelynek nagyságát egy összegben szabták meg. Ez az adó a törvény bevezetését követő első évben a parasztoktól beszedett bérleti díjak 90%-a volt. Azóta nevezik a földesurakat zemindároknak (azaz földtulajdonosoknak).

Miután az állandó adó kivetéséről szóló angol törvény hatályba lépett, a parasztok helyzete rohamosan romlott. A közösség teljesjogú tagjai, akik régen a föld örökös birtokosai voltak, jogfosztott bérlőkké változtak, akik ki voltak szolgáltatva a földesúri önkénynek. Az állandó adó kivetéséről szóló törvény később rendkívül előnyösnek bizonyult a földesúr számára, mert az adó összege nem változott, ugyanakkor a bérleti díjak gyorsan emelkedtek, s így a földesúr jövedelme gyarapodott. Bengálban a legjövedelmezőbb és legmegbízhatóbb tőkebefektetés lett a földvásárlás, a nagybérlet és ezek bérbeadása kisparaszti bérlőknek. Városi spekulánsok, kereskedők, uzsorások, ügyvédek stb. vásároltak, de még gyakrabban béreltek földet és bérbeadták a parasztoknak. Élősdi közvetítők sokszemű lánca ékelődött be a földesúr-zemindárok és a földművelő parasztok közé. Egyes helyeken 50 közvetítő is van a földesúr és a paraszt között. Ezek a kizsákmányolók rendszerint a paraszt egész termésére ráteszik a kezüket.

Az első években, miután hatályba lépett az állandó földadóról szóló angol törvény, a föld még azoké a muzulmán arisztokratáké volt, akik már a Mogulok idején bérlők voltak. De a föld nem maradt sokáig az övék. A muzulmán arisztokrácia adósa volt az uzsorásoknak és így, mihelyt a föld magántulajdon lett, az uzsorások — főleg a brahminok és a kajaszthok kasztjából származó indusok — elvették tőlük a földet. Ez azt eredményezte, hogy a bengáli föld nagyrésze az indus földesuraké lett. Ez a folyamat játszódott le azokon a területeken is, ahol a parasztság többsége muzulmán volt.

A bengál földesúr — a zemindár — rendszerint nem foglalkozik földműveléssel, gyakran nem is a faluban él. A földet nagybérlőknek, az úgynevezett dzsotedároknak adja bérbe,

különböző feltételek mellett. A dzsotedárok leggazdagabb rétege szintén nem foglalkozik földműveléssel. Másik részük gazdálkodik ugyan, de nem dolgozik a földön, és végül vannak dzsotedárok, akik részben a maguk munkájával művelik a földet. Így a dzsotedárok kategóriája magában foglalja mind a földesúr dzsotedárokat, mind a kulákokat, de részben a középparasztokat is. A bérlőknek azt a legalacsonyabb középrétegét, amely kiuzsorázó, rövidlejáratú bérleti feltételek mellett vagy részesbérlőként műveli a földet, a bérleti feltételektől függően bargadároknak vagy adhijároknak nevezik.

Ez a középréteg, amely az egész bengál parasztság $^3/_4$ része, rendszerint még normális termés esetén sem tud zöldágra vergődni és nem bír kimenekülni az uzsorás karmai közül. Ezt a középréteget még a felvásárló is kizsákmányolja, mert a paraszt a legritkább esetben képes eljutni a városi piacra. A bengál paraszt szegénységét, munkájának alacsony termelékenységét és Bengál egész mezőgazdasági termelésének alacsony terméshozamát az a súlyos kizsákmányolás magyarázza meg, amit a földesúr, a kereskedő és az uzsorás művel. A bengál paraszt még normális termés esetén is éhezve tengeti életét.

Bengál a gyarmati rendszerrel fenntartott feudális kizsákmányolás uralma miatt már régóta képtelen arra, hogy lakosságát saját élelmiszerrel lássa el. Arra kényszerül, hogy Burmából rizst, Ausztráliából és Pandzsábból búzát stb. hozzon be. A gabonabehozatal vagy a gabonatermés legkisebb csökkenése a végsőkig feszített élelmezési mérleg mellett és amellett, hogy a parasztoktól fokozott mértékben szívják el a gabonát, áremelkedést és éhínséget von maga után. Az éhínséget pedig a bérlők tönkremenetele követi, miközben a föld a falusi kizsákmányoló rétegek kezében koncentrálódik. A kapitalizmus fejlődése Bengálban, továbbá a félfeudális agrárrendszerű bengál mezőgazdaságnak a tőkés áruforgalomba való bevonása rendkívül bizonytalanná tette a legszélesebb paraszttömegek helyzetét, meggyorsította differenciálódásukat és hatalmas paraszttömegeket döntött nyomorba.

Ezen az alapon teljesen érthető az 1943-as bengáli szerencsétlenség. A parasztok többségét az éhhalál határára vetette

India gyarmati kizsákmányolása az angol imperialisták részéről és az a tény, hogy az angol kormányzók féltve őrzik a félfeudális és feudális viszonyokat. Ezek a viszonyok a legkedvezőbb feltételeket teremtik meg arra, hogy a földesúr, az uzsorás és a kereskedő — gyakran egy és ugyanaz a személy — kirabolja a parasztokat.

Ghosh könyvét lerövidítve ismertetjük az olvasóközönséggel. A könyv erős oldala, hogy nagyszámú tényre alapozva ismerteti a bengál parasztság szenvedéseit az 1943. évi éhínség idején, leleplezi az indiai angol vezetők, Bengál kormányzóinak bűnös politikáját, leleplezi részvételüket a gabonaspekulációban, valamint bűnüket az 1943-as szerencsétlenségben. A szerző megmutatja, hogy az angol gyárosok vállalataik munkásainak rizsellátása ürügyével felvásárolták a rizst és üzérkedtek vele a feketepiacon, az angol hatóságok pedig résztvettek ebben a spekulációban.

Ghosh könyvének azonban sok lényeges hiányossága is van. A szerző helyesen állapítja meg, hogy az 1943-as éhínséget legelsősorban India angol elnyomói okozták. Valóban, a 200 éves gyarmati kizsákmányolás egész Indiát és különösen Bengált olyan országgá változtatta, amely nem képes élelmezni saját lakosságát. Ghosh azonban nem ábrázolja teljes egészében India gyarmati kizsákmányolását: behúnyja szemét a bengál parasztság nyomorának legfőbb oka, a bengáli falvakban meglévő feudális csökevények uralma előtt, az előtt a tény előtt, hogy a parasztság feudális kizsákmányolása egyesül a kereskedő-uzsorás kizsákmányolással. Ghosh helyesen ábrázolja Bengál angol kormányzóit és a gyárosokat (akik főleg szintén angolok), akik a tömegek szenvedései révén gazdagodtak meg, gabonával spekulálnak stb. Viszont egyetlen szóval sem beszél arról, hogy a bengál földesurak, uzsorások és kereskedők az 1943. évi éhínség idején ugyanúgy megszedték magukat, mint az angol hivatalnokok és gyárosok. Hiszen az éhínség idején tönkrement parasztok földjének nagyrésze az ő kezükbe került. A kalkuttai statisztikai intézet megállapítása szerint 1943 áprilistól 1944 áprilisig a rizstermelő parasztoknak mintegy 25%-a eladta vagy elzálogosította rizsföldjét a földesuraknak,

uzsorásoknak és kereskedőknek. Bár formálisan törvény írja elő, hogy a parasztok bírósági úton visszaszerezhetik az éhínség idején eladott földjüket — 1945-ben ezeknek a parasztoknak csak 1%-a kapta vissza a földjét[7].

Ghosh könyvében az olvasó nem talál olyan tényeket, amelyek a bengál földesurak és uzsorások mohóságát ábrázolják. Egy szóval sem beszél a Bengálban uralkodó feudális agrárviszonyokról, amelyeknek gyökeres felszámolása nélkül nem lehet fellendíteni a mezőgazdaságot és nem lehet elhárítani az 1943. évi éhínséghez hasonló szerencsétlenségek megismétlődését.

Az 1943. évi éhínség sokkal súlyosabbá tette a paraszttömegek helyzetét, fokozta a parasztság osztályrétegeződési folyamatát és kiélezte az osztályharcot Bengálban. 1946-ban, nagymértékben az éhínség következtében, hatalmas parasztmozgalom lángolt fel, amelyben a tartomány parasztjainak közel $^1/_3$-a vett részt. A parasztbérlők azt követelték, hogy a bérleti díjat csökkentsék a termés $^1/_3$-ára. Ezért ezt az egész mozgalmat „tephaga"-nak — azaz harmadrész-mozgalomnak nevezték el. A telingáni parasztmozgalom után ez a mozgalom volt az indiai parasztság legerősebb és legszélesebbkörű fellépése a második világháború után. Az angol-indiai hatóságok csak kegyetlen rendőrterrorral, valamint a Nemzeti Kongresszus és a Mozlim Liga vezetőinek segítségével tudták elfojtani a mozgalmat.

Indiának Indiára és Pakisztánra való felosztása csak súlyosbította mindkét új állam gazdasági helyzetét. Mind India, mind Pakisztán gazdasági élete komoly kárt szenvedett. Az Indiai Kommunista Párt programtervezete a következőképpen jellemzi az angol imperialisták manőverének eredményeit. „A brit imperialisták, mielőtt uralmukat az új kongresszusi kormány álarca mögé rejtették volna, hindu-muzulmán viszályba és vérfürdőbe döntötték az országot, amelyet azután két államra, Indiára és Pakisztánra osztottak. Az imperialisták ezzel India gazdasági életét mezőgazdasági szempontból,

[7] Lásd *R. P. Dutt.* Merre tart India? Szikra 1952. 259. old.

Pakisztán gazdasági életét pedig ipari szempontból gyöngítették"[8].

A felosztást különösen Bengál sínylette meg. India felosztása előtt Bengálhoz tartozott a bengál nép lakta területek nagy része. A tartomány egyes körzetei között bizonyos munkamegosztás alakult ki, szoros gazdasági kapcsolatok fejlődtek. A gyarmati elnyomás és a faluban meglévő feudális maradványok uralma ellenére kifejlődött a bengál nemzeti piac. Kalkutta városa egész Bengál gazdasági és kulturális központja lett. India felosztása következtében Bengál vidéke két egyenlőtlen részre szakadt. Kisebbik, nyugati része több mint 20 millió lakossal Indiánál maradt, nagyobbik része pedig, amelynek több mint 40 millió lakosa van, Pakisztánhoz került. Bengál valamennyi fontosabb ipari központja — Kalkutta, Houra, Ranigandzs — Indiában maradt, ugyanakkor a legfőbb mezőgazdasági körzetek Pakisztánhoz kerültek. Kalkuttát, a jutaipar központját államhatár választja el Kelet-Bengál jutatermelő körzeteitől. 1949—1950 folyamán India, az angol font sterling devalválásával egyidőben, leértékelte a maga rupiáját, de Pakisztán megtagadta a pakisztáni rupia leértékelését. Ezzel kapcsolatban az indiai kormány megtiltotta a pakisztáni áruk behozatalát. 1949 őszétől 1951 elejéig India és Pakisztán között kereskedelmi háború folyt, amely különösen nagy veszteségeket okozott Bengál gazdaságának. E kereskedelmi háború miatt a kalkuttai jutaipar nem dolgozott teljes kapacitással, és a munkások ezreit dobták az utcára. Bengál pakisztáni részében a jutatermelő parasztok nem tudták elhelyezni termékeiket, és még kiszolgáltatottabb helyzetbe kerültek az uzsorásokkal szemben.

A földbirtokviszonyok sem Indiában, sem Pakisztánban nem változtak. A bengál parasztot a multhoz hasonlóan a földesurak és az élősdi közvetítők hatalmas serege zsákmányolja ki. A Nyugat-Bengálban tervezett földreform nem tudta megoldani az agrárkérdést, és nem tudta felszabadítani a parasztságot a földesúri függés és kiuzsorázás alól. Az Indiai Kommu-

[8] Ugyanott, 601. old.

nista Párt programtervezete a következőképpen értékelte az előkészített földreformot: „A kormány, amelyben a földesurak és spekulánsok a hangadók, nagy garral hirdeti, hogy felszámolja a földesúri rendszert, a valóságban azonban csak terveket dolgozgat ki arra, hogy a nép elnyomóit sokmillió rupiával kárpótolja. Így akarja lehetővé tenni számukra, hogy az állam segítségével közvetve szipolyozzák ki járadékukat a parasztoktól. A parasztságnak a földért, a földbér, a kamatláb és az adók csökkentéséért vívott harcát éppúgy vérbe fojtják mint a munkásosztály harcát"[9].

A bengál parasztság nyomorúságos helyzetét még súlyosabbá tette az indusok üldözése Pakisztánban, és a muzulmánok üldözése Indiában. Kelet- és Nyugat-Bengálon 1950 elején pogromhullám söpört végig, amelyet a helyi reakciósok az angol-amerikai imperialisták támogatásával provokáltak ki.

A pogromoknak, szervezőik elgondolása szerint, vérbe kellett volna fojtaniok a bengál parasztság földért vívott harcát és a bengál nép egyesülési törekvését. Ezeknek a pogromoknak eredményeként több mint 2 millió indus hagyta el Pakisztánt és menekült Indiába, s ugyanannyi muzulmán menekült Indiából Pakisztánba. Kalkutta városát elárasztották a menekültek. A minden vagyonukat szülőfaluikban hagyó, éhező menekültek Kalkutta lakosságát mintegy 4 év alatt 2,5 millióról 7 millióra duzzasztották. Tekintetbe kell vennünk, hogy ebben az időszakban Kalkuttában az ipar egyáltalán nem fejlődött. Sőt, a legfőbb iparág, a jutaipar már néhány év óta súlyos válságban és mélyponton van. A menekültek hatalmas száma sokszorosára növelte a munkanélküliek és koldusok seregét. A Ghosh könyvében leírt jeleneteket és Bhattacsari hasonló jellegű, „Éhség" című regényének eseményeit a mai Kalkuttában is megfigyelhetjük.

Az imperialisták, pénzemberek, spekulánsok, földesurak és uzsorások tovább folytatják az indus dolgozó tömegek kizsákmányolását, ami azt eredményezi, hogy ismét éhínség fenyegeti egész Indiát. Az éhínségnek több tartományban már

[9] Ugyanott, 598. old.

eddig is sok áldozata van. India kormánya képtelen felszámolni az éhínség okait. Ez a kormány a földesurak, hercegek és nagytőkések kormánya, amely nem akar és nem is valósíthat meg demokratikus földreformot. A külföldi gabonavásárlás csak átmeneti intézkedés, mely nem oldja meg a problémát.

Az Egyesült Államok kormánya arra használja fel India népének nyomorúságos helyzetét, hogy az országot még jobban az amerikai monopóliumok igájába hajtsa.

Csak a Szovjetunió és a Kínai Népköztársaság nyujt önzetlen segítséget India népének: a szovjet tengerészek búzát szállítottak Indiába, a kínai nép pedig rizst küld nekik. Mikor Kalkutta és Houra külvárosi önkormányzati szerveinek képviselője, Kartakacsandra Dutt 1951 augusztus 9-én felszólalt azon a gyűlésen, amelyet a kalkuttai társadalmi szervek rendeztek a „Micsurin" szovjet hajó tengerészeinek tiszteletére, így nyilatkozott: „Országunkban igen erős éhínség uralkodik, mert India uralkodó körei teljesen Angliától függenek"[10].

Amíg Indiában a külföldi tőke uralkodik, amíg a föld a földesuraké lesz, az éhínség szükségszerűen meg fog ismétlődni, mert ez a gyarmati és feudális kizsákmányolás állandó velejárója és eredménye. India és Pakisztán sokmilliós tömegei csak akkor menekülhetnek meg az állandóan fenyegető éhhaláltól, ha teljesen felszabadulnak a külföldi imperializmus igája alól és teljesen felszámolnak minden feudális maradványt.

Az Indiai Kommunista Párt programtervezete a következőket mondja: „A mezőgazdaságnak és a parasztkérdésnek elsőrangú jelentősége van hazánk életében.

Nem fejleszthetjük ki komolyan mezőgazdaságunkat és nem láthatjuk el országunkat élelmiszerrel és nyersanyaggal, mert a földjétől megfosztott, koldusbotra juttatott parasztságnak nincs lehetősége arra, hogy beszerezze a legegyszerűbb mezőgazdasági eszközöket és ilymódon javítsa földművelési módszereit.

Nem tudunk komolyan hozzáfogni nemzeti iparunk fejlesztéséhez és országunk iparosításához, mert a tönkretett

[10] Pravda. 1951 augusztus 10.

parasztság, amely a lakosságnak 80%-a, még a legcsekélyebb mennyiségű iparcikket sem tudja megvásárolni.

Államunkat akár a legcsekélyebb mértékben sem tudjuk megszilárdítani, mert az éhező parasztság, amely semmiféle támogatást nem kap a kormánytól, gyűlöli ezt a kormányt és nem hajlandó támogatni.

Nem tudjuk komolyabban megjavítani a munkásosztály helyzetét, mert az éhező emberek százezrei, akiket a nyomor a faluból a városokba kerget, elözönlik a «munkaerőpiacot», letörik a «munka árát», növelik a munkanélküliek seregét, s így lehetetlenné teszik a dolgozók életszínvonalának emelését.

Nem tudunk megszabadulni kulturális elmaradottságunktól, mert az éhező parasztságnak, amely a lakosság túlnyomó többségét alkotja, egyáltalán nincs anyagi lehetősége arra, hogy gyermekeit iskoláztassa.

Ahhoz, hogy mindettől a bajtól megszabadulhassunk és kivezethessük az országot a kulturális elmaradottságból, a parasztok számára emberi megélhetést kell biztosítani, a földesuraktól el kell venni a földet és át kell adni a parasztoknak"[11].

Az Indiai Kommunista Párt az agrárkérdés megoldásának pontos, következetesen demokratikus programját vetette fel. Ennek a programnak nincs semilyen közös vonása a szerző által indítványozott félmegoldásokkal, amelyekkel a könyvben találkozunk. Ez a program a következő: „A földesúri földeket kártalanítás nélkül át kell adni a parasztoknak és ezt a reformot törvényhozás útján külön földbirtok-törvénnyel kell szentesíteni.

A parasztok számára mezőgazdasági eszközöknek és a szükséges vetőmagnak beszerzésére hosszúlejáratú és olcsó hitelt kell biztosítani. A kisiparosok számára nyersanyag stb. beszerzésére, és hogy folytathassák mesterségüket és kereskedhessenek, hosszúlejáratú és előnyös hitelt kell nyujtani.

Biztosítani kell a kormány segítségét a parasztok számára a régi öntözőcsatornák kijavítása és újak építése céljából.

---

[11] *R. P. Dutt.* Merre tart India? 606. old.

A parasztok és szegény kisiparosok uzsoraadósságait el kell törölni.

A mezőgazdasági munkások számára megfelelő munkabért és életfeltételeket kell biztosítani"[12].

Csakis India teljes felszabadítása a külföldi imperializmus igája alól és ennek a programnak megvalósítása háríthatja el azt a veszedelmet, hogy az országban megismétlődjék az 1943. évihez hasonló éhínség.

A. M. Gyakov

[12] Ugyanott, 607. old.

AZ ÉHEZŐK MEGSEGÍTÉSÉRŐL SZÓLÓ INTÉZKEDÉSEK A NAGY MOGULOK KORÁBAN

Dokumentációs adataink vannak, amelyek azt bizonyítják, hogy amióta országunk a Brit Keletindiai Társaság kezébe került, India sokszor élt át éhínséget. Olyan intézkedésekről is tudunk, amelyeket a nép szenvedésének enyhítésére hoztak. Rendkívül érdekes és hasznos, hogy tanulmányozzuk ezeket az intézkedéseket és összehasonlítsuk őket azokkal, amelyeket a „badsahi amal" idején — a Nagy Mogulok uralmának korában — hoztak. A Nagy Mogulok személyesen vettek részt hasonló intézkedések végrehajtásában, amit egyáltalán nem lehet állítani India angol urairól, akik több mint 11 000 km távolságban vannak az események színhelyétől.

Arról az éhínségről, amely az 1629—1630-as években, Dzsehane Sah uralkodó idején bombay-i székhelyén dúlt, a következő adatokat ismerjük:

„Két évig egyfolytában nem volt eső; a terméketlenség következtében a halálozás igen nagy volt, a lakosság száma erősen megcsappant. Dzsehane Sah, az uralkodó ebben az időben Burhánpúrban tartózkodott . . . Hogy segítsen az éhezőkön, megparancsolta, hogy nyissanak szegényházakat Burhánpúrban, Szuratban és Ahmedábádban, osszanak ki pénzt és élelmiszert. Két évre felfüggesztettek mindennemű adót."

Éhínség pusztított 1661-ben is, Aurangzeb uralkodó idején.

„Aurangzeb személyesen ellenőrizte az alattvalóinak nyujtott segély munkálatait, ezenkívül Bengálból és Pandzsábból nagymennyiségű gabonát akart behozni . . . Adatok vannak, amelyek bizonyítják, hogy nagyon nagy volt a nyomor. Az uralkodó megnyitotta kincstárát és bőkezű pénzadományokat osztott ki. Minden eszközzel serkentette a gabonabehozatalt,

a gabonát alacsony áron adta el vagy ingyen osztotta szét azok között, akik túlságosan szegények voltak ahhoz, hogy megvegyék. Hamarosan azt is megértette, hogy haladékot kell adnia a földműveseknek a bérleti díjak befizetésére, és ugyanakkor a többi adótehertől is mentesítette őket. A helyi nyelven írt korabeli krónikák bizonyítják, hogy fáradhatatlan gondoskodása következtében sokmillió élet menekült meg és sok tartomány gazdasága maradt fenn"[1].

Példáját követte Udajpur hercegség maharádzsája[2] is, aki ennek a kornak egyik kiemelkedő kormányzója volt. Az angol Brooke így ír róla könyvében:

„1661-ben volt az első olyan éhínség Rádzsputánában, amelyről írásos feljegyzéseink vannak. Ennek emlékét egy gyönyörű márványból készült duzzasztógát őrzi, amelyet Rádzsa Szinghom, Udajpur maharádzsája építtetett 1 millió font sterling költséggel Mevar[3] kankroulai körzetében, hogy megmentse népét a szörnyű nyomor idején[4]. A mesés márványépítmény, amelyet pompás faragványok ékesítenek, a hegygerincek között előtörő folyónál épült. Az éhezőket a mintegy 5 km hosszúságú hatalmas gát építkezésén foglalkoztatták s ezáltal lehetővé vált a víz felhasználása is. Emberi elme sohasem talált ki nemesebb meggondolásból fakadó, áldásos munkát, amelyet ilyen tökéletesen megvalósítottak. Erről tanúskodik

[1] *Girdlestone.* Report of past Famine in N.—W. Provinces, Allahabad 1868.

[2] Rádzsa, rána — az indiai hercegek címe; maharádzsa, maharána — a nagyhercegek címe. — *Szerk.*

[3] Mevar — nagyhercegség Rádzsputánában, most a Rádzsputánai Hercegségek Szövetségéhez tartozik. — *Szerk.*

[4] *Brooke megjegyzése:* „Érdekes és hasznos megemlíteni azt a néhány feljegyzést, amelyeket megtaláltam. Ezek a feljegyzések a helyi kormányoknak azokról az intézkedéseiről szólnak, amelyek munkaalkalmat adtak az éhezőknek. Powlett őrnagy ezt írja (Kotahból küldött válasza 10. oldalán): «Beszélik, hogy Bikanir volt rádzsája az éhség idején erődépítési munkát adott az embereknek. A munkálatok nemcsak nappal folytak, hanem éjjel is, hogy az emberek megkereshessék megélhetésüket. Dr. Moore kijelentette, hogy régen a helyi kormányzók csak ritkán vállalkoztak ilyen munkálatokra, hogy segítsenek az éhezőkön, és hogy ő csak egyetlen ilyen esetről hallott. Nem hiszem, hogy igaza lett volna. Magam is emlékszem rá, hogy néhányszor szerveztek ilyen munkát *Alvarban.* Ugyanez vonatkozik Kotahra és valószínűleg a többi hercegségre is, ha közelebbről megismerkedünk a dolgokkal»".

a gát homlokzatán lévő felirat, amely arra a rettenetes időre emlékeztet, amelyet Rádzsputána átélt"[5].

ÉHÍNSÉG BENGÁLBAN

(Történelmi áttekintés)

Indiát az angol kormányzás óta 23 ízben sujtotta éhínség, nem számítva az „élelmezési nehézségek" időszakát. Bár 1943-ban a helyzet még súlyosabb volt, mint a legtöbb korábbi indiai éhínség idején, a kormány nem volt hajlandó elismerni, hogy éhínség dúl. A 23 éhínségből hetet — 1770, 1783, 1866, 1873—74, 1892, 1897 és 1943 — Bengál egyedül vagy más tartományokkal együtt szenvedett át.

Azok a jogszabályok, amelyeket a Bengál Törvénykönyvnek az éhínségről szóló harmadik fejezete tartalmaz, „főleg arra a korszakra vonatkoznak, amely megelőzte a legjelentősebb éhínséget, de ezekhez a jogszabályokhoz kell igazodni a tartós élelmezési nehézségek esetén is".

A törvénykönyv 55. cikkelye kimondja, hogy „amikor befejeztek minden előkészületet (az éhínség vagy a tartós élelmezési nehézségek elleni harchoz), a körzeti előljárónak be kell várnia az események további fejlődését és szigorú ellenőrzést kell végrehajtania. Ha azt tapasztalja, hogy az árak tovább emelkednek, akkor fel kell figyelnie a következő ismertetőjelekre: 1) csökken az egyének jótékonysága, amit a koldusok fokozott vándorlása[6] bizonyít; 2) csökken a hitel; 3) lázas

---

[5] Col. Brooke's Report. Famine in 1868—1869.

[6] „Vészjelnek számítják-e Önök a fokozott vándorlást? Elhárítható-e az Önök véleménye szerint, és ha igen, akkor hogyan?" — kérdezte J. Caird, az 1878—79. évi éhínség elleni harcra alakult bizottság tagja. Richard Temple Bombay kormányzója ezt válaszolta: „Feltétlenül vészjelnek számítjuk. Ez talán a legpontosabb vészjel az éhínség idején. Ezután mindig kisebb-nagyobb kellemetlenségek következnek. Az ilyen vándorlást gyakran a halálozás növekedése előzi meg; valószínűleg főként ez a vándorlás vezet a fokozott halálozáshoz is ... A szadhuk (hindu remeték) kivételével az egész embertömeg, hivatásos csavargók stb. vándorlásának megakadályozására az a legjobb eszköz, hogy időben előkészítik a falusi éhezők megsegítésére szolgáló rendszabályokat ... Ha ez időben, gyorsan és ügyesen történik, a vándorlás elmarad."

aktivitás észlelhető a gabonapiacon; 4) emelkedik a bűnözések száma; 5) a legelőt kereső jószág feltűnően nagyméretű vonulása és 6) a lakosság tömeges vándorlása észlelhető; 7) fokozódik a kivándorlás.

A bengálok a tartomány bármely vidékén saját tapasztalatukból tudják, hogy ezek a jelenségek mindenhol megfigyelhetők.

Ha a bengáli éhínségeket történelmi szempontból vizsgáljuk, azt láthatjuk, hogy a különböző időszakokban, amelyeket évtizedek és évszázadok választanak el egymástól, sokban hasonlítanak egymásra azok a módszerek, amelyeket a hatóságok alkalmaztak a kérdés megoldására. Tartózkodom a felesleges magyarázatoktól, és úgy tárgyalom a Bengálban eddig lezajlott éhínségeket; ezzel az olvasókra bízom, hogy megállapítsák a hasonlóságokat azon rendszabályok között, amelyeket az éhezők megsegítéséről hoztak az egyes esetekben.

Az 1878-as éhínség elleni harcra alakult bizottság[7] így ír az 1770-es éhínségről:

„1769 októberében Bihárból és Észak-Bengálból nagyon nyugtalanító hírek érkeztek. Novemberben a főadószedő «olyan jelenségeket figyelt meg, amelyek a tartományt pusztulásba vihetik», a kormány pedig november 23-án a legkomorabb hangon tudomására hozta ezt az Angliában székelő igazgatósági tanácsnak. A kormány elhatározta, hogy hathónapi gabonakészletet biztosít a hadsereg számára, és decemberben ügynököket küldött Dakkába és Bakergandzsba, hogy rizst vásároljanak Bihár számára . . .

1770-ben a helyzet Bihárban volt a legveszélyesebb. Megpróbálták — igaz, nem sok sikerrel —, hogy gabonát vegyenek az angol hatóságoktól Alláhábádban és Fájzábádban, de a lakosság szemmelláthatóan főleg csak a magánkereskedelem csatornáin keresztül jutott élelmiszerhez."

Hunter beszámolójából pedig megtudjuk: „a közigazga-

[7] A bizottságot India kormányának határozatával alakították 1878 május 16-án. Tagjai Strachey vezérőrnagy, H. S. Cunningham, J. Caird, C. A. Ballard, Hell Button, J. Peyle, Rangacsarlu, Mahadev Vaszudev Barve és C. A. Elliot (titkár) voltak.

tás minden tagját azzal vádolták, hogy gabonával kereskedett a saját hasznára"[8]. Az igazgatósági tanács hasztalan küldte egymásután a haragoshangú leveleket, amelyekben a bűnösök nevét követelte. „A tanács azért is sajnálkozását fejezte ki, mert az éhínség idején «hivatalnokaink megvesztegethetők és kapzsik» voltak."

Az éhínség elleni harcra alakult bizottság további beszámolója így szól:

„Közép- és Nyugat-Bengálban a legfeszültebb időszak a június—szeptember közötti hónapok... Napokon át nem lehetett egyetlen szem gabonát sem vásárolni." A kormány rendszabályai, amelyeket azért hozott, hogy „javítson a nyomorúságos helyzeten, jelenlegi felfogás szerint teljesen elégteleneknek bizonyultak".

Sok más esethez hasonlóan a kormány most is felhívást tett közzé a „gabonarejtegetők és felvásárlók" ellen, de a felhívás eredményei ismeretlenek. Ha azonban az éhínség következményeiből ítélünk, be kell ismernünk, hogy azok, akikhez a felhívást intézték, nem fordítottak rá kellő figyelmet. Az éhínség következményeiről ezeket mondja a beszámoló:

„Az ország anyagi kárát nem lehet felbecsülni; feltételezhető; hogy több ember pusztult el, mint bármely más éhínség idején. Az európai megfigyelők szerint Purnea[9] keleti részében a parasztságnak több mint fele kipusztult. Bihár helytartója szerint májusban 200 000 ember halt éhen, Mursidábád helytartójának számításai szerint a tartomány lakosságának $^3/_8$-a

[8] „1769—1770-ben az angolok mesterségesen éhínséget idéztek elő azzal, hogy minden rizst összevásároltak és csak szédületes árakon voltak hajlandók újra eladni." (*Marx*. A tőke. 1. köt. Szikra 1949. 813. old.)

A következő idézetet az *Amrita Bazar Patrika* című ujság 1943 október 9-i számából vettük: „Beveridge történész azt írja, hogy mielőtt az éhínség a tetőfokára ért, csaknem az egész rizst felvásárolták a társaság hivatalnokai. Beveridge még azt is hozzátehette volna, hogy nemcsak az élelmezésre szolgáló rizst, hanem a vetőmagot is felvásárolták."

„Az angol gentlemanek ügynökei nemcsak az élelmezésre szolgáló egész gabonát harácsolták össze, hanem még arra is kényszerítették a nyomorgó parasztokat, hogy eladják a következő évi vetéshez félretett vetőmagvakat." (Auber's „British Power")

[9] Purnea — Bihár tartomány egyik Bengállal határos, bengállakta vidéke. — *Szerk.*

pusztult el júniusig; júliusban Mursidábád városában naponta 500 ember halt meg; Birbhumban többszáz falu teljesen elnéptelenedett, több városban pedig a házak $^3/_4$ része lakó nélkül maradt . . .

A tanács 1772 novemberi számításai szerint, amelyeket akkor hoztak nyilvánosságra, miután a tanács tagjai a helyzet pontos tisztázása érdekében országos körutazást tettek, a lakosság egyharmada pusztult el. Hunter megjegyzése szerint ez azt jelentette, hogy közel 10 millió ember halt meg, mivel Bengál lakossága azokban a napokban legalább 30 millió volt . . . Nem kétséges, hogy a halálozás rendkívül nagy volt. Az éhínség eredményei még évek múlva is megmutatkoztak az állami jövedelmek csökkenésében, a parlagon heverő hatalmas vetésterületeken, és a földesurak versengésében, hogy földműveseket telepítsenek földjeikre."

Azt a tényt, hogy a bevételek átlagösszege a következő évben csak jelentéktelen mértékben csökkent, bizonyos körök annak az általános meggyőződésnek a cáfolatára igyekeztek felhasználni, hogy az éhínség rendkívül súlyos volt; ám a bizottság erről a következőket írja:

„Írásos bizonyítékok vannak arról, hogy ebben az évben szokatlanul szigorú rendeleteket hoztak az adók behajtására . . . Hunternek a «csavargó földművesek» szaporodásáról szóló nyilatkozata pedig a mezőgazdasági lakosság ijesztő csökkenésének meggyőző bizonyítéka."

1783-ban igen rossz termés volt Észak-India néhány részén, de Bengál ekkor nem szenvedett komoly éhínséget. Rendkívül érdekes azonban megfigyelnünk azt a tervet, amelyet a kormány dolgozott ki az éhínségek megelőzésére, továbbá azokat a módszereket, amelyeket a kormány a gyakorlatban alkalmazott a terv megvalósítása érdekében. Georg Campbell az 1783. évi éhínségről szóló beszámolójában a következőket mondja:

„Elhatározták, hogy állandó gabonaraktárként hatalmas kőépületeket építenek" (két tartomány — Bengál és Bihár számára). A főmérnök elkészítette egy köralakú épület tervét Patnában. Ez az épület még ma is ott áll, mint a régi határo-

zatok emlékműve. Homlokzatán megmaradt a felírás: „Azért, hogy örökre megakadályozhassuk az éhínséget Indiában." Az épület azonban üresen maradt és sohasem használták fel.

Az élelmezési politika kidolgozására létrejött bizottság 1943 szeptember 11-én azt tanácsolta, hogy „élelmezési gabonából létesítsenek központi tartalékalapot", és abból fedezzék az egyes vidékeken mutatkozó hiányt.

1783-ban a kormány bizottságot alakított, hogy dolgozzanak ki rendszabályokat a jövendő éhínségek megakadályozása érdekében. Ezt a bizottságot igen nagy hatáskörrel ruházták fel. Munkájának eredményeiről semmiféle dokumentum sem maradt fenn. Csak egyetlen felhívásról tudunk, amelyet a kormány e bizottság révén hozott nyilvánosságra és amely nagyon hasonlít az 1943-ban közzétett felhívásokhoz és utasításokhoz.

1866-ban erős éhínség pusztította végig Orisszát és Bengál egy részét, különösen Midnapurt, Bankurát, Nadiadot, Mursidábádot és Huglit. Ezt az éhínséget így írták le:

„Végeredményben az éhínség hullámai annyira elárasztották egész Orisszát, hogy a helyi lakosság helyzetében régebben megvolt különbségek jóformán teljesen eltűntek és elmerültek a szörnyű szerencsétlenség végtelen tengerében."

Az éhínség elleni harcra alakult bizottság a következő részleteket közölte:

„1865 szeptemberéig nem észleltek nyugtalanságot az eső hiánya miatt . . . Az első nyugtalanító jel október közepén jelentkezett; rövidesen mind a hivatalos személyek, mind pedig a lakosság előre látta, hogy az esőzés korai megszünése következtében az idén nem lesz termés . . . Valamennyi adószedő engedélyt kért, hogy leutazhasson a helyszínre, megismerje a termés állapotát és a várható veszteség nagyságát, hogy megállapíthassa, mennyire kell csökkenteni az adókat. *Ezt a kérést azonban a bizottság és az állami adóhivatal ellenezte. Az állami adóhivatal később (januárban) határozottan elutasított bármilyen adócsökkentésre vonatkozó javaslatot.* November végén az állami adóhivatal a bengáli kormánynak részletes beszámolót küldött, amely a helyi biztosoktól

szerzett jelentéseken alapult . . . Egyes adóbeszedők úgy számították, hogy a termés az átlagos termés háromnegyede lesz, mások szerint a fele, harmadrésze — vagy egynegyede, sőt egynyolcada . . . Az állami adóhivatal véleménye szerint a termésnek el kellett érnie legalább az *átlagtermés felét, míg Kelet-Bengálban* — úgymond — *a termés előreláthatóan alig lesz alacsonyabb a szokottnál.* Ilyen termés elegendő élelmiszermennyiséget biztosít a lakosság számára, még akkor is, ha a meglévő tartalék (ahogy az valószínűleg volt is) kevesebb a szokottnál. De ha a dolog így állt volna, nem lehetett volna éhínség."

Ez emlékeztet arra az önteltségre, amely India és Bengál kormányának magatartását jellemezte 1943-ban!

Az éhínség elleni harcra alakult bizottság a továbbiakban ezeket közli:

„Novemberben és decemberben (1865 — *Szerk.)* Purí[10] körzetéből, ahol az éhínség legelőször jelentkezett, egyre aggasztóbb hírek érkeztek a lakosság rendkívül nyomorúságos helyzetéről és éhhalál-esetekről . . . Január végére (1866 — *Szerk.)* felszöktek az árak és magas szinten maradtak egészen március végéig. *Az állami adóhivatalnak a legkomolyabban felhívták a figyelmét arra, hogy gabonát kell importálni, de hasztalan* . . . Februárban Balaszorban a helyzet még rosszabbra fordult, *egyre nagyobb éhező tömeg özönlött a főbb vidékekre, fosztogatni kezdték a gabonaraktárakat. A közeledő szerencsétlenség méretei azonban még mindig nem mutatkoztak meg teljes nagyságukban.*"

Március 28-án (1866 — *Szerk.)* Arthur Cotton azt követelte a kormánytól, hogy „szervezzen nagyméretű közmunkát, de akkor még a bengáli kormány is tagadta, hogy szükség van ilyen intézkedésekre".

Az éhínség elleni harcra alakult bizottság tagjai ezt írják:

„Áprilisban (1866 — *Szerk.)* a helyzet még súlyosabbá vált, fokozódott a lakosság elhalálozása . . . Májusban Kalkutta közvéleményének követelésére bizottság alakult az éhezők megsegítésére, és adományokat kezdtek gyűjteni. *Ám az állami*

[10] — Purí — város Orissza tartományban. — *Szerk.*

adóhivatal még mindig kételkedett abban, hogy vajjon valóban égető élelmiszerhiány van-e, szükséges-e a kormány beavatkozása és szükség van-e valamilyen új intézkedésekre."

Az állami adóhivatal (azaz Bengál kormánya) nem ismerte el, hogy éhínség van, de ettől az éhínség nem csökkent. Végül a tények annyira nyilvánvalókká váltak, hogy semmi alap sem maradt a további kételkedésre. Május 26-án a közmunkák vezetője ezt táviratozta: „Rizsre van szükségünk". Az a 60 000 rupia, amelyet Balaszorban adtak az éhezők megsegítésére, nem javított a helyzeten. Május 28-án a helytartó[11] azt táviratozta, hogy már nem tudnak rizst szerezni a katonai alakulatoknak, a börtönre ítéltek és a kormányhivatalok tisztviselői számára (Katakban és más helyeken). *E táviratok hatására a tartományi kormányzó engedményt tett: május 29-én megparancsolta, hogy a kormány haladéktalanul kezdje meg a rizs importálását.*

Azok a szervezetek, amelyeket Kalkutta és Bengál egyéb körzeteinek lakossága 1943-ban hívott életre az éhezők megsegítésére, bizonyítják, hogy a helyzet hasonló volt az 1866. évihez.

Az éhínség elleni harcra alakult bizottság következőképpen jellemzi az 1866. évi viszonyokat:

A halálozás „augusztusban, a heves esőzések után volt a legnagyobb. Ebben az időben a lakosság a végletekig kimerült volt. Az elcsigázott emberek tömegesen verődtek össze az élelmezési helyeken; ezek részére nem volt semmiféle menedékhely, sokan a hidegtől és nedvességtől pusztultak el".

Az 1866-os éhínségtől legjobban Midnapur és Bengál területei szenvedtek. Az itt lefolyt események nagyon hasonlítottak az 1943-as helyzethez, éppen ezért foglalkoztunk ilyen részletesen az 1866-os orisszai éhínséggel. Lehetséges, hogy egy újabb éhínségvizsgáló bizottság az 1943-as éhínség részleteinek tanulmányozása során ugyanazt fogja leírni, amit az éhínség elleni harcra alakult bizottság tagjai — Georg Campbell,

---

[11] Helytartó — a terület legmagasabbrangú közigazgatási személyisége, rendszerint angol. — *Szerk.*

Morton ezredes és H. L. Dumpe — írtak az 1866-os katasztrófáról.

Az éhínség elleni harcra alakult bizottság tagjai megbírálták az állami adóhivatal működését. Az állami adóhivatal 1867 augusztus 15-én kelt „Indokolásának" 21. §-ában „fenntartás nélkül elismeri, hogy ... az éhségtől szenvedők megsegítése érdekében tett intézkedések elégtelenek voltak és a helyi hatóságok csak akkor tudtak volna többé-kevésbbé sikerrel harcolni az éhínség ellen, ha a kormány idejekorán importált volna élelmiszert".

A 198. §-ban az állami adóhivatal nyiltan beismeri bűnösségét, és mély sajnálkozását fejezi ki magatartása miatt. Sajnos, akkorra már az emberek millióí kerültek oda, ahol semmiféle bűnbánás, semmiféle bocsánatkérés nem segíthetett rajtuk.

Az állami adóhivatal kijelentette: „Ami az állami adóhivatalt illeti, nyiltan beismeri és sajnálja, hogy a kormány parancsára várt, ahelyett, hogy decemberben összeállította volna a termés sokkal pontosabb adatait. Az állami adóhivatal úgy véli, hogy a termés pontosabb meghatározásával időben felismerhette volna a közelgő szerencsétlenség méreteit és megtehette volna a megfelelő intézkedéseket. Az állami adóhivatal *sajnálja*, hogy 1865 decemberben nem határozta el az adók csökkentését. *Sajnálja* azt is, hogy ... lebecsülte Rawenshaw január 31-i táviratának igazi jelentőségét, mert e távirat figyelembevétele esetén nyilvánvalóan segíthetett volna annak felismerésében, amit a hatóságok nem vettek észre."

Amikor menekültek kezdtek özönleni a városba,[12] Kalkuttában és sok más körzeti központban ugyanazt a képet lehetett látni, mint 1866-ban.

Az 1873—1874-es éhínség. 1873 október 22-én Bengál kormányzója előzetes figyelmeztetést küldött India kormányához és arra kért meghatalmazást, hogy: „1. haladéktalanul megkezdhesse az éhezők megsegítésével kapcsolatos munkákat; 2. megszervezhesse a lehető legnagyobb méretű élelmiszerbehozatalt, amelyet a magánkereskedelem nem befolyásolhat. Azt

[12] Az 1943-as éhínség idején. — *Szerk.*

is kérte, hogy szüntessék be a rizs kivitelét Indiából más országokba.

Azt is kijelentette, hogy ha Bengálban rossz termés lesz, akkor «mindaz, amit India és Burma nyujthat, a szükségletnek csak kis részét fedezi».

November 7-én ezt írta: «Ha India kormánya mégis azt határozza, hogy nem akadályozza meg évenként 700 000 tonna rizs exportálását Brit-Burmából, mégis törvényesen és igazoltan (ha kell törvényhozás útján) beavatkozhat abba, hogy megakadályozza az élelmiszer kivitelét Bengálból»".

1873 november 21-én a Brit Keletindiai Társaság igen komor emlékiratot szerkesztett, amelyben kijelentette, hogy a téli rizstermés, Orissza kivételével, egész Bengálban csak $^3/_8$-a a normális termésnek. A társaság előre figyelmeztetett arra, hogy nem szabad számítani „az országban lévő élelmiszerre"; hangsúlyozta, hogy a „kormánynak meg kellene tiltania a rizs kivitelét . . . és nagymennyiségű élelmiszert kellene behoznia".

India kormánya nem értett ezzel egyet, és december 1-én az indiaügyi miniszter megerősítette az alkirálynak ebben a kérdésben hozott határozatát. 1874 január 30-án az alkirály (lord Northbrook) ezt írta:

„Rizst küldtek Brit-India kikötőjébe, többek között Ceylonba, Nyugat-Indiába és más helyekre, főleg az indiai kulik (emigránsok) számára, de küldtek Angliába és a Perzsa-öböl körzeteibe is. Igazságtalan lett volna megtiltani a szokásos élelmiszerszállítást a gyarmatokon lévő bengál kulik számára ... Az export betiltása a felesleges bizakodás légkörét teremtette volna meg és árcsökkenést okozott volna. Ez nem a fogyasztás csökkentését eredményezte volna — ami az árak emelkedésének természetes következménye és az éhínség elhárításának legjobb eszköze, hanem a fogyasztás emelkedését."

Ezt a régi érvelést újították fel 1943-ban. Csakhogy 1874-ben az indiai kulikról beszéltek, 1943-ban azonban a Középkeleten, Angliában, a Perzsa-öböl vidékén és a szomszédos körzetekben állomásozó indiai katonákról volt szó. India urai kijelentették: semmi sem akadályozhatja meg az

élelmezési gabona kivitelét, függetlenül attól, van-e arra szüksége India népének, vagy sem!

1875—1876-ban Bengálban ismét komoly élelmezési nehézségek keletkeztek, ezek azonban nem érték el az előbbi éhínség méreteit. Ugyanez vonatkozik az 1892-es éhínségre is.

E. C. Buck ezt írta 1895-ben: „1879-ben Anglia ünnepélyesen kihirdette Indiának, hogy nem lehet eltűrni az emberek éhenpusztulását. Ám a helytartók, akiknek ezt az eszmét meg kellett volna valósítaniok, látták, hogy az éhínség kitörése után nem lehet csupán élelmiszerrel segíteni az éhező népet. Megállapították: normális feltételeket kell biztosítani a nép számára ahhoz, hogy fenntarthassa erejét és egészségét"[13]. Hatvan év telt el azóta, hogy Anglia meghirdette ezt az „eszmét", de egyetlenegyszer sem hárították el az éhínséget, sohasem őrizték meg a lakosság erejét és egészségét.

1897-től 1900-ig egész Észak-Indiában és Bengálban (Madrászban is) szörnyű éhínség volt. Az 1897-es éhínségről azt tartották, hogy „a legsúlyosabb volt az egész történelem folyamán. Az éhínség hatalmas területekre terjedt ki". Az éhezők megsegítésére tett intézkedések nem jártak a kívánt eredménnyel. Bombay, Madrász és a Középső Tartományok többet szenvedtek, mint a többi tartomány együttvéve. Több mint egy millió ember pusztult éhen. 1900-ban a Középső Tartományokat sújtotta legerősebben az éhínség, Bengált kevésbbé érintette.

Az éhínség említett szakaszaiban az éhezők megsegítésével kapcsolatos kormányintézkedések nem elégítették ki a lakosság szükségleteit. 1902-ben, amikor Delhiben példátlan dőzsöléssel és hatalmas költségekkel tartották a „durbar"-t[14], az emberek tömegei tengődtek az éhezők számára létesített táborokban. Ez csak Indiában volt lehetséges. A világ egyetlenegy országában egyetlenegy kormány sem tűrt volna el ilyen

---

[13] *E. C. Buck*, Kt., C. S. I., Secretary to the Government of India, „The Statistical Atlas of India" — „Droughts and Famines", 1895.

[14] Durbar — általában hatalmas ünnepséget jelent. Adott esetben a VII. Edward angol király koronázásának tiszteletére tartott ünnepségről van szó. — *Szerk.*

fényűző ünnepséget akkor, amikor az ország még ki sem heverte az éhínség pusztító csapását.

Alig fél évszázad mulva, 1943-ban Bengálban olyan erős éhínség tört ki, amelyhez hasonló talán még sohasem dúlt. Az éhínség kiterjedt Orissza, Bombay, Madrász, Kocsin és Travankur hercegség vidékeire is. Orisszában már többszáz ember éhenpusztult, amikor Kocsinban, Travankurban, Madrászban és Bombay-ben okos rendszabályokkal sikerült megakadályozni sok ember pusztulását. A történelem azt mutatja, hogy az 1943-as bengáli éhínség a legnagyobb szerencsétlenségek egyike volt, amelyek valaha is rátörtek az emberiségre. Ez az éhínség kegyetlenebb volt a legpusztítóbb háborúnál is. A szerencsétlenség nyomai még nem halványodtak el és egyáltalán nem lehetünk biztosak benne, hogy a XX. század negyvenes éveiben dúló éhínség az utolsó volt Bengálban.

AZ ESEMÉNYEK MENETE

Az 1943-as éhínség okainak részletes tanulmányozásához figyelmesen meg kell vizsgálnunk, milyen kijelentéseket tettek és mit cselekedtek a központi kormány és a tartományi kormányok magasrangú tisztviselői a háború kitörésétől kezdve.

Azoknak az embereknek, akik India nevében hadat üzentek a „tengely"-hatalmaknak, előre meg kellett volna látniok az olyan eseményeket, mint amilyenek 1943-ban következtek be. India akarva-nemakarva is fontos szerepet játszott a második világháborúban, sőt a hőstetteket és áldozatokat tekintve fontosabb szerepe volt, mint magának Angliának. Indiában élelmezésügyi bizottságokat és igazgatóságokat szerveztek, 1941-ben pedig az élelmezésügyi minisztérium helyett állandó bizottságot alakítottak, amelynek segítenie kellett a közellátási minisztériumot abban, hogy biztosítsa az „élelmiszert a fegyveres erőknek Indiában és a határokon túl". 1939 októbertől 1942 szeptemberig Delhiben 6 konferenciát tartottak árellenőrzési kérdésekről. 1942 áprilisban élelmezési kérdésekkel foglalkozó konzultatív tanácsot létesítettek. Ugyanez év decem-

berében élelmezésügyi minisztérium létesült. 1943 áprilisban létrehozták a helyi élelmezési biztosok intézményét. Gyors egymásutánban leváltottak három élelmezésügyi minisztert, akik az egész munkát ellenőrizték. Nalini Randzsan Szarker leváltása után az élelmezésügyi miniszter posztját egy időre lord Linlithgow alkirály foglalta el. Voltak még egyéb kinevezések is, amelyeket nem lehet felsorolni, de 1943 mindezek ellenére is egyik legsötétebb esztendeje volt India angol kormányzásának.

A drámai események Bengálban bontakoztak ki. 1941 januárban megalakult a koalíciós kormány, amelynek Fazlul Huq[15] volt a miniszterelnöke. John Herbert, Bengál kormányzója „nemcsak a segítséget tagadta meg tőle, hanem nagyon sokszor nyiltan akadályozta is őt". „Beavatkoztak a tartomány igazgatási szerveinek tevékenységébe, és akadályozták a mindennapos kérdések megoldásában." Ezért 1942 november 16-án lemondott dr. Szjama Praszad Mukherdzsi[16]. December 14—15-én Delhiben összeült az első élelmezésügyi konferencia. Ezen a konferencián ezeket mondotta Fazlul Huq, Bengál miniszterelnöke: „A legközelebbi néhány hónapban nem lesz szükségünk rizsre, bár hiányunk van." És tovább: „Meg vagyunk róla győződve, hogy van elég rizsünk. Csak némi búzát kell behoznunk." Fazlul Huqnak ezt a nyilatkozatát Azizul Huq, India volt élelmezésügyi minisztere is megismételte 1943 augusztus 9-én a Központi Törvényhozó Gyűlés előtt.

Fazlul Huqnak az élelmezésügyi konferencián tett nyilatkozatát a központi kormány tagjainak más, még nyomósabb nyilatkozatai előzték meg. Nalini Randzsan Szarker közoktatásügyi, egészségvédelmi és földművelésügyi miniszter a következőket mondta 1942 április 6-án:

---

[15] Fazlul Huq, a földesúri családból származó ügyvéd, 1873-ban született. A XX. század harmincas éveiben megalapította a Bengál Parasztpártot. A pártnak az volt a célkitűzése, hogy a vallási viszálykodás medrébe terelje a muzulmán parasztok harcát a hindu földesurak ellen. 1937-től 1943-ig volt a bengál kormány miniszterelnöke. — *Szerk.*

[16] Szjama Praszad Mukherdzsi híres ügyvéd, a negyvenes években a Hindu Mahaszabha reakciós földbirtokos szervezet elnöke, 1947-től 1950-ig India kormányának kereskedelemügyi minisztere volt. — *Szerk.*

„Mivel a rizsvetéseket növeltük a korábban jutával beültetett területek rovására és mert az időjárás kedvezett, Bengálban sikerült felszámolnunk a rizshiányt, úgyhogy 1 350 000 tonna feleslegünk van."

Azizul Huq ezt mondta 1943 augusztus 9-én, fentebb említett nyilatkozatában: „A rizstermelés 1941-ben felesleget hozott, amely mintegy 1,5 millió tonnával múlta felül a szokásos átlagos többletet. Ez kedvező átmenetet biztosít a következő évben."

Dr. Szjama Praszad Mukherdzsi lemondása után kiéleződött a válság a bengáli kormányban. John Herbert kormányzó politikája nem segítette elő a bengáli rizskérdés megoldását. Fazlul Huq néhány nappal az élelmezésügyi konferenciáról történt visszatérte után (1943 január 9-én) tiltakozott a kormányzó rizspolitikája ellen, de ennek semmi eredménye sem volt. 1942 augusztusban szintén sikertelenül tiltakozott a „konfiskálás" politikája ellen.

1943 március 31-én Fazlul Huq kormánya lemondott. Milyen volt Bengálban akkor a rizshelyzet? Hvadzsa Nazimuddin[17] bengáli miniszterelnök Delhiben 1943 november 15-én felszólalt a Mozlim Liga konferenciáján és kijelentette, hogy 1943 április 24-én, mikor ő miniszterelnök lett, India kormánya nyilvánosságra hozta alapvető tervét, amely szerint Bengálnak 793 000 tonna élelmiszergabonát kellett volna kapnia. Erről tehát nyilvánvalóan még azelőtt egyeztek meg, hogy Nazimuddin átvette a tartomány kormányzását.

Fazlul Huq április 27-én bejelentette, hogy tudomására jutott, miszerint egy emberi hulla gyomrában felboncolásakor füvet találtak.

1943 május 4-én a közellátásügyi minisztérium nyilatkozatot adott a sajtónak:

„A miniszter Őexellenciája meg van győződve arról, hogy ebben az évben bármilyen hiányt teljes egészében fedezni lehet azokból a feleslegekből, amelyek az 1941/42-es évi termésből megmaradtak, továbbá azokkal az intézkedésekkel,

[17] Hvadzsa Nazimuddin bengáli nagybirtokos, a Mozlim Liga egyik vezére. Fazul Huq lemondása után Bengál miniszterelnöke, majd később Pakisztán miniszterelnöke lett. — *Szerk.*

amelyeket a fogyasztás észszerűsítésére és az élelmezési gabonát pótló cikkek fokozott felhasználásának népszerűsítésére hoznak, valamint a fogyasztásnak az áremelkedés folytán beállott csökkenésével is. A közvélemény tehát teljesen nyugodt lehet, mert semmi oka sincs annak, hogy komoly élelmiszerhiány miatt nyugtalankodjunk."

Május 7-én Szuhravardi[18] közellátásügyi miniszter kijelentette, hogy rövidesen megoldják a kérdést és ... „ha gyorsan lehet manőverezni a Bengálban meglévő élelmiszerkészletekkel, a helyzet meg fog javulni"[19].

A következő napon a pénzügyminiszter nyilatkozott: „ a helyzet nagyon hamar jelentős mértékben meg fog javulni." Ezzel egyidőben a közellátásügyi miniszter azt mondotta, hogy „Bengál lakossága számára elegendő élelmezési gabona van".

A kormány nevében közzétettek egy nyilatkozatot (bengál és angol nyelven), amelynek címe „Felhívás és előzetes figyelmeztetés" volt. Ebben a nyilatkozatban a miniszter így tette fel a kérdést: „Van-e Bengálban élelmiszerhiány?" és így válaszolt: „Nem, egyáltalán nincs." Ezt Szuhravardi akkor jelentette ki, amikor egész Bengálban rohamosan növekedtek az élelmiszerárak.

---

[18] Szuhravardi ismert ügyvéd, a Mozlim Liga egyik vezetője. 1946-tól a bengáli kormány miniszterelnöke volt. Közreműködésével 1946 augusztusában Kalkuttában véres összeütközés volt a muzulmánok és hinduk között. Jelenleg a Mozlim Liga Dzsinna nevét viselő pártját vezeti Kelet-Pakisztánban. — *Szerk.*

[19] A kormány képviselői hasonló megnyugtató kijelentéseket tettek az 1866-os éhínség idején is (az éhínség elleni harcra létesült bizottság beszámolója az 1866-os bengáli és orisszai éhínségről):

„192. §. Ami a tartomány bőséges gabonakészleteit illeti, le kell szögeznünk: T. E. Ravenshaw (a helytartó) eleinte azt gondolta, hogy a gabona megjelenik a piacokon, bár azt is ajánlotta, hogy importáljanak gabonát. Ezt a korábbi véleményét akkor is megismételte, mikor a bengáli kormányzó (Cecil Beadon) 1866 február 13-án ide utazott.

208. §. Katak helytartója teljesen meg volt győződve arról, hogy vannak gabonakészletek, de ezt a gabonát visszatartják a kereskedők, hogy emeljék az árakat ...

417. §. El kell ismernünk, hogy tettei általában (bizonyos időpontig) helytelenek voltak, és hogy Ravenshaw részben megfontolás nélkül figyelt fel arra a nép körében felhangzó panaszra, hogy a meglévő készleteket kapzsi élelmiszerkereskedők rejtik el."

1943 május 13-án Azizul Huq, Szuhravardi és Wood vezérőrnagy (India élelmezésügyi államtitkára) a tényeknek egyáltalán nem megfelelő terjedelmes statisztikai adatok segítségével azt próbálták bizonyítani, hogy Bengálban nincs is élelmiszerhiány, s „a legfontosabb élelmezési cikkek hiánya és az áremelkedés főként pszichológiai tényezőkkel magyarázható".

1943 május 15-én — vagyis két nappal az emlékezetes sajtókonferencia után — Azizul Huq beszédet tartott Krishnagarban és „alátámasztotta, hogy helyesek azok a számok, amelyeket a kormány nemrégiben a rizshelyzetről hozott nyilvánosságra, és azt mondotta, hogy Bengálban még nincs rizshiány".

1943 május 30-án a közellátásügyi miniszter kijelentette: nem hiszi, hogy „Bengálban nincs elég rizs, vagy hogy külföldről nem hoznak majd be elegendő mennyiséget."

Május utolsó hetében a szóbeli nyilatkozatok megerősítésére plakátok és filmek jelentek meg, amelyek „a Kalkuttába érkezett mesébe illő, hatalmas rizsszállítmányokról" szóltak. Később kiderült, hogy ilyen szállítmányok nem is érkeztek Kalkuttába.

Május 17-én a keleti tartományokban (Bihárban, Orisszában, Asszamban) és a hercegségekben megszüntették a „szabadkereskedelem" korlátozását.

Néhány intézkedéssel ösztönözni akarták az indiai közlekedésügyi minisztert, hogy gondoskodjék az élelmezési gabona Bengálba szállításáról. A miniszter erre május 19-én azt válaszolta, „minden lehetőt elkövet, hogy elősegítse az élelmiszerszállítást más tartományokból Bengálba". Ezután segítségért fordult a miniszterekhez és a tanácsokhoz. Alig jelentette ki azonban a bengáli miniszterelnök, hogy meg van elégedve a megbeszélések eredményeivel, a közvélemény — pontosan a következő napon — kezdett „jóllakni" a felelős miniszterek és tanácsosok nyilatkozataival. Mikor Asszam miniszterelnöke, M. Szaadulla kifejtette véleményét India kormányának azzal a rendeletével kapcsolatban, hogy a keleti övezetekben létesítsenek szabadkereskedelmet, a következőket jelentette ki:

„Kénytelen voltam határozottan és erélyesen tiltakozni a központi kormánynál"; és „felhívással fordulok kereskedőink-

hez és földműveseinkhez: ne exportáljanak hántolt vagy hántolatlan rizst az ideiglenes haszon kedvéért".

Ugyanezen a napon az Orisszából érkezett sajtóhírek a következőkről számoltak be: „Orissza miniszterelnöke Delhibe utazik, hogy személyesen figyelmeztesse India kormányát azokra a nehézségekre, melyeket Orisszában a nemrégiben kiadott rendelet váltott ki. A szóbanforgó rendelet hatályon kívül helyezte a helyi kormány ellenőrzését a rizs és egyéb gabonaszállítmányok, valamint ezen gabonafélék árai felett."

Hvadzsa Nazimuddin bengáli miniszterelnök május 28-án kijelentette: nem érti, miért nem működik együtt Bihár Bengállal az élelmiszerellátás kérdéseiben, hiszen Bihárt a 93. paragrafusnak megfelelően igazgatják[20]. A bihári földbirtokosok egyesületének titkára november 9-én a következő nyilatkozatot tette Patnában:

„Teljesen megértem a helyi (bihári) kormánynak azokat a nehézségeit, amelyek azért léptek fel, mert megszüntették a tartományok közötti kereskedelem korlátozását és bevezették az úgynevezett szabadkereskedelem politikáját . . . A tartományi kormány előtt egyetlen kiút áll: jelentse ki, hogy nem fog segíteni más tartományoknak abban a kísérletükben, hogy éhínségre kárhoztassák Bihárt. Szükség esetén a tartományi kormány vásároljon annyi gabonát, amennyi Bihárnak kell, és azt ossza szét a tartományon belül azok között, akik arra a legjobban rászorulnak."

1770-ben az éhínség „Bihárban volt a legsúlyosabb". Megkísérelték, hogy élelmiszert hozzanak be Alláhábádból és máshonnan, de ez igen kevés sikerrel járt. 1943-ban segítséget kértünk egyes tartományoktól, így a kormányzói tartományoktól is, de szintén eredménytelenül.[21]

---

[20] Az India igazgatásáról szóló 1935-ös Okmány értelmében az alkirálynak joga volt arra, hogy a tartományi kormányt elmozdítsa és minden kérdést a tartomány kormányzói hivatalának adjon át. Az alkirálynak ezt a jogát az Okmány 93. paragrafusa határozta meg. — *Szerk.*

[21] Wood vezérőrnagy, India élelmezésügyi államtitkára az államtanácsban a következőket jelentette ki 1943 augusztusában:

„A központi kormány január 26-án nyilvánosságra hozta az indiai élel-

A fejvesztett bengáli kormány elhatározta, hogy június 7-én „élelmiszerhadjáratot" kezd az egész tartományban: 1943 június 4-én rendeletet adtak ki az „élelmezési gabona felkutatásáról és ellenőrzéséről"[22]. A rendelet értelmében „az arra meghatalmazott hivatalnok, azokkal a személyekkel, akiket jónak látott bevonni a munkába, jogosult házkutatást tartani bárhol, ahol véleménye szerint élelmezési gabona stb. készleteket rejtettek el".

Egy dekrétum előírta, hogy „közzététel előtt megtekintés végett a sajtótanácsosnak be kell mutatni mindenfajta sajtóanyagot, amely arra szólít fel, hogy ne vegyenek részt a gabona elrejtésének megakadályozása érdekében hozandó intézkedésekben".

Kétséges volt, hogy meg lehet-e valósítani a házkutatásokat. A lakosok szívesen eltűrték az egész tartományban bevezetett házkutatásokat, mert remélték, hogy ennek következtében méltányos áron tudják megvenni a rizst. Június 30-án

---

miszerfeleslegek elosztási tervének (Főterv) első vázlatát ... Ezt a tervet egyhangúlag elfogadta valamennyi tartomány és hercegség.

Február végén ... már csak azt kellett meghatározni, mennyi élelmiszert adhatnak a felesleggel rendelkező egyes tartományok és mennyit kell kapniok a hiánnyal küzdő egyes tartományoknak ... A központi kormány az indiai statisztika megbízhatatlanságának tudatában, kénytelen volt kijelenteni: «Senki sem tudja közülünk, helyesek-e ezek a számok, és bármennyit vitázunk is, azok helyességét nem lehet bebizonyítani. Ezt csak a gyakorlatban lehet tisztázni.»

A központi kormány kérését, hogy a tartományok minden erőfeszítést tegyenek meg az ellenőrző számok teljesítése érdekében, *szerfelett hidegen fogadták* ... az említett számok nem megállapodás révén váltak kötelező vagy előírt számokká, hanem csak hozzávetőlegesen határozták meg a gabonaszükségletet."

[22] A hathavi szükségletet meghaladó készleteket vagy elkobozták vagy lepecsételték a ház gazdájának jelenlétében, azzal, hogy e készleteket későbbi időpontban elszállítják.

A kormány számításba vette, hogy a falusi lakosság többet fogyaszt, mint a városi, ezért a következő fejadagokat állapította meg. Felesleges készlettel rendelkező földművesek és munkások számára: fizikai munkával foglalkozó felnőtt férfiaknak — 10 csatak (1 csatak — körülbelül 57 gram *Szerk.)*, a többi felnőtt férfinak — 8 csatak, asszonyoknak — 7 csatak, gyermekeknek 14 évig — 6 csatak; a többieknek (köztük azoknak a földműveseknek, akik nem rendelkeztek elég készlettel, továbbá az egész városi lakosságnak) a következő fejadagokat állapították meg: felnőtt férfiaknak — 7,5 csatak, asszonyoknak — 6,5 csatak, gyermekeknek 14 éves korig — 5,5 csatak.

a közellátásügyi miniszter beszédet mondott Delhiben és ebben még „megelégedését fejezte ki (a spekulánsok ellen irányuló) élelmiszerhadjárat eredményeivel kapcsolatban".

Július 12-én azonban így nyilatkozott a bengáli törvényhozó gyűlésen:

„Be kell jelentenem a gyűlésnek, hogy a valóságban mindenütt hiány mutatkozik."

Ez a művelet Bengálnak nem kevesebb mint 1 660 000 rupiába került.

Ezzel kapcsolatban alkalom adódik, hogy összehasonlítsuk az 1793-as éhínség idején kibocsátott kormány-körlevelet és Bengál közellátásügyi miniszterének 1943-as körlevelét. (1770-ben szintén kibocsátottak egy deklarációt, amely a „gabona felvásárlása és rejtegetése" ellen irányul.)

1783-ban:

„Megparancsoljuk, hogy az önök alá rendelt körzetekben dobszóval gyűjtsenek össze minél több embert a piacokra és tegyék közhírré, hogyha bármelyik kereskedő gabonát rejteget, megtagadja piacraszállítását és méltányos áron történő eladását, az ilyen kereskedőt nemcsak szigorúan meg fogják büntetni, de gabonáját is elkobozzák és szétosztják a szűkölködők között."

1943 május 7-én Bengál közellátásügyi minisztere a következőképpen nyilatkozott:

„Már előzetesen figyelmeztettem azokat a személyeket, akik gabonát rejtegetnek[23], köztük a földműveseket is, hogyha

---

[23] Pursotamdasz Thakurdasz ezt írta 1943 október 28-án a *Commerce* című lapban a gabonarejtegetésről:

„Az indiai kormány néhány képviselője és számos angol személy azért utal ilymódon a gabonarejtegetésre, mert nem ismerik azt a tényt, hogy India kormányának majdnem egyáltalán nincsenek megbízható statisztikai adatok a birtokában ... Az egyáltalán nem helyeselhető gabonarejtegetésből az embereknek azt az igyekezetét kell észrevennünk, hogy meg akarják őrizni a termést, amelyet saját tulajdon földjükön termeltek. Ezt nem kell rosszszándékú rejtegetésnek minősítenünk. Azt gondolom, hogy az indiai földműveseknek éppen az a szokása mentette meg eddig is a helyzetet, hogy amennyiben nincs szükségük az eladásra, megtartják termésük egyrészét és különösen a gabonát, mert nem bíznak a kormány segítségében abban az esetben, ha szárazság lenne a következő évben. És valóban, ha mondjuk egy évvel ezelőtt több gabonát vittek volna piacra, India kormánya fokozta volna az exportot, hogy kielégítse a katonai és polgári személyek szükségleteit más körzetekben

nem viszik készleteiket a piacra, végső soron egész készletüket elvesztik. Eltökélt szándékom, hogy a kormány egész teljhatalmát felhasználom arra, hogy ... elérjük a rejtett készletek elkobzását, és máris meghoztuk azokat az előzetes rendszabályokat, amelyek sokak számára túlszigorúaknak látszhatnak... Megparancsolom, hogy mindenki önként adja át gabonafeleslegét, amíg nem alkalmazunk kényszerintézkedéseket a rejtett készletek elkobzására. Ha a gabonarejtegetők nem engedelmeskednek előzetes figyelmeztetésemnek, akkor ne is reménykedjenek abban, hogy sikerül elrejteniök, vagy különböző helyekre széthordaniok készleteiket."

Még több ilyen tartalmú deklarációt adtak ki, amelyekben azzal fenyegetőztek, hogy elkobozzák az egész rejtett készletet.

1943 júliusában, amikor a helyzet kritikussá vált és az emberek táplálék után járva vándorútra keltek, a közellátásügyi miniszter bejelentette a bengáli törvényhozó tanácsban, hogy Csittágong különböző vidékein mozgókonyhákat létesítettek, amelyek ételt osztanak. A kalkuttai nyomorgók kérdéséről ezeket mondotta:

„Róluk gondoskodhatik a jótékonykodó helyi lakosság"[24].

A valóságban a jótékonykodó személyek már jóval előbb sok éhező nyomorgóról gondoskodtak, anélkül hogy a miniszter

---

s így a helyzet most sokkal rosszabb lenne. Sőt most sem hiszem, hogy helyesen cselekednek azok, akik gabonájuk beadására késztetik a parasztokat, mert az élelmezési növények vetésterületének növelésére kedvezőtlenül hatnak azok a kellemetlenségek, amelyek felmerülnek, amikor a kormánytisztviselők felkeresik a parasztok lakásait. Általános vélemény szerint azt kell minden eszközzel megakadályozni, hogy a közvetítők elrejthessék a gabonát, akik kivárják az áremelkedést; mindenki azt szeretné, ha a kormány arra késztetné apparátusát, hogy ilyen irányban működjék."

[24] Az éhínség elleni harcra alakult bizottság tagjai 1867 április 8-i beszámolójukban ezt írták a „számítsunk a helyi jótékonykodásra" irányzattal kapcsolatban:

„A tapasztalat teljesen alátámasztja, hogy a jótékonyság, ha el tud is hárítani kisebbfajta, sőt sokszor helyi viszonylatban jelentősebb csapást, teljesen elégtelen a katasztrofális, általános jellegű éhínség elleni harchoz .. Éhínség, vagy olyan csapások idején, amelyek a legfőbb vidékre kiterjednek, nem lehet igazi segítséget nyujtani csupán a lakosság jótékonysága révén. Akkor, amikor igen nagy területekre általános és rendkívül erős nyomor nehezedik, a helyi jótékonyság forrásai kimerülnek."

erről tudott volna. Ez a közvetett adótehernek sajátos formája volt, amelyet a kormány szándékosan ösztönzött.

1943-ban semmit sem tettek a súlyos helyzet megjavítása érdekében, hacsak azt nem számítjuk, hogy nagy készleteket halmoztak fel a hadsereg, a legfontosabb vállalatok munkásai és a bebörtönzöttek számára.

Míg a miniszterek arról fecsegtek, hogy elegendő élelmiszer van és nem tettek komoly kísérletet arra, hogy megállítsák az éhínség továbbterjedését, a lakosság máris súlyos szenvedéseket élt át a rizs és más létfontosságú cikkek magas ára miatt. 1943 július 3-án „a körzeti bíró kijelentette, hogy Csittágongban komoly rizshiány van". A jogászegyesület és a különböző szövetségek elnökei július 14-i dátummal táviratot küldtek az illetékesekhez. A táviratban — melynek elküldése bizonyos időbe került — az illetékeseknek „hírül adták a bholai (bariszáli) szörnyű éhínséget és haladéktalanul segítséget kértek". Ezekben a napokban már Bengál minden részéből érkeztek ilyen hírek az egyes vidékek nyomorúságos helyzetéről.

1943 május 30-án a közellátásügyi miniszter Kalkutta déli részében mondott beszédet s arra buzdította a jelenlévőket, hogy „magyarázzák meg a lakosságnak, mennyire káros, ha sokat esznek". Olyan tanácsokat adott, hogy „egyetek kevesebbet" stb. A miniszter az indiaügyi miniszter 1873—1874-es nyilatkozatait ismételte, aki azt hangoztatta, hogy „az éhínség elkerülésére a legjobb eszköz a fogyasztás csökkentése".

A bengál nép akkor már két éve csökkentette a fogyasztást. A miniszter tanácsai: „egyetek kevesebbet", valamint augusztus 4-i tanácsa: „szokjatok hozzá, hogy a lehetőség szerint egyes terméket másokkal pótoljatok" — mind üres szólamok voltak. Ha az embereknek nincs mit enniök, arra törekednek, hogy életben maradjanak, azt esznek, ami akad és nem beszélnek olyan termékekről, amelyek más termékeket pótolnak. Az éhínség egyre nőtt, nem törődött azzal, hogy a miniszterek nem ismerik el.

Bár a kormány fenyegetődzött, az árak mégis nőttek, az „ellenőrzésre kötelezett" áruk pedig fokozatosan eltűntek a piacról. A gazdagok felhasználták a feketepiacot. Még a vakok

is láthatták, hogy a feketepiac működik, de a közellátásügyi miniszter 1943 szeptember 1-én sajtókonferencián kijelentette: neki *„semmiféle tudomása sincs sem hivatalosan, sem pedig magánúton arról, hogy feketepiac létezik. Ami a készleteket rejtegető személyeket illeti, azokat előre erélyesen figyelmeztette"*.

Mialatt egymást érték a megnyugtató hivatalos nyilatkozatok, az emberek a nyilt utcán fordultak fel az éhségtől, a holttestek pedig napokon át hevertek ott temetetlenül.

P. Szrivasztava élelmezésügyi miniszter 1943 augusztus 27-én ezt mondta az alkirály mellett működő végrehajtó tanácsban:

„Nálunk a jelenlegi súlyos helyzet megoldásának kulcsa nem a gazdaságpolitikában, hanem a gyakorlati cselekvésre alkalmas tapasztalt és bátor közigazgatás megteremtésében van: a tartományoknak is gondoskodniok kell arról, hogy ilyen közigazgatást létesítsenek, amennyiben még nincs ilyen közigazgatásuk."

Az élelmezésügyi miniszter jogosan vont le ilyen szigorú következtetést a tehetetlen bengáli kormányról és a központi kormány minisztereiről. A kormányt váratlanul tettenérték. Szrivasztava 1943 augusztus 30-án a következőképpen nyilatkozott az Associated Press hírügynökségnek: mult év novemberében, amikor Kalkuttába utazott, a város csaknem minden társadalmi körének képviselőjétől megkérdezte, hogy az élelmezési helyzet rosszabbodása várható-e Bengálban. Kijelentették neki, hogy ettől a veszélytől nem kell tartani. Szrivasztava azzal a meggyőződéssel utazott el, hogy nem várható semmiféle élelmezési nehézség.

Alig néhány nappal később, 1943 szeptember 11-én Dzsagdis Praszad, az alkirály mellett működő Végrehajtó Tanács volt tagja kijelentette:

„Bengált emberemlékezet óta a legszörnyűbb éhínség fenyegeti".

Szuhravardi, aki korábbi nyilatkozataiban nem ismerte be a helyzet komolyságát, október 10-én bevallotta, hogy „Bengálban eddig még soha nem látott éhínség tört ki". Amery indiaügyi miniszter, aki közismert Indiával kapcsolatos fele-

lőtlen cselekedeteiről és ugyanilyen nyilatkozatairól, már október 14-én úgy jellemezte a bengáli helyzetet, hogy az olyan „élelmezési nehézség, amely az éhínséggel határos"[25]. A következő napon végül mégis be kellett ismernie, hogy „erős éhínség van Bengálban".

AZ ÉLELMEZÉSI GABONA KISZÁLLÍTÁSA

Takarékos gazda sohasem adja el saját gabonakészletét, hacsak nem tudja azt bármely percben a piacról pótolni. Ugyanígy a nép életéért és jólétéért felelős kormány nem táplálhatja más országok népét, ha rossz a termés, vagy éhínség veszélyezteti országát.

Indiának az a szerencsétlensége, hogy a nép érdekei sohasem egyeztek a kormány érdekeivel, hanem állandóan szöges ellentétben álltak egymással. A brit uralom idején Bengál — sőt egész India is — többször élt át súlyos éhínséget, s ezekért a mindenkori kormányt terheli a szégyenteljes felelősség.

Mi volt a helyzet az indiai kormány által végrehajtott élelmezési gabona kivitelével az éhínségek idején?

A brit uralom alatt 1770-ben volt az első éhínség Bengálban. Amikor az éhínség elérte a tetőfokát, a korlátlan export következtében kiapadtak az ország gabonakészletei.

George Thompson így nyilatkozott: „A legutóbbi ret-

---

[25] Igen érdekesek az 1867-es éhínség elleni harcra alakult bizottságnak az „élelmezési nehézség" kifejezéssel kapcsolatos megjegyzései:

„Valamennyi rendelkezésünkre álló anyagból kiderül, hogy a különböző emberek egészen másképpen használják az «éhínség» szót. Néhány korábbi okiratban ezt a szót igen gyakran használták; később azonban a rossz termés következményeit nem éhínségnek nevezték, hanem «élelmezési nehézségnek». Úgy látszik, hogy amint az «élelmezési nehézség» és az ínség erősebb lett, az «éhínség» kifejezés hivatalos használatát egyre szűkebb keretekre korlátozták. Az állami adóhivatal a kormány elé terjesztett 1866 augusztus 20-i, «Élelmezési nehézségek» című beszámolójában szemmelláthatóan azt igyekezett bebizonyítani, hogy Orisszában május végéig nem volt éhínség. Az állami adóhivatal igen rugalmasan csakis olyan esetekben használta az éhínség szót, amikor még pénzért sem lehetett élelmiszert vásárolni — eltérően attól a helyzettől, amidőn a lakosság a drágaság miatt szenved, mert nincs pénze élelmiszervásárlásra ... *Az «éhínség» szót mi a szokásos, mindennapos értelmében fogjuk használni, mint a lakosság tömegeinek szenvedését az élelemhiány miatt.*"

tenetes szerencsétlenségről (a bengáli éhínségről) szóló ijesztő hírek kiegészítéseképpen tett hivatalos vámbeszámolók kapcsán kiderült, hogy Alsó-Bengál körzeteiből olyan nagymennyiségű gabonát szállítottak ki, amellyel az év folyamán táplálhatták volna az éhínség következtében elpusztult embereket"[26].

Az export betiltását (senki sem tudja, hogy ezt mikor vezették be) „1770 november 14-én visszavonták". Senki sem törődött komolyan a betiltással, és az „exporttilalom" eredményessége a nullával volt egyenlő.

A következő súlyos éhínség, amelyet leginkább „orisszai éhínség" néven ismernek, 1866-ban volt Bengálban. Az éhínség idején több mint egymillió ember halt meg. És mit tett India kormánya ebben az időben? Ítéljen az olvasó a rizs- és búzaexportról szóló statisztikai adatokról, amelyek az 1863/64—1868/69-es időszakra vonatkoznak.

1. táblázat

Év	Rizsexport		Búzaexport	
	tonna	érték rupiában	tonna	érték rupiában
1863/64	814 700	39 755 650	13 733	786 760
1864/65	901 550	55 735 370	12 746	1 102 650
1865/66	691 000	52 479 180	10 860	—
1866/67	602 700	32 950 930	—	768 960
1867/68	612 850	36 470 080	29 038	1 013 080
1868/69	752 550	42 109 250	27 548	987 600

Ezek a számok megmutatják, hogy alakult az export az éhínséget megelőző években, az éhínség idején és az utána következő években.

Bengált 1873—74-ben újra erős éhínség sujtotta. Georg Campbell — Bengál, Bihár és Orissza akkori kormányzója — számolt az ország komoly élelmezési helyzetével és meg akarta szüntetni a rizs kivitelét Indiából más országokba. Az alkirály és az indiaügyi miniszter azonban visszautasította az export

[26] Amrita Bazar Patrika. 1943. október 9.

elleni tiltakozást. Az alább közölt adatok megmutatják, hogy az élelmezési gabona exportja nem csökkent. A legsúlyosabb éhínség évében több mint egymillió tonna rizst és mintegy 90 000 tonna búzát vittek ki az országból.

2. táblázat

Év	Rizsexport		Búzaexport	
	tonna	rupia	tonna	rupia
1872/73	1 164 700	57 610 300	19 700	1 676 900
1873/74	1 012 250	55 497 980	87 798	8 276 060
1874/75	869 650	47 653 340	53 683	4 914 510
1875/76	1 020 800	53 110 950	125 538	9 063 310
1876/77	995 700	58 152 210	279 330	19 576 400
1877/78	921 400	69 503 860	318 650	28 377 650
1878/79	1 062 500	89 789 510	52 850	520 138

1873/74 után Indiában többször volt éhínség: 1877-ben Madrászban, 1878-ban Észak-Indiában, 1899-ben újra Madrászban, 1892-ben Madrászban, Bengálban, Burmában és Adzsmirban, 1897-ben pedig Észak-Indiában, Bengálban, Burmában, Madrászban és Bombay-ben. Az éhínséghez erősen hasonló helyzet egészen 1900-ig megmaradt és ez az éhínségsujtotta körzetekben sokezer ember halálát okozta. Példaképpen megnézhetjük az 1892/93—1900/01-ig tartó időszak élelmezési gabonaexportjára vonatkozó adatokat. Ebben az időben valamelyik körzet mindig szenvedett az éhínségtől.

Ezek az adatok világosan megmutatják, hogy amikor India veszélyben volt, a kormány nem gondoskodott a veszély elhárításáról (lásd 3. táblázatot).

R. P. Dutt megvilágította az indiai éhínség okait és azokat a körülményeket, amelyek arra késztetnek, hogy a legnagyobb szükség idején is élelmiszert exportáljanak. Azt is megmagyarázta, hogy mit jelent az indiai nép „regenerálódó képessége". Az olvasók tájékoztatására idézem Dutt szavait:

„India kereskedelme nem természetes, hanem kényszerjellegű; az élelmiszergabona exportjára azért van szükség, hogy

3. táblázat

Év	Rizsexport		Búzaexport	
	tonna	rupia	tonna	rupia
1892/93	1 396 900	124 067 190	748 650	74 403 830
1893/94	1 232 500	103 857 710	628 300	51 939 850
1894/95	1 722 150	136 925 200	344 500	25 662 470
1895/96	1 758 100	135 370 470	500 200	39 138 960
1896/97	1 414 050	119 471 220	95 550	8 363 950
1897/98	1 387 300	117 050 190	119 600	13 411 510
1898/99	1 897 100	158 127 000	976 000	97 196 880
1899/900	1 613 550	130 961 715	485 200	39 093 460
1900/901	1 567 150	132 176 160	2 500	300 825

fedezhessék a példátlanul nagy földadót. 1897/98-ban India számos vidékét éhínség sujtotta és az emberek milliói haltak éhen. Mégis 17 millió font sterling földadót szedtek be. A földművesek az adót főleg saját készletük eladásából fizették ki. Ebben a katasztrofális évben 10 millió font sterling értékű gabonát exportáltak. A következő évben jó termés volt. A földművesek termésük nagyrészét eladták, hogy igásjószágot vegyenek és pótolják azokat a károkat, amelyeket az előző, ínséges év okozott. Sajnos, a kormány meggondolatlan és ostoba állhatatossággal hajtotta be a földadótartozásokat, ezért a földműveseknek az új termés nagyrészét el kellett adniok, hogy befizethessék a követelt földadót. E két ok miatt az élelmiszergabona exportja példátlan méreteket öltött. Diadalt ültek azok a személyek, akik az állami adóbevétel számadataiból India felvirágzására következtettek. Érvelésükben a földadó befizetett összegéből indultak ki, amely meghaladta a 18 millió font sterlinget. *Indiában a nemzetgyűlésen a szokott téves kijelentések hangzottak el India regenerálódó képességéről.* Senki sem gondolt rá, hogy tisztázza, vajjon maradt-e a népnek ilyen hatalmas méretű gabonaexport és ilyen hatalmas földadóbefizetés után valamelyes élelmiszerkészlete is"[27].

Megállapították, hogy az 1943-as bengáli éhínség oka

[27] Economic History of India in the Victorian Age. 534. old.

esztelenség és gondatlanság volt. Az éhínség kitörését egyéb okokon kívül nagymértékben a gabonaexport magyarázza meg.

Az 1941 októberében alakult Állandó Bizottságnak kellett volna segítenie a Közellátásügyi Minisztériumot abban, hogy mindenekelőtt „biztosítsa India és más országok véderejét élelmiszerrel".

1942 februárban az indiai kormány politikája a következő volt:

„India, amely bármely országnál jobban kielégítheti a Birodalom, valamint a Középkeleten és más körzetekben lévő különböző hadszínterek minden szükségletét, minden meglévő készletét felhasználja arra, hogy elegendő mennyiségű és jóminőségű élelmiszerrel biztosítsa a véderő rendszeres ellátását az országon belül és a határokon túl"[28].

Nalini Randzsan Szarker, akkori közoktatásügyi, egészségvédelmi és földművelésügyi miniszter 1942 február 18-i szavai szerint India kormánya előtt felmerült „az a komoly kérdés, hogy rendszeresen a legjobb élelmiszerrel lássa el a harcoló hadsereget, fenntartsa a katonák és tisztek egészségét és jó szellemét".

Bár a tartós háború hatására fokozatosan csökkent a behozatal, mégis igen tekintélyes kivitelt engedélyeztek, hogy más országok népeit élelmezzék, ugyanakkor, amikor az éhínség felhői egyre jobban tornyosultak India felett.

Az ország valóságos helyzetét semmibe se vették. Néha, például 1939—1940-ben, az országban több mint 2 millió tonna különböző fajta gabona maradt (kivitel és behozatal leszámítása után), de 1942/43-ban a nagy kivitel és a jelentéktelen behozatal következtében a gabonakészletek Indiában egyszerre 360 622 tonnával csökkentek, amiből a hántolt és hántolatlan rizskészlet 258 684 tonna volt. 1943/44 első hét hónapjában mégis 80 000 tonna élelmezési gabonát exportáltak.

India aktív és passzív élelmiszermérlegét világosan mutatja a 4. és 5. táblázat.

---

[28] Indian Information. 1942 február 1. 138. old.

4. táblázat

Az élelmezési gabona behozatala és kivitele tengeri úton
(tonnában)

Év	Behozatal	Kivitel	Mérleg: többlet (+) hiány (—)
1937/38	1 596 138	966 834	+ 624 304
1938/39	1 871 693	827 991	+ 1 043 702
1939/40	2 713 632	492 714	+ 2 220 918
1940/41	1 549 182	556 267	+ 992 915
1941/42	1 202 149	770 997	+ 431 152
1942/43	18 541	379 170	— 360 622

5. táblázat

Rizskivitel és behozatal tengeri úton
(tonnában, beleértve a hántolatlan rizst is)

Év	Behozatal	Kivitel	Mérleg: többlet (+) hiány (—)
1937/38	1 421 798	256 726	+ 1 165 072
1938/39	1 561 855	308 757	+ 1 235 098
1939/40	2 428 059	289 459	+ 2 138 600
1940/41	1 374 888	277 690	+ 1 097 198
1941/42	1 066 074	342 969	+ 723 105
1942/43	18 132	276 816	— 258 684

A nép most maga ítélheti meg, mennyire nem feleltek meg a valóságnak „az exportról szóló mesék" (Wood vezérőrnagynak az Államtanácsban 1943 augusztus 13-án tett kijelentése) az 1943. évi bengáli éhínség idején.

A sajtó és az ország ismert vezetői egy emberként tiltakoztak az indiai kormány exportpolitikája ellen. Ám az export szünet nélkül folytatódott egészen addig, amíg a lakosságon a végkimerülés jelei mutatkoztak és Gandzsamban meg Kalkuttában egyre több ember fordult fel az utcán az éhségtől.

A Delhiből 1943 július 23-án érkezett tudósítás így szól: „Az indiai súlyos rizshelyzet miatt a központi kormány lehetetlennek tartja, hogy külön rendelkezésig folytassák a rizskivitelt Indiából."

Ez nem szüntette meg a lakosság gyanakvását és idegességét. Az indiai kereskedelmi kamara időről-időre leleplezett

rizskiviteli eseteket. A kormány részben megcáfolta ezeket a híreket, részben — kisebb mennyiségű exportok alkalmából — elismerte őket. Végül október 13-án Szrivasztava élelmezésügyi miniszter megszövegezte a kormány politikáját és nyiltan tisztázta, milyen esetekben szándékozik engedélyezni a kivitelt: „1. Az Indiai-óceán belterületén lévő kereskedelmi flotta indiai tengerészeinek ellátására, 2. a szomszédos országokkal meglévő légi közlekedési vonalak személyzetének ellátására (szigorúan a minimális fejadag keretei között). Minderre alig 1 000 tonna kell havonta."

Végül teljesen helyénvaló, ha közöljük az élelmezési gabona terén folytatott politika kidolgozására alakult bizottság (1943) észrevételeit a kivitel kérdésével kapcsolatban:

„Csak nemrégen ismerték fel az importveszteség egész jelentőségét . . . Az import hiánya nemcsak néhány élelmiszerhiánnyal küzdő körzetben rontja jelentős mértékben a helyzetet, amelyet nem lehet összehasonlítani egész India élelmiszerhelyzetével, hanem *komolyan csökkenti az általános bizalmat is.* A közvélemény megnyugtatása szempontjából az export idejénvaló felfüggesztése bizonyos mértékig ki tudná egyenlíteni a behozatal megszüntetésének kedvezőtlen következményeit."

A SPEKULÁCIÓ

Az 1943-as éhínség idején az élelmezési gabonával folytatott spekuláció volt az egyik legvisszataszítóbb jelenség. Hihetetlennek látszik, hogy a központi kormány és a tartományi kormányok, amelyek a kereskedők üzérkedéseit „igyekeztek" megakadályozni, maguk is bűnösek voltak a spekulációban. Mindenfelé hírek szállíngóztak arról, hogy a kormány sápot húz a gabonakereskedelmi ügyletekből, ezért az ujságokban és folyóiratokban időről-időre éles bíráló nyilatkozatok jelentek meg.

A *Commerce* című bombay-i ujság ezt írta szeptember 11-én: „Teljesen világos, hogy a bengáli kormány még mindig nem képes arra, hogy kielégítő adatokat adjon a gabonakészletekről és azok felhasználásáról."

Kalkutta püspöke szeptember 12-én a következőket közölte az Associated Press tudósítójával Szimlában: „Pandzsáb nemeslelkűen búzát ad nekünk és joggal elvárja, hogy a gabonát pandzsábi árfolyamon adják el a lakosságnak, hozzászámítva a szállítási költségeket."

A *Civil and Military Gazet* azt írja: „Még a bengáli kormány néhány miniszterének beismerése szerint is úgy látszik, hogy nincs minden rendben. A Pandzsábból küldött segítség ... sokkal gyorsabban érkeznék, de a bengáli kormány maga sem alkalmaz kellő rendszabályokat annak érdekében, hogy a lehető legalacsonyabb áron biztosítson élelmiszert a rászorulóknak."

Az ujság néhány későbbi száma „hiteles számadatokat" közölt, amelyek bebizonyítják a Szuhravardi nyilatkozataiban lévő ellentmondásokat. Ezek a nyilatkozatok megerősítik a közvéleményt abban, hogy „a pandzsábi termelők és kereskedők látják, milyen nagy üzérkedés folyik, amelyet a bengáli kormány nem szüntet meg".

A *Civil and Military Gazet* részletes adatok alapján összehasonlította az árakat és bírálta a bengáli élelmezési gabona kereskedelmi politikáját. Az ujság megállapította: elegendő anyag van annak bizonyítására, hogy bűnös üzérkedés folyik Bengálban, miközben a gabona kiszivárog az országból.

A hatalom kalkuttai képviselőit élesen vádolják a következő szavak, amelyeket a pandzsábi sajtóból vettünk át: „Mindegyikük az éhezők rovására akar megtollasodni."

Kalkuttában szeptember 28-án, a Rotary-clubban[29] tartott villásreggelin Collin Herbert, Észak-India élelmezésügyi biztosa a következőket jelentette ki:

„Bengál kormánya, valószínűleg valami számítási hiba következtében, mintegy 4 millió rupia nyereségre tett szert a pandzsábi kormánnyal nemrégen kötött ügylet révén, amikoris élelmiszert vásárolt tőle."

Végül, kormányforrásokból még hitelesebb és pontosabb

---

[29] A Rotary-club — gyárosok és kereskedők nemzetközi szervezete. — *Szerk.*

tájékoztatók érkeztek. A tartományi és központi törvényhozó gyűlés üléseinek jegyzőkönyvei és az üléseken elhangzott beszédek teljesen meggyőznek bennünket arról, ho gy a bengáli, a szindi és a központi kormány hasznot húzott a gabonakereskedelemből. Igen figyelemreméltóak a pandzsábi kormány miniszterei nek kijelentései és beszédei, melyekből csak a következő kitételt idézzük:

„Eddig szemmelláthatóan határozott tiltakozásunk ellenére sem történt semmiféle intézkedés, amely megtiltotta volna, hogy egyes tartományi kormányok nyerészkedjenek a pandzsábi földművesek és a saját tartományukban élő éhezők rovására."

Szeptember 16-án a bengáli törvényhozó gyűlésen nyilvánosan megerősítették az első arról szóló híreket, hogy a bengáli kormány nyerészkedik a pandzsábi búza eladásával. De senki sem gyanította, hogy májustól augusztusig csupán a malmoknak eladott búza árából 3 334 000 rupia nyereséget vágtak zsebre, míg aztán október 9-én Új-Delhiben kiderültek a valódi tények. A malmoknak eladott búza nyereségéből a bengáli kormány részesedést kapott, és még csak arra sem ügyelt, hogy megtudja, vajjon a malmok termékei nem kerülnek-e a feketepiacra. A búzaeladásból szerzett nyereségen kívül a bengáli kormány hatalmas bevételre, 632 000 rupiára tett szert, amikor a lisztet újra eladta Bengál éhező lakosságának.

A központi kormány „hőstettei" még érdekesebbek voltak. A profitért folyó hajsza szelleme magával ragadta a központ urait, akik szintén spekulációval kezdtek foglalkozni. A központ versengett az olyan tartományokkal, mint Bengál és Szind, hogy a „sötétebb napokra spekulálva" saját élelmiszerkészleteket halmozzon fel. Szardar Baldev Szing[30], Pandzsáb gazdaságfejlesztési minisztere az Associated Press láhanri tudósítójának október 24-én tett nyilatkozatában azt mondotta, hogy „még India kormánya is maundonként[31] egy rupiát

[30] Szardar Baldev Szing a szikhek reakciós Akali nevű pártjának egyik vezetője, India kormányának honvédelmi minisztere. — *Szerk.*

[31] Maund — súlymérték, amely tartományonként különböző; a könyvben nyilvánvalóan bengáli maundról van szó, amely mintegy 37,2 kg.

nyert azon a búzán, amelyet a kormány nevében vásároltak Pandzsábban és a szűkölködő tartományoknak adtak el."

Szardar Baldev Szing nyilatkozatát különbözőképpen fogadták. Sokan vakon hittek a központi kormány becsületességében és úgy gondolták, hogy lord Linlithgow kormánya minden gyanún felül áll. Az igazság 1943 november 17-én derült ki, mikor Szardar Szant Szing kijelentette a központi törvényhozó gyűlésen, hogy „tudomása szerint a bengáli kormány nyereségrészesedést kapott". Azt is tudta, hogy „a központi kormány 1 rupiát és 2 annát[32] nyert minden egyes maund Pandzsábban vásárolt és Bengálnak adott búzán, és így 10 millió rupia nyereséget vágott zsebre. Meg tudja-e cáfolni a pénzügyminiszter ezt a tényt?"

Jeremy Raisman, India pénzügyminisztere állítólag azt vágta vissza, hogy hajlandó 10 rupiát fizetni minden egyes rupia után, amelyet Szardar Szant Szing állítása szerint a központi kormány keresett.

Szardar Szant Szing azonban beszédében továbbra is vádolta a központi kormányt. A pénzügyminiszter újból közbevágott és azt kérdezte: nem javasolná-e inkább Szardar Szant Szing, hogy a kormány „vezessen be újabb adót, hogy szükség esetén fedezhesse az élelmiszerkereskedelemből származó veszteséget".

Nehéz elképzelni, hogyan veszthetett a kormány az élelmiszerkereskedelmen, ha minden egyes maund után 1 rupia és 2 anna tiszta nyeresége volt.

A vita a következő napon ért legviharosabb szakaszába. Szrivasztava élelmezésügyi miniszter kijelentette: „bár az ügynököktől még nem érkeztek be a végső elszámolások", úgy látszik, hogy „a központi kormány valóban tetemes összeget nyert az üzleten".

Szardar Baldev Szing, aki a távolból kísérte figyelemmel ezt az összecsapást, november 23-án Láhanreból nagylelkű ajánlatot tett a központi kormánynak. Az Associated Press hírügynökség közlése szerint Szardar a következőket mondotta

[32] Egy anna — 1/16 rupia.

a pénzügyminiszter nyilatkozatával kapcsolatban (amely szerint India kormánya hajlandó minden egyes rupiáért 10 rupiát kifizetni, ha bebizonyosodik, hogy bűnös a spekulációban):

„Most a pénzügyminiszter beismerte, hogy India kormánya az ő számítása szerint 11 annát nyert minden egyes maundon. Remélem, hogy a pénzügyminiszter nem tagadja meg fogadkozását és akkor Bengál váratlanul több mint 10 millió rupiához juthat. Meg kell azonban mondani, hogy India kormánya és a többi kormány végül csak a mi makacsságunk miatt ismerte be, hogy tetemes nyereséget vágott zsebre."

Ezután mindenki azt remélte, hogy a pénzügyminiszter mégiscsak segít Bengál lakosságán, de ezek a remények nem váltak valóra.

Hogy a miniszterek miként gazdagodtak meg az így szerzett nyereségből, az a szindi kormány 1943 december 19-i nyilatkozatából vált ismeretessé. A nyilatkozatot a központi kormánnyal folytatott vitával kapcsolatban hozták nyilvánosságra (a vita azért folyt, mert a tartományban maximált élelmiszerárakat vezettek be):

„Fel akarjuk számolni a gazdaság fejlesztésére szolgáló alapot, amelyet a helyreállítás érdekében létesítettünk annak a nyereségnek a rovására, amit Szind kormánya *a feleslegek kiviteléből szerzett, minthogy ezért bírál bennünket az egész világ.*"

E tekintetben a bengáli kormány minden más kormánynál több bűnt követett el. A bengáli kormányra semmiféle hatást sem tett az a társadalmi bírálat, amely a szindi kormányt bűnei beismerésére késztette. A bengáli kormány a gabonakereskedelmet tovább folytatta, és hatalmas nyereséget vágott zsebre egészen szeptemberig. Ekkor India kormánya kezdte belátni, hogy a helyzetet nem tűrheti tovább. 1944 február 21-én B. R. Szen, az élelmezésügyi minisztérium főigazgatója a következőket mondotta az Államtanácsban: „1943 júliusban, augusztusban és szeptemberben egyetlenegy tonna búza sem érkezett külföldről Kalkuttába. Októberben 12 520 tonna búzát és 8 520 tonna lisztet, novemberben 19 560 tonna, decemberben pedig 31 450 tonna búzát hoztak be. A bengáli kormány

a raktárba szállítás költségeivel együtt maundonként 7 rupiát és 5 annát fizetett a behozott búzáért, és maundonként 8 rupia és 4 annát a lisztért. Ugyanez a bengáli kormány 1943 szeptember 20-tól 1944 január 1-ig malomba szállítással együtt maundonként 12 rupia és 12 annáért adta a búzát, és csak január 1-től szállította le az árakat maundonként 10 rupia és 7 annára. Szeptember 20-tól december végéig megengedték a malmoknak, hogy 14 rupiáért adjanak el 1 maund atát[33] és maundonként 19 rupiáért adják el az elsőosztályú lisztet. 1944 január 1-től az ata árát maundonként 11 rupiára és 8 annára, az elsőosztályú liszt árát pedig maundonként 14 rupiára csökkentették."

Nyugodtan elmondhatjuk, hogy ha néhány kormány nem spekulált volna az élelmezési gabona kereskedelmével, a piaci árak nem emelkedtek volna állandóan. Ebben az esetben 1 maund búza vagy liszt ára néhány rupiával alacsonyabb lett volna, és az átlagos keresettel rendelkező emberek is meg tudták volna vásárolni. Ez kedvezően befolyásolta volna a tartományban a rizsárakat is.

Minden kormánynak az a kötelessége, hogy a közelgő éhínség előtt elfojtsa a spekulációt. Ha azonban a hatóságok maguk is széleskörű spekulációval gyanúsíthatók, nehezen tudnak megbüntetni másokat, akik ludasok ugyanabban a bűnben. A kormány és a nagykereskedők spekulációja — a nagykereskedők gyakran a bengáli kormány nevében, annak meghatalmazottaiként léptek fel — egyike azoknak a legfőbb okoknak, amelyek meggyorsították a válságot.

Érdekes Marx következő megfigyelése, melyet „A tőke" első kötetében írt le:

„1866-ban egyetlen tartományban, Orisszában, több mint 1 millió hindu halt éhen. Mindennek ellenére azonban az angolok arra törekedtek, hogy az indiai államkasszát azokkal a magas árakkal gyarapítsák, amelyeken az éhenhalóknak élelmet adtak"[34].

---

[33] Ata — a legolcsóbb lisztfajta. — *Szerk.*

[34] *Marx.* A tőke. 1. köt. 813. old.

Eljön majd az idő, amikor Indiában őszintén és nyíltan megírhatják a történelmi eseményeket, és a kormányt kellőképpen elítélhetik azért, mert embermilliók halála árán igyekezett gazdagabbá tenni az államkincstárt.

ZŰRZAVAR AZ ÁRAK TERÉN

Még ezzel sem értékeltük teljesen azt a tényt, hogy az árak terén 1943-ban uralkodott zűrzavar fokozta a szenvedéseket, a pusztulást és a halálozást. Ha elfogulatlanul szemléljük az elmúlt eseményeket, világossá válik, hogy már maga ez a tény minden más tényezőnél jobban elmélyítette az általános szerencsétlenséget.

Az éhínség élelmiszerhiány miatt lépett fel. Az élelmiszer azonban nem tűnt el teljesen a piacról, mert hiszen akkor az éhínség szegényt és gazdagot, bennszülöttet és fehérembert egyformán sujtott volna, városokban és falvakban egyaránt. De nem így volt. A szegények éhenvesztek, de a középosztály felső és gazdag rétegei megúszták a nehézségeket attól függően, hogy milyen tömött volt az erszényük. Így hát világos, hogy a legtöbb ember a magas élelmiszerárak miatt pusztult el és nem azért, mert nem lehetett élelmiszert kapni.

Most ne vitatkozzunk azon, hogy volt-e háborús „infláció". Az angol kormány és szócsöve — az indiai központi kormány — erélyesen hangoztatta, hogy „Indiában ténylegesen nincs infláció". A kormányt természetesen azok a közgazdasági folyóiratok is támogatták, amelyeket európai üzleti körök adtak ki. Így erre a kérdésre nem fordítottak kellő figyelmet.

Sokáig vitatták, hogy mi volt a fő oka az áremelkedésnek — az „infláció" vagy „a készlethiány"? A segítség hiányában pusztuló lakosság érdekében helyesebb lett volna, ha az áremelkedés okául mindkét tényezőt elismerték volna. Rendkívül fontos, hogy nehéz időkben a szegények által is elérhető árakon biztosítsanak elegendő élelmiszert. Nem tagadható, hogy az infláció az áremelkedés egyik lényeges oka. Ezért minden kormány köteles harcolni az infláció ellen, és ugyan-

akkor törekednie kell arra, hogy jobban biztosítsa a lakosság ellátását létszükségleti cikkekkel.

India kormánya sem az egyiket, sem a másikat nem tette meg. Mindent a véletlenre bízott, amíg az infláció azt eredményezte, hogy „a gazdagok még gazdagabbak lettek — a szegények még szegényebbek". Mindennek tetejébe országszerte virágzásnak indult a feketepiac. A kormány abból sem okult, hogy mindenfajta „fogyasztási" cikkből komoly hiány volt, és nem volt hajlandó megengedni, hogy a gyárak és üzemek létszükségleti cikkeket gyártsanak. Ehelyett csak abban hitt makacsul, hogy az élelmiszert „rejtegetik", és a kérdés megoldására a rejtett készletek elkobzását tartotta az egyetlen eszköznek. A kormánynak természetesen nem sikerült rejtett készleteket felkutatnia ott, ahol ilyen készletek sohasem voltak. Mindennapos fenyegetéseivel sem tudta a nagy spekulánsokat és az állami intézményeket arra kényszeríteni, hogy megváljanak készleteiktől. A kormányhatóságok Indiában ügyesen felkutatták a könyvek oldalai közé vagy a szalmazsákok alá rejtett tiltott röplapokat, de képtelenek voltak arra, hogy felkutassák a pincékben elrejtett kétmaundos rizseszsákokat.

A bengáli kormány a „csökkenő élelmiszerárak" elméletével egészítette ki kedvenc „rejtegetési elméletét". Május 8-án Tulszi Csandra Goszvami pénzügyminiszter (Belhalban, Kalkutta környékén) kijelentette, hogy „a helyzet a legközelebbi jövőben javulni fog".

A közellátásügyi miniszter május 18-án a következő kijelentést tette az Ohterloni emlékmű talapzatánál Kalkuttában:

„Semmi kétség sincs afelől, hogy a rizst elrejtik. Ha a spekulánsok nem adják elő készleteiket, attól sem riadok vissza, hogy teljesítsem kötelességemet és elkobozzam az elrejtett készleteket, bárhol vannak is." A miniszter annak a reményének adott kifejezést, hogy a kormány erőfeszítései a legrövidebb időn belül meghozzák gyümölcsüket és az árak csökkenni fognak.

Tulszi Csandra Goszvami pénzügyminiszter feltételezte, hogy „az árak igen rövid időn belül csökkenni fognak. A spekulánsok sarokbaszorultak és az árak csak azért maradnak egyideig ezen a színvonalon, mert a spekulánsok végső, elkeseredett

kísérleteket tesznek arra, hogy megtarthassák ezeket az árakat..." Kifejezésre juttatta meggyőződését, hogy „azok a nehézségek, amelyek most a magas árak miatt sujtják a népet, alig két-három hétig tartanak".

Hvadzsa Nazimuddin miniszterelnök 1943 május 23-án Hourában kijelentette: nem kételkedik abban, „hogy az élelmiszerárak a legrövidebb időn belül a megfelelő színvonalra esnek vissza".

1943 június 4-én, amikor a központi kormány adatai szerint egy maund rizst 32 rupiáért adtak, a közellátásügyi minisztérium ezt írta a sajtó számára adott nyilatkozatában: „minden alap megvan ahhoz a feltevéshez, hogy az árak elérték a csúcspontot". A nyilatkozatban arról is szó van, hogy „a kalkuttai és járási központok piacaira egyre több rizs érkezik", és ha „az elrejtett készleteket elkobozzák", teljes meggyőződéssel elmondhatják, hogy „megkezdődik az áresés".

1943 július 19-én, a bengáli törvényhozó gyűlés felsőházában tartott vita idején Szuhravardi közellátásügyi miniszter azt mondotta, hogy „a rizsárak emelkedése megszűnt", „az élelmiszerhadjárat eredményeképpen az árak ellenőrzés alá kerültek és az emelkedést megszüntettük".

Augusztus 1-én Szuhravardi ezt hangoztatta: „Szeretném felhasználni az alkalmat, és előre figyelmeztetem a kereskedőket, hogy a legrövidebb időn belül egész Bengálban életbelép az árellenőrzési terv... A kormány a legerélyesebb intézkedésekhez nyúl, hogy ezeket a szabott árakat ne lépjék túl."

A 6. táblázatból (amelyet az *Indian Trade Journal* közölt) látható, hogy ezek a nyilatkozatok fabatkát sem értek, mert 1943 augusztus 8-ára egy maund rizs (piaci) ára 37 rupiára emelkedett[35].

Ne felejtsék el az olvasók, hogy a valóságban az árak magasabbak voltak, mert a táblázatban nem szerepel a feketepiac.

---

[35] Itt nyilvánvalóan sajtóhibával van dolgunk. Amint a 6. táblázat mutatja, egy maund rizs ára nem augusztus 8-ára, hanem 20-ára emelkedett 37 rupiára. — *Szerk.*

Dakkában október közepén 1 maund rizst 105 rupiáért árusítottak[36].

A *Statesman*[37] című angol lap ezt írta szeptember 11-én:

„Kalkuttában a rizs még mindig nem elegendő, és a lakosság a multhoz hasonlóan csak nagy nehézség árán jut élelmiszerhez a piacokon. Tegnap, miután hatálybalépett a kormány rendelete, amely maundonként 26 rupiában állapította meg a kiskereskedelmi árat, a kiskereskedők azt mondották a *Statesman* tudósítójának, aki meglátogatott néhány piacot, hogy nincs rizskészletük, mert nem kapnak a malmoktól. Néhány helyen lehetett ugyan szabott áron rizst vásárolni, de csak kis mennyiségben."

6. Táblázat

A kalkuttai rizsárak[a] alakulása 1943 március 26-tól október 29-ig (rupiában)

március 26	23—24	június 25	31—32
április 2	23—24	július 2	31—32
« 9	22—23	« 9	32—33
« 16	22—23	« 16	32—33
« 23	22—23	« 23	32—33
« 30	23—24	« 30	33 —
május 7	26—27	augusztus 6	33,5 —
« 14	30—31	« 13	34,5 —
« 21	31—32	« 20	37 —
« 28	31—32	szeptember 3	36—37
június 4	32—33	szeptember 10-től — október 18-ig	32[b]—
« 11	34—	október 22	—[c]
« 18	32—33		

[36] Raj Bahadur K. Banerdzsi az Associated Pressnek adott nyilatkozatában, amelyet 1943 október 16-án hoztak nyilvánosságra Kalkuttában, ezt mondta: „Az olyan lényeges élelmiszercikkek mint a rizs, ata stb. elérhetetlenek. A rizshiány miatt végínségben sínylődő vevő csak csekély kis rizst tud venni maundonként 105 rupiáért."

[37] Statesman — az angol gyarmatosítók sajtószerve Bengálban. — *Szerk.*

a Az *Indian Trade Journal* közlése szerint a táblázat a malomban hántolt, úgynevezett kalma rizsfajta maundonkénti piaci árát tünteti fel. A valóságban mindenfajta rizsért, ami ezidőtájt a piacon volt, ezt az árat fizették.

b Ezt az árat kérték a kereskedők, mert senki sem adott el rizst 24 rupiás maximált áron.

c Az adatok hiányzanak. Az árakat szeptember 25-től maundonként 20 rupiában maximálták.

A bengáli kormány mozgóskálájú árellenőrzési tervre szorítkozott, amelynek 1943 augusztus 28-án kellett volna hatálybalépnie. A terv közzététele után a kormány elhatározta, hogy felvásárolja a hántolt és hántolatlan rizst, ahol csak lehet. Szuhravardi (1943 október 13-án és 15-én) azt hangoztatta, hogy sikerült az árakat csökkenteni, és azt állította, hogy a kormány árpolitikája „sikerrel járt".

B. R. Szen, az élelmezésügyi minisztérium főigazgatója 1943-ban a következő nyilatkozatot tette:

„A bengáli kormány nemrég javasolt élelmezési gabona felvásárlási terve szemlátomást csődöt mondott. A terv süllyedő árskálán alapult, vagyis augusztus közepéig maundonként 10 rupiában meghatározott árnak kellett volna érvényben lennie, és azután hétről-hétre fokozatosan kellett volna az áraknak csökkenniök. Arra számítottak, hogy az elrejtett és az új gabona is haladéktalanul piacra kerül. Ám a terv eredményei nem valami sok reménnyel kecsegtettek; a rizs sokhelyütt még a nagykereskedelemből is eltűnt."

Kinek lehet hinni? A nép saját tapasztalatából tudta, hogy a főigazgató színigazat beszél.

1943 október 12-én a *Statesman* a következőket írta a „Hazugság következményei" című cikkében:

„Dícséretet érdemel Bengál erélyes közellátásügyi miniszterének, Szuhravardinak a realizmusa, aki vasárnap (1943 október 10-én) világosan kijelentette, hogy a tartományt példátlan éhínség borította el. Ráadásul meggyőző felhívással is fordult a földművesekhez és kereskedőkhöz, hogy haladéktalanul adják át élelmezési gabonakészleteiket a lakosság fogyasztására. Ezt a felhívást nemcsak emberies meggondolásokkal indokolta, hanem azzal is, hogy rövid időn belül árcsökkenésnek kell bekövetkeznie. Nem tudjuk, helyes-e a feltevése, talán ő maga sem tudja. Ám a reális körülményekből kiindulva azt kell feltételeznünk, hogy sokan nem hisznek neki . . .

A propagandában ritkán válik be a képmutatás és a rosszul megalapozott optimizmus; ezek bumerángként azok ellen fordulhatnak, akik visszaélnek velük, és megsemmisítő csapást mérhetnek rájuk.

Ennek ellenére minden humánus ember buzgón reménykedik, hogy azok, akik nem adtak hitelt Szuhravardi legutóbbi kijelentésének, rövidesen olyan erős áresésnek lesznek a tanúi, amely arra készteti a spekulánsokat, hogy megváljanak a szegények szerencsétlenségén szerzett piszkos nyereségüktől. Bármily különös is, de van még rá lehetőség, hogy ez teljes mértékben bekövetkezzék."

Az árindex szerint a következő volt a helyzet:

7. Táblázat

A kalkuttai nagykereskedelmi árak
(1914 július = 100)

	Gabonafélék	Hüvelyesek	Cukor	Egyéb élelmiszerek	Mustárolaj
1942					
január	112	127	157	216	75
február	114	122	164	217	80
március	115	127	177	213	70
április	118	120	198	228	80
május	126	127	200	285	80
június	154	151	210	294	82
július	153	151	220	289	95
augusztus	174	166	215	352	97
szeptember ...	177	186	261	349	*a*
október.....	185	198	231	355	*a*
november.....	220	226	261	355	105
december	250	241	231	411	*a*
1943					
január	260	238	258	434	*a*
február	166	280	260	444	*a*
március	334	309	298	457	148
április	375	307	280	505	189
május	473	374	311	545	197
június	447	365	329	565	192
július	498	393	365	580	207
augusztus	572	449	355	579	239
szeptember *b* .	530	450	375	582	273

a Nincsenek adatok.

b A valóságban csak ritkán volt elegendő mennyiségű rizs a piacon. — *Szerző.*

A következő események bebizonyították, hogy „a kételkedőknek" volt igazuk, a „lehetőség" pedig sohasem vált valósággá.

Teljesen hihető, hogy a kormány felelőtlen, a tényeknek ellentmondó kijelentései azt eredményezték, hogy a többi tartományban megszűnt az izgalom a bengáli komoly helyzet miatt.

A fenti számok gabonafélékre, hüvelyesekre, mustárolajra, cukorra és egyéb élelmiszerekre vonatkoznak. Bár a központi kormány hat konferenciát tartott, az árak egyre jobban és jobban emelkedtek. 1943 júliustól kezdve Kalkutta utcáin egyre több ember esett össze az éhségtől.

E tények ellenére Husszein Imam — a Mozlim Liga támasza, Bihár képviselője — az Államtanácsban 1943 november 23-án kijelentette, hogy „amióta a Mozlim Liga kormánya került hatalomra, a rizsárak egyre csökkennek" (a Mozlim Liga 1943 április 23-án került kormányra).

De nem az élelmiszerek áremelkedése volt az egyetlen kérdés, amely India, de különösen Bengál lakossága előtt állt, ahol az éhínség milliókat fosztott meg életüktől. Minden egyéb létfontosságú cikk ára is emelkedett, úgyhogy a lakosság meg volt fosztva mindattól, ami a család létfenntartásához szükséges. Minden árucikk ára a végletekig emelkedett, és a lakosság sokszor egyáltalán nem tudott élelmiszert, ruhát, gyógyszert vásárolni. Nem volt pénze a legelemibb tisztálkodási cikkekre, tüzelőre, háztartási cikkekre, mezőgazdasági felszerelésekre stb. A kormány úgy gondolta, hogy ez a nép, amely ilyen alacsony életszínvonalon élte át a „békeidők" 200 éves „kormányzását", bármilyen terhet elvisel, és még ezen felül havonta 70 000 „önkéntest" ad a hadsereg számára.

A nép minden legszükségesebbtől megfosztottan élt. A kormány csak akkor gondoskodott . . . „egészségügyi cikkek, borotvapengék, whisky és gyógyszer" behozataláról, amikor az országot már végigpusztította a szerencsétlenség. A kormány azt is elhatározta, hogy „a tartományi szervek és a kereskedelmi csatornák révén több hulladékacélt bocsát eladásra, amelyet a kis vállalatok termelésének fejlesztése érdekében tömeggyártásra használhatnak a különböző mezőgazdasági cikkek: kisebb szerszámok, szegek, patkók, szekérabroncsok

stb. készítésénél". 1943 december 28-án a kormány kis mennyiségben háztartási cikkek gyártásához szükséges rézlemezt bocsátott eladásra.

A nép arra kényszerült, hogy a rendesnél 600 vagy még több %-kal magasabb áron vásárolja meg az árukat, emellett a lakosság alapvető tömegének — a földnélküli parasztoknak és azoknak az embereknek, akik nem a hadsereg szükségleteire dolgoztak — egyáltalán semmi lehetősége sem volt valamiféle pótkeresetre.

Ezekben az években India mindent megtermelhetett volna, amire szüksége volt, és ugyanakkor még a háborús erőfeszítéseket is segíthette volna. A behozatal szabályozása és a háborús idők többi előnye révén India megteremthette volna saját iparát, és később, amikor a helyzet már normális lett, nem kellett volna tartania a behozott áruk versenyétől. Az energiatermelés, a különböző nyersanyagtermelés, valamint a szerszámgépek, berendezések, gépek stb. felett gyakorolt ellenőrzés miatt elmulasztották a kedvező lehetőséget arra, hogy új iparágak fejlődjenek ki az országban. 1942 május 4-én Jeremy Raisman, India pénzügyminisztere a következő szavakkal vázolta Anglia politikáját:

„Jelenleg elsőrendű feladat, hogy az ország ipari kapacitását a háborús erőfeszítések számára használjuk ki. Azt gondolom, hogy egyéb iparágak létrehozatala, bár ez nem kíván gépi berendezéseket, munkaerőt és szakképzett embereket, akadályozná a maximális háborús erőfeszítéseket."

Ez a politika mérhetetlen kárt okozott az indiai nép érdekeinek. Teljesen helytelen volt az a gondolat, hogy India népének a háború hosszú ideje alatt be kell érnie a hadiipar termelésével. A falvakban szerteszét szórt kisvállalatoknak, amelyek részben a nagy gyáraktól függnek, le kellett állniok, mert nem tudták folyamatosan biztosítani maguknak az anyagot. Ugyanakkor, amikor néhány ember villámgyorsan meggazdagodott a hadirendeléseken és haditermelésen, mások egyre jobban elszegényedtek és utolsó megélhetési lehetőségüket is elvesztették.

Amikor bekövetkezett a nyomor, a kormány előbb köny-

nyelműen, majd tehetetlenül ellenőrizte az áremelkedést. A szenvedő nép mindenét eladta és hamarosan nem maradt semmije. A kormány mégis tiltakozott, ha bárki említést tett a piacon mutatkozó „inflációs tendenciákról".

A *Statesman* című ujság 1943 október 12-én ezt írta:

„Új-Delhi hatóságai a mult télen azt hangoztatták, hogy lényegében nincs infláció, bár később beismerték, hogy a tél vége felé veszélyes inflációs tendenciákról szereztek tudomást."

A *Statesman* című ujság foglalkozott „a kormánynak azzal a szégyenletes szokásával, hogy hazug és minden alapot nélkülöző prognózisokat ad" az áreséssel, az élelmezési nehézségek valótlanságával, valamint az „infláció valótlanságának" elméletével kapcsolatban. Az ujság ezt írta:

„A valódi gazdasági helyzetet eltorzító egyetlen kormány sem számíthat teljes bizalomra."

A kormány iránti bizalom megszünését jelentős mértékben fokozta a közvélemény aggodalma a közelgő veszély miatt.

November 4-én a parlamentben Pethick-Lawrance kijelentette: „Számos tartományban rengeteg embernek olyan alacsony a vásárlóképessége, hogy még azokat az élelmiszereket sem tudja megfizetni, amelyek megmenthetnék az életét. Az árak ilyen nagyarányú növekedésének legfőbb oka az infláció, amelyért kizárólag India kormánya tartozik felelősséggel."

Amery képtelen volt beismerni, hogy „a probléma nem lenne annyira komoly, mint most", ha a népet nem sodorták volna a nyomor határára azzal, hogy általánosságban felemelték a létfontosságú cikkek árait.

Október 20-án lord Huntingdon kijelentette:

„Az árak jelenlegi emelkedésével kapcsolatban az indiai parasztság helyzete olyan rettenetes, hogy a lét és éhhalál közötti határok majdnem teljesen elmosódtak."

A kormánynak az infláció ellen nagy késedelemmel foganatosított rendszabályai már nem akadályozhatták meg az

árucikkek árának emelkedését. A nép a létszükségleti cikkeket nem tudta megvásárolni a rendkívül magas árak miatt, vagy azért, mert nem voltak kaphatók a piacon. Ezért élelmiszert kezdett vásárolni, mert abban reménykedett, hogy az szükség esetén megmenti őt az éhségtől, vagy esetleg nagyobb haszonnal tovább adhatja[38].

Ez volt a kialakult helyzet egész lényege. Ha az árakat idejében ellenőrzés alá vonták volna, és a kormány igyekezett volna biztosítani a piac részére a szükséges „fogyasztási cikkeket", akkor a falusi lakosság nagy részét megmenthették volna az éhhaláltól.

TÖMEGES FELVÁSÁRLÁSOK

Az 1943-as éhínség nagyon hasonlít az 1770-es éhínséghez, hiszen a kormány mindkét esetben elsősorban arról gondoskodott, hogy hatalmas készleteket halmozzon fel arra az esetre, ha rendkívüli körülmények következnének be. Emiatt a piacon pánik keletkezett, amely súlyos következményekkel járt.

1942 szeptember 7-én Nalini Randzsan Szarker kereskedelemügyi miniszter a következő kijelentést tette: „*A hadsereg teljhatalmú megbízottai tömeges felvásárlást folytatnak*, hogy kielégíthessék haderőnk növekvő szükségleteit. Részben ki kell elégítenünk a szomszédos országok, például Ceylon

[38] Tracy Gavin Jones, Felső-India kereskedelmi kamarájának elnöke idézte Digby Drake-Brockman kijelentését, és ezeket mondotta 1943 március 6-án:

„A falusi lakosság többet gondol az árukra és a váltópénzre, mint a papírpénzre. Jó időkben feleslegét vagy jövedelmét árukra (arany és ezüst) vagy váltópénzre cseréli be. Emlékszem rá, hogy a mult háború idején, mikor az árak emelkedtek, nagymennyiségű aranyat és ezüstöt, többek között ezüstrupiákat vásárolt és őrzött meg, ezeket azután az 1921—1922-es katasztrofális válság idején újból eladta a piacon. Ma nem lehet aranyat és ezüstöt szerezni, a rupia értéke pedig a gyakorlatban körülbelül 2 anna értékre esett vissza. Ezért a falusi lakosság nem hisz a rupia szilárdságában és nem tud aranyat vagy ezüstöt vásárolni érte, így tehát jobbnak tartja, hogy gabonája, különösen búzája egy részét tartalékolja, vagyis olyan árucikkeket tartalékol, amelyeket tudomása szerint mindig értékelnek a piacon és amelyekre mindig számíthat."

szükségletét is, amelyeknek szilárd helyzete rendkívül fontos országunk védelme miatt." És tovább: „*A tartományi és hercegségi kormányoknak stratégiai tartalékokat kell létesíteniök rendkívüli viszonyok esetére.*"

Bebizonyított tény, hogy a nagy konszernek, vasútvonalak, kikötők és a nagy munkáslétszámmal dolgozó, fontos hadianyagot gyártó nagyüzemek is foglalkoztak „tömeges" felvásárlással. A haditermeléssel kapcsolatos kisüzemek, „bátyjaik" nyomdokain haladva, szintén hatalmas készleteket halmoztak fel.

A háborús anyagellátás révén hatalmas profitokat húzó kereskedelmi nagyvállalatok kiegészítésképpen szintén foglalkoztak gabonakereskedelemmel Bengálban. Azt hitték, hogy nagyobb profitra tesznek szert, ha csak néhány napra, vagy hónapra visszatartják a gabonát. A bengáli kormány nevében gyakrabban végeztek vásárlásokat a piacon, mint közvetlenül a termelőktől. 420 millió rupiáért vettek gabonát, holott a már korábban kiadott 150 millió rupia előleget még 1942/43 végére sem számolták el. Sok gabonát a tartományon kívül vásároltak, de nem kímélték Bengált sem, az 1943-as ausz[39] termésének nagyrészét pedig elrekvirálták a gyakorlatban.

Novemberben a központi törvényhozó gyűlés vitái során Edward Benthall közlekedésügyi miniszter a következőket mondotta:

„Szántszándékkal az olcsó élelmiszer politikáját folytatjuk, hogy fenntarthassuk a vasutasok jelenlegi életszínvonalát. Köteleztük magunkat arra, hogy megvalósítjuk ezt a politikát, és azt el is értük, mégpedig úgy, hogy nem folyamodunk készletfelhalmozáshoz. A vasútvonalaknak az áprilistól októberig eltelt időszakban tartott havi beszámolói azt bizonyítják, hogy ebben az időben a kalkuttai központhoz tartozó vasútvonalakon (a keletindiai, a bengál-asszami és a bengál-nágpúri vasútvonalakon) *általában 42 napra való rizskészletek voltak.* Kirba észszerűsítési szakember véleménye szerint — és ezzel

[39] Ausz — április-májusban elvetett rizs. A termést szeptember-októberben gyüjtik be. — *Szerk.*

a kormány is egyetértett —, bármilyen nagy konszern számára, amely úgy határoz, hogy biztosítja munkásai élelmiszerellátását, teljesen elegendő 30 napi készlet... Nem szabad azt feltételeznünk, hogy a vasutasok tudnának élelem nélkül dolgozni; önök nem számíthatnak élelmiszerük ideszállítására, ha nem fogják táplálni a vasutasokat... A vasúttársaságok maximált áron vettek élelmiszert."

1943 november 18-án Henry Richardson, aki az európaiak nagy ipari konszernjeinek képviseletében szólalt fel, a központi törvényhozó gyűlésen kijelentette, hogy „igazságtalanság lenne a tőkéseket azért vádolni, mert bizonyos intézkedéseket tettek, hogy jóllakassák munkásaikat". Ebben az az érdekes kérdés: mennyi volt a munkások száma és mekkora volt a hirtelenében összevásárolt élelmiszer?

A vasúthálózat szerteágazó volta és a foglalkoztatott szakképzetlen munkások nagy száma miatt nehéz lenne meghatározni, hogy mekkora volt a piacokon felvásárolt 42 napos élelmezési gabonakészlet. Senki sem tudja, hogy ezeket a készleteket valóban 42 napra, vagy hosszabb időre szerezték-e be, hiszen a kormány statisztikai adataira sohasem lehetett adni. Továbbá: miért tartalékoltak 30 napnál többre, ha ennyit ajánlott az észszerűsítési szakember?

Ez a „tömeges" gabonafelvásárlás rendkívül káros hatással volt a piacra. A tömött erszényű gazdag emberek egymással versenyeztek, hogy minél nagyobb készleteket halmozzanak fel. Az árak villámgyorsan nőttek, egészen addig, míg végül a piacon semilyen áron sem lehetett rizst kapni. Semmiféle kísérletet sem tettek arra, hogy külföldi behozatal révén támogassák a piacot; csak elenyészően kis gabonamennyiség érkezett időnkint a többi tartományból.

Ugyanúgy, mint máskor, a kormány most is képtelen volt előre látni a kapitalisták hasonló tömeges felvásárlásainak eredményeit, míg végül december 14-én a következő nyilatkozatot tették közzé a sajtó számára:

„Az 1944-es bengáli élelmezési tervvel kapcsolatban bevezetésre kerülő politikának megfelelően a bengáli kormány most rendeletet adott ki, amelyben megtiltja, hogy az ezernél

több munkást foglalkoztató vállalkozók vagy vállalkozók egyesületei munkásaik számára a szabad piacon hántolt vagy hántolatlan rizst vásároljanak fel.

... A jövőben ezek a vállalkozók a számukra szükséges készleteket csak a kormány felvásárló ügynökségeinek közvetítésével szerezhetik be."

A továbbiakban megmagyarázzák e korlátozás okát:

„Ennek a rendeletnek az a célja, hogy a nagy munkáslétszámmal rendelkező vállalkozók ne léphessék túl a normális ellátást, és a tömeges felvásárlásokkal ne idézhessenek elő áringadozást a fentemlített cikkek piacán."

A kormánynak már akkor előre kellett volna látnia a tömeges felvásárlás eredményeit, amikor a piacokra egyre kevesebb élelmiszer érkezett. Már akkor meg kellett volna akadályoznia, hogy a készletek néhány kereskedelmi és ipari üzletember kezében koncentrálódjanak. A sajtó számára december 14-én adott nyilatkozatot már 1943 áprilisában vagy májusában nyilvánosságra kellett volna hozni, amikor még el lehetett volna hárítani a tömeges felvásárlások végzetes következményeit.

AZ ELKOBZÁS POLITIKÁJA

A háború idején a legnagyobb esztelenség volt a kormány „egyetlen csónakot sem az ellenségnek" politikája és a rizskiviteli politika. Ezek a pánikszerű intézkedések a katonai körök idegességét bizonyították és megrendítették az egész lakosság bizalmát. John Herbert, Bengál kormányzója 1942 április 2-án a bengáli törvényhozó gyűlésen megmagyarázta az elkobzás politikájának lényegét és ezeket mondotta:

„A kormány nem szándékozik felégetni a falvakat, vagy gabonát rabolni a parasztházakból. Viszont, hogy a felesleges készletek egy esetleges betörés esetén ne kerülhessenek az ellenség kezébe, a kormány elhatározta, hogy intézkedik az élelmiszerfelesleg elszállításáról bizonyos körzetekben. A lakosság napi fogyasztásához szükséges hántolatlan rizst és egyéb gabonát nem fogják elszállítani.

Olyanirányú lépéseket is szándékozunk tenni, amelyekkel ezekben a körzetekben megakadályozhatjuk, hogy az ellenség elrabolja a szállítóeszközöket. Ha a körülmények úgy alakulnak, hogy a katonai hatóságok véleménye szerint Bengál valamelyik körzetében az ellenséges behatolás elkerülhetetlen lesz, akkor mindenfajta szállítóeszközt el kell kobozni, legyen az akár szárazföldi, akár vízi szállítóeszköz."

A következő napon a sajtóban közölték, hogy minden csónakot nyilvántartásba vesznek. Az *Amrita Bazar Patrika* című ujság 1943 április 3-án ezt írta:

„A bengáli kormány elrendelte, hogy nyilvántartásba kell venni minden (tíz férőhelyes vagy ennél nagyobb) dereglyét és teherszállításra szolgáló csónakot azon az őrszobán, amelynek körzetében a csónaktulajdonosok vagy a csónakot gyakorlatilag használó személyek élnek.

A rendelet a következő körzetekben lép azonnal életbe: Midnapur, Húgli, Houra, a 24 pargan[40], Dzsesszor, Khulna, Bakergandzs, Faridpur, Tippera, Dakka, Noakhali és Csittágong."

A sajtóban ezzel kapcsolatban közölt rendelet kimondja, hogy a 8 méter hosszú vagy ennél nagyobb tehercsónakokra, amelyeket a körzet határain belül vagy részben a körzet határain kívül használnak, szintén engedélyt kell kérni a megfelelő őrszobát vezető rendőrtisztnél. Ezeket a rendeleteket védelmi jellegű intézkedésként adták ki és céljuk a csónakok tárolási helyének és számának nyilvántartásba vétele volt. Szükség esetén újabb rendeletet akartak kiadni, amely előírja, hogy a csónakokat ki kell vonni a veszélyeztetett övezetből.

Fazlul Huq bengáli miniszterelnök 1942 augusztus 2-án a következőket írta Bengál kormányzójának az elkobzási politikáról:

„Ami az ön személyes beavatkozását illeti, mely a kormány megkerülésével történik . . ., mindenekelőtt rá kell mutatnom, hogy ön áprilisban a kereskedelmi és munkaügyi minisztérium

---

[40] A 24 pargan — Bengál egyik körzete, amely 24 kis közigazgatási egységből áll. Ezeket a közigazgatási egységeket pargannak nevezik. — *Szerk.*

helyettes államtitkárának teljes jogot adott a rizs kiszállítására... Ön nem is tisztázta a különböző körzetek valódi helyzetét és át sem gondolta, milyen módon a legjobb és legolcsóbb a rizs kiszállítása, hanem utasította a helyettes államtitkárt, hogy haladéktalanul kezdje meg a rizsexportot. Bengált jelenleg éhínség fenyegeti, és ez főleg az ön illetéktelen beavatkozásának, továbbá a helyettes államtitkár elhamarkodott cselekvésének az eredménye.

A továbbiakban érinteni szeretném a csónakelkobzás politikáját... A hatóságok által — nyilvánvalóan az ön tudtával és beleegyezésével — elkövetett hibák legkirívóbb példája, hogy megtiltják a csónakok kihajózását a Bengáli-öbölbe, mert ennek következtében a lakosság nem művelheti az öbölben elterülő szigeteken a földjét."

Azonkívül, hogy ez a politika „akadályozta a szigetek földjének megművelését, az áruszállítást és a halászatot", szörnyű nyomorba döntötte azokat az embereket is, akiknek léte ezektől a csónakoktól függött.

A rendeletet 1943 április 3-án adták ki, és néhány nap múlva mintegy 25 000 csónakot koboztak el[41].

A hadügyi államtitkár 1944 március 31-én a központi törvényhozó gyűlésen egy kérdésre válaszolva kijelentette, hogy „Bengálban kompenzáció fejében mintegy 8 200 000 rupiát fizettek ki". Ám a szegényparasztoknak kifizetett pénz semmiképpen sem pótolhatta a termelési eszközöket, amelyek segítségével keresték mindennapi kenyerüket. Ez a pénz igen hamar elment olyan létszükségleti cikkekre, amelyekben állandóan hiányt szenvedtek, és semmijük sem maradt élelmiszervásárlásra, amikor arra feltétlenül szükségük lett volna.

Ha feltételezzük, hogy az egy-egy csónak kihasználásából származó pénzből öt ember élhet meg, akkor a rendelet egyszerre 125 000 embert döntött nyomorba. Ezek az emberek mindenfelé bolyongtak és pánikot keltettek, úgyhogy a tartományban egycsapásra a bizonytalanság és rettegés légköre terjedt el.

---

[41] *J. Szivasztava.* The Food Member in the Central Assembly on november 18, 1943.

A kormány igen hamar rájött arra, hogy hibát követett el, mert nemcsak a halászat szenvedett kárt; a szállítóeszközök hiánya miatt nem lehetett megművelni a szigeti földeket és élelmezési gabonát sem lehetett szállítani. 1944 január 9-én közölték, hogy „jelenleg a katonai hatóságok minden erejüket csónaktatarozásra fordítják". Március 31-én nyilvánosságra hozták, hogy visszaadnak „minden elkobzott csónakot, kivéve azokat, amelyekre katonai célból szükség van" és hogy „a bengáli kormány 5 000 csónakot szándékozik építeni, később pedig még 5 000-et . . ." Előbb megsemmisítették a csónakokat, aztán pedig újjáépítették őket — ezt a pazarlást aligha lehet igazolni.

A másik igen komoly hiba az volt, hogy elkobozták a rizst, anélkül hogy eléggé hatékony intézkedéseket tettek volna a lakosság élelmiszerellátására. Ami az elkobzott rizs mennyiségét illeti, nyilvánvalóan valami hiba van a számításban, mert az a 30 000 tonna, amelyet Wood vezérőrnagy, élelmezésügyi államtitkár 1943 május 13-án említett, nem egyezik azzal a 40 000 tonnával, amely az élelmezési politika kérdéseivel foglalkozó bizottság beszámolójában szerepelt[42].

Az a politika, hogy invázió esetén megfosztják az ellenséget a szállítóeszközöktől és élelmiszertől, egymagában nem idéz-

---

[42] Az élelmezési politika kérdéseivel foglalkozó bizottság 1943-as beszámolója a 2. lapon ezt tartalmazza: „Japán hadbalépése sok olyan következményhez vezetett, amelyek más körülményekkel párosulva rendkívül bonyolulttá tették az élelmezési helyzetet.

1. . . . . .

2. Az inváziótól való félelem, valamint a Kalkuttát ért légitámadás kétségtelenül közvetlen befolyást gyakorolt a közvéleményre. Mind az invázió lehetősége, mind pedig a légitámadások fokozták az aggodalmat, hogy komolyan megbénulhat a közlekedés, és kétségkívül azt eredményezték, hogy magánszemélyek bizonyos készleteket halmoztak fel.

3. Ugyanez a katonai helyzet arra kényszerítette a katonai hatóságokat, hogy *számos olyan intézkedést foganatosítsanak, amelyek szintén kedvezőtlenül hatottak a közvéleményre.* Szükségesnek látszott, hogy bevezessék „az elkobzás politikáját", vagyis hogy kiszállítsanak bizonyos gabonakészletet, nehogy az az ellenség kezébe kerüljön. A kiszállított gabona mennyisége . . . valójában nem haladta túl a 40 000 tonnát. Ez a hír mégis *felkavarta Bengál közvéleményét,* amelyre már amúgy is kedvezőtlenül hatott a csónakok elkobzásának politikája, valamint a hadsereg szükségleteire és a szerződtetett munkások ellátására történő túlméretezett gabonafelvásárlás."

hetett elő éhínséget, de a többi okkal együtt a kormány tartalékainak komoly kiapadásához vezetett. Ennél sokkal sajnálatraméltóbb, hogy ezeket a lépéseket anélkül tették meg, hogy mérlegelték volna az esetleges következményeket és gondoskodtak volna azokról az emberekről, akik szorgalmasan dolgoztak a saját megélhetésükért meg a társadalom javára; ellenkezőleg, ezeket az embereket váratlanul olyan nehéz helyzetbe hozták, amire nem voltak felkészülve[43].

Ezenkívül a bekövetkező események bebizonyították, hogy ilyen lépésre egyáltalán nem volt szükség és az csak az ellenségnek használt. Lehetséges, hogy hasonló katonai tévedések segítették elő a katasztrófát Távolkeleten és növelték azokat a nélkülözéseket, amelyeket az említett vidékek lakossága átélt.

AZ ÉHÍNSÉG OKAI

Bengál mindig élelmiszerhiányban szenved. Ezért bármilyen új, pótlólagos tényező, amely más körülmények között jelentéktelen, éhínséghez vezet a tartományban. A falvak lakói[44] mindenkor rosszul táplálták, éheznek, állandóan maláriában és más járványos betegségekben szenvednek. Teljesen helytálló az a megfigyelés, hogy „a malária az elégtelen táplálkozás, a hiányos öltözék és a súlyos lakásviszonyok következménye". A bengál lakosságot nagymértékben pusztító egyéb járványos betegségek közé tartozik a kolera, a himlő, a vérhas, a légző-

[43] „Kímélni kell a csónakokat és meg kell védeni a csónakosok érdekeit, akik minden nehézség ellenére és minden követelőzés nélkül dolgoznak. Egyiptomban azt beszélik, hogy Mohamed Ali, az első helytartó, egyedül a csónakosokat nem bírta uralma alá hajtani." (*William Willcocks*, K. C. M. G., The Restoration of the Ancient Irrigation of Bengal. 21. old.)

[44] „A bengál parasztság túlnyomó többsége — olvashatjuk az egészségügyi hivatal igazgatójának hivatalos jelentésében — oly kevés táplálékkal is beéri, *amennyivel még a patkányok* is *csak néhány hétig tudnák fenntartani magukat*." 1933-ban India orvosi szolgálatának igazgatója, John MacGoy elmondta, hogy India lakosságának 39%-a jól táplálkozik, 41-%-a rosszul és 20%-a igen rosszul. *Indiában legalább 80 millió ember állandóan éhezik*. Továbbá azt is közölte, hogy egész Indiában igen elterjedtek a járványos betegségek és a járványok szakadatlanul, elég gyors ütemben fokozódnak.

szervek megbetegedése és más olyan betegségek, amelyeket meg lehetne előzni. Ezek a betegségek csak azért pusztítják a lakosság igen nagy részét, mert az egészségtelen ételt fogyasztó és állandóan éhező embereknek nincs ellenállóképességük a betegségekkel szemben.

Mindez az időről-időre beköszöntő éhínséggel és annak szörnyű következményeivel párosul. Azt kérdezik, mik az okai az ismétlődő éhínségnek Indiában? Legfőbb oka a nép krónikus nyomora. Felmerül a kérdés: mi okozza az egész nép nyomorát? Ezt a kormány rendszerint a következőkkel magyarázza:

„1) A lakosság rendkívül gyorsan szaporodik Bengálban (és egész Indiában);

2) az indiai földművesek gondatlanok és pazarlók;

3) az uzsorás India korbácsa;

4) olyan országban, amely csaknem teljesen a földműveléstől függ, a nép szükségszerűen éhezik, ha száraz években rossz a termés."

Az ilyen és ehhez hasonló magyarázatokra válaszol R. S. Dutt[45], amikor azt írja, hogy „Bengál (India) lakossága sohasem szaporodott olyan gyors ütemben, mint Anglia lakossága..."; továbbá: „ismeretes, hogy az egész világon nincs mértékletesebb, jobban gazdálkodó, jobban takarékoskodó parasztság". Az uzsorásoknak a parasztság gazdasági életére gyakorolt hatásáról és azokról az állításokról, hogy az uzsorások a parasztságot „az állandó eladósodás állapotában" tartják, Dutt a következőket írja: „A földművesek azért kényszerülnek rá, hogy az uzsorások karmaiba kerüljenek, mert a kormány kíméletlenül behajtja a súlyos adóterheket." Amióta ezeket a szavakat leírták, a parasztság eladósodása a mezőgazdasági adósokról szóló törvény, az uzsorásokról szóló törvény stb. következtében bizonyos mértékben csökkent, jóval azelőtt pedig különböző földtörvények bevezetésével szabályozták a földadó rendszerét. Ami a negyedik okot illeti, hogy tudniillik sok körzetben rossz a termés, azt kell mondanunk: sohasem

[45] *R. S. Dutt.* The Economic History of India during Early British Rule. VII. old.

volt olyan rossz termés, amely az emberek millióinak pusztulását okozta volna. Az adófizetők rengeteg pénzéből épült vasutat a súlyos időkben arra kell felhasználni, hogy a feleslegge rendelkező körzetekből gabonát szállítsanak oda, ahol nincs elég élelmiszer.

R. S. Dutt leszögezi, hogy a fentebb felsorolt okok az indiai éhínség „felületes magyarázatát" jelentik, és felteszi a kérdést: „mik az indiai éhínség és nyomor igazi okai?" (Itt meg kell jegyeznünk, hogy mindaz, ami Indiára jellemző, még inkább alkalmazható Bengál helyzetére, és Bengálban ugyanazok „az éhínség és nyomor okai", mint Indiában.) Mik tehát az igazi okok? Dutt válaszképpen még néhány kiegészítő kérdést tesz fel: „Előrehalad-e a mezőgazdaság? Virágzik-e az ipar és a kézműipar? Elég helyesen használják-e fel azokat a pénzeszközöket, amelyeket vissza kellene adni a népnek? Bővíti-e a kormány a nemzeti vagyon forrásait és gondoskodik-e a nép anyagi jólétéről?"[46]

Dutt maga válaszol ezekre a kérdésekre:

„Az Indiában működő gazdasági törvények ugyanazok, mint a világ többi országában. Azok a tényezők, amelyek más nemzetek jólétét okozzák, Indiában is felvirágzáshoz vezetnek; más nemzetek elnyomorodásának okai okozzák az indiai nép elnyomorodását is." „Sajnos, a legfőbb ok az,... hogy *Indiában a nemzeti vagyon forrásai a brit uralom óta jelentős mértékben csökkentek*. A XVIII. században India hatalmas kézműipari és mezőgazdasági ország volt. Az indiai takácsok gyártmányai Ázsia és Európa piacaira kerültek. A Keletindiai Társaság és a brit parlament ... a brit uralom első éveiben minden eszközzel megnehezítette az indiai kézművesek működését, hogy ilymódon serkentse Anglia fejlődő iparát. Azt a keménykezű politikát folytatták, hogy ... Indiát Anglia érdekei alá rendelték és arra kényszerítették az indiai népet, hogy csak nyersanyagot termeljen és azzal ellássa Anglia textiliparát. *Ezt a politikát rendíthetetlen szilárdsággal és pusztító sikerrel folytatták.*"

[46] Ugyanott.

Az említett gazdasági okokon kívül vannak még nyomósabb, hathatósabb okok is, amelyek Bengált „tejjel-mézzel folyó országból" a legnagyobb nyomor, a betegség és a pusztulás országává változtatták. Tekintélyes államférfiak igyekeznek megmagyarázni, hogy a tartomány miért változott ilyenné, és melyek a nép nyomorúságának okai. Közben arra a következtetésre jutnak, hogy a legfőbb ok a természetellenes nyereséghajhászás, ami katonai-stratégiai meggondolásokkal és olyan törekvésekkel párosul, hogy „jótálljanak" a vasutakba befektetett angol tőkéért. Műutakat és gátakat építettek anélkül, hogy számításba vették volna a folyók természetes folyását, amelyet „az agyafurt, csodálatos, mesteri természet" alkotott. Ez azt eredményezte, hogy esős időszakban az országban gyakran 10 árvíz is pusztít, amelyek mocsárrá és poshadt tavakká változtatják a falvakat. Dr. Bentley, Bengál Egészségügyi Hivatalának igazgatója, a következőket mondotta 20 évvel ezelőtt:

„Bengálban a Delta[47] körzetében sok vidéken megfigyeltük a maláriás megbetegedések számának növekedését, ami a legszorosabban összefügg azzal, hogy a természetes öntözés csökkenése és a talaj elszegényedése miatt egyidejűleg a mezőgazdasági termelés is csökken. E bajok általános okát abban kell keresnünk, hogy tönkretették a Delta vidékének folyórendszerét, amit még azzal is meggyorsítottak, hogy néhány nagy csatornát töltésekkel zártak el. Ezt a hibát nagymértékben fokozta a műutakhoz és vasutakhoz szükséges sokezer kilométer hosszú töltések építése is"[48].

A továbbiakban dr. Bentley ezeket mondotta:

„Amióta tönkretették az ország öntözőrendszerét, erősen hanyatlott a mezőgazdaság, az egészségvédelem és a nép jóléte . . ."[49]

J. A. Sinton alezredes a következőket írja:

„Ezek a tényezők (amelyek a maláriás megbetegedések számát emelik) Indiában az ipar és a mezőgazdaság hanyat-

[47] A Ganges és a Brahmaputra torkolata.
[48] *Chas. A. Bentley.* Malaria and Agriculture in Bengal. 65. old.
[49] Ugyanott, 47. old.

lását okozták, gazdasági nehézségeket idéztek elő, sok vállalat leállását vonták maguk után és az ország fontos, potenciálisan gazdag körzeteiben a lakosság csökkenését eredményezték"[50].

Ez vezetett az általános éhínséghez, ez volt minden baj forrása.

A talaj termékenysége erősen megcsappant, mert megfosztották attól a trágyától, amelyet azelőtt az öntözőcsatornákba árasztott bőséges vörös vizek hordtak magukkal. Most a talajt sok év folyamán felhalmozódott iszap borítja, mert hosszú évek óta nem törődnek az öntözéssel. 1928-ban William Willcocks mondotta a következőt: „Bengálnak mindenekelőtt bőséges vörös vízárt kell kapnia, hogy gazdagítsuk a talajt és segítsük a malária elleni harcot"[51].

Ismeretesek Arthur Cottonnak a teljesen elhanyagolt öntözőberendezéssel kapcsolatos kijelentései is. Az öntözőberendezés elhanyagoltsága az egyik fő oka a malária elterjedésének, a nyomornak és az éhínségnek Bengálban. Arthur Cotton a következőket írta:

„Ha majd figyelmet fordítanak a helyes vízelosztásra, akkor az ország minden szükségletét ki lehet elégíteni; a lakosság felvirágzik, a kormány pedig — bevételekhez jut. Az ehhez szükséges munkák ára nemcsak a létrehozott értékből térülne meg százszorosan, hanem annak a vidéknek megjavult egészségügyi helyzetéből is, amelyre a pénzt fordították."

Arthur Cotton élesen ellenezte, hogy a főfigyelmet a vasútépítésre és nem az öntözőberendezésekre fordítják. Rendkívül figyelemreméltó, amit a vasútról mondott:

„A vasút sem az embereknek, sem az állatoknak nem ad táplálékot; nem lehet rajta mindent szállítani, nem lehet rajta olcsón szállítani; a kiadásokat és kölcsönöket nem térítik meg a vasutak; a vasutak segítségével nem lehet kiszárítani a mocsarakat és nem lehet ivóvízzel ellátni az embereket."

Ha mégis elkövették ezt a hibát, a kormánynak minden

---

[50] Lt-Col. *J. A. Sinton*, D. Sc., I. M. S. Man-made malaria in India; I. old. (Government of India Health Bulletin.)

[51] *William Willcocks*. K. C. M. G., The Restoration of the Ancient Irrigation of Bengal. 23. old.

erőfeszítést meg kell tennie, hogy a lehető legrövidebb időn belül kijavítsa ezt a hibát. Teljesen hiábavaló az éhínség elhárításáról beszélni Bengálban, ha nem oldják meg a mezőgazdaságból származó jövedelmek emelésének kérdését, ha nem állítják helyre az öntözést és nem javítják meg a lakosság egészségügyi helyzetét.

William Willcocks mondotta:

„Nyissák meg újra a 60 évvel ezelőtt működött öntözőcsatornákat, építsenek megfelelő vasúti hidakat... a mocsarakon és mezőkön vezessenek át csatornákat, öntözzék és trágyázzák a földet, frissítsék fel a poshadt tavakat és szárítsák fel a mocsarakat"[52].

A néphez és a kormányhoz fordulva ezt írta:

„Amikor az «Indian Engineering» megbízásából felülvizsgáltam az öntözési bizottság munkáját, megfigyeltem, hogy India kormánya sohasem azonosítja magát India népével. A kormány úgy viselkedik, mintha semmiféle kötelezettsége és kötelessége nem lenne nyomorgó népével szemben, amely gyakran azért süllyed nyomorba, mert a kormány nem igen van tisztában a nép helyzetével"[53].

Az indiai kormány álláspontját ebben a kérdésben ahhoz a gyermekhez lehet hasonlítani, aki megölte szüleit, majd arra hivatkozott, hogy árva és — bűnbocsánatot kért. Nem lehet anélkül a nép javára gondolni, hogy ne állítsák helyre egészségügyi helyzetét. De addig nem lehet helyreállítani egészségügyi helyzetét, amíg meg nem adják neki a szükséges táplálékot. Whipple szavai szerint:

„A nyomor és a betegség kölcsönösen következik egymásból. A kérdést nem tudjuk megoldani, ha csak az egyik ellen harcolunk. Rendkívül nehéz elválasztani az okot az okozattól. *A gyakorlatban még van egy harmadik fontos tényező is, amit tudatlanságnak nevezünk; mindhárom elem kölcsönösen összefügg egymással.*"

Mindenki egyetért abban, hogy India viszonyai között

[52] Ugyanott, 19. old.
[53] Ugyanott, 13. old.

az éhínség csak egyike azoknak a tényezőknek, amelyek a nép teljes kipusztulását eredményezik.

R. S. Dutt Indiának politikai okokkal kapcsolatos gazdasági hanyatlásáról beszélve, a következőket jegyzi meg:

„Állítsanak bármilyen országot olyan körülmények közé, amikor az ipart megcsonkítják, a mezőgazdaságot súlyos és elviselhetetlen földadóval sujtják, a pénzügyi rendszer pedig olyan, hogy az ország bevételének fele évről-évre külföldre vándorol — és a földkerekség legvirágzóbb állama is rövid időn belül szörnyű éhínségbe fog jutni. Az állam akkor virágzik, ha kibővülnek az állami vagyon forrásai, az adókból befolyt összegeket pedig főleg a nép szükségleteire fordítják. Az állam elszegényedik, ha az állami vagyon forrásai megcsappannak, az adóbevételeket pedig főleg más országokba irányítják"[54].

Dr. Lawrence, Alláhábád helytartója a következőt jelentette ki:

„Azt hiszem, a lakosság legszegényebb osztályai az éhhalál küszöbén tengődnek, de hol a kiút ebből?"

R. S. Dutt a következő intézkedéseket javasolta: „Először: takarékosság; másodszor: a mezőgazdák jólétének biztosítása; harmadszor: a népi, nemzeti ipar újjáélesztése. India a hinduk és muzulmánok uralma esetén sohasem függene csupán a mezőgazdaságtól; India az angol uralom alatt sem virágozhat, ha csupán a mezőgazdaságra támaszkodik"[55].

Pursotamdasz Thakurdasz a következőket jegyezte meg:

„Az évtizedeken át ható különböző tényezők (silány táplálék, betegségek stb.) összesített hatása most szörnyű mértékben érzékelhető. A jelenlegi válság felszámolására irányuló bármilyen hosszú időre szóló politika kidolgozásánál feltétlenül számításba kell venni, hogy az utóbbi néhány évtized folyamán a néptömegek gazdasági helyzete állandóan rosszabbra fordult"[56].

---

[54] *R. S. Dutt.* The Economic History of India during Early British Rule. 13. old.

[55] Ugyanott, 436—437. old.

[56] Pursotamdasz Thakurdasznak az Associated Press számára adott nyilatkozata (1943. okt. 7).

Ehhez még hozzávehetjük a közigazgatási apparátusra, a lakosság egészségügyi és élelmezési helyzetének megjavítására és a háziállatok jobb takarmányozására fordított kiadások csökkentését. Silány növények és vérszegény emberek egymást kísérő jelenségek. A mezőgazdaság hanyatlása és a jóminőségű takarmány hiánya miatt, valamint a betegségek és az állategészségügy általános romlása miatt Bengálban a jószág úgy legyengült, hogy nem gazdaságos sem a tejelő, sem az igásjószág tenyésztése.

Továbbá, meg kell szabadítani bennünket attól, hogy résztvegyünk a birodalom mesterkedéseiben, amiket a szegényparasztság zsebéből fizetnek meg. Kisajtolják belőlünk mindazt, ami Angliába megy, és a földművelésből származó jövedelem közvetett meg közvetlen adóinak beszedése után semmink sem marad.

K. T. Sah így írt arról, hogy az utóbbi években mennyire kimerült az indiai kincstár:

„India igen sok emberéletet és rengeteg pénzt áldozott az úgynevezett határmenti expedíciókra, az afgán háborúra és a birodalom egyéb kalandjaira, amelyekbe a brit imperializmus rántotta. Ritkán emeltük fel tiltakozó szavunkat azzal a követeléssel, hogy szüntessék meg, de méginkább, hogy ne tűrjék a hasonló kalandokat jóval India határain túl, Egyiptomban, Dél-Afrikában, Kínában, vagy Burmában"[57].

India minden olyan jóakarójának, aki egyáltalán nem ott próbálja keresni az éhínség okait, ahol kellene, emlékeznie kell K. T. Sah szavaira, melyek az ország ember- és anyagi veszteségeiről szólnak. K. T. Sah a következőket mondja:

„Hatalmas mértékben hozzájárultunk az utóbbi háborúhoz[58] — a birodalomért; a csatamezőkre küldött emberek millióit és a nyomorgóktól elvett rupiák tízmillióit vesztettük el; ezenkívül még 1 900 millió rupiát ajándékoztunk az angol kincstárnak. Cserébe a Rowlatt-okmányt[59], a dzsallianvalbahgi

[57] *K. T. Sah.* How India pays for the war. 15—16. old.

[58] Az első világháborúról van szó. — *Szerk.*

[59] A Rowlatt-okmány rendkívüli törvény, amelyet 1919 márciusában a nemzeti és munkásmozgalmak elleni harc fokozása érdekében hoztak.

sortüzet[60], valamint az ellenőrző tanácsokat kaptuk, amelyek megfojtották külkereskedelmünket és mintegy 400 millió rupiába kerültek. Az új háborúhoz való hozzájárulásunk azt bizonyítja, hogy a történelem megismétlődik."

Mekkora a mi hozzájárulásunk a jelenlegi háborúhoz? Ma még a megközelítő számítás is korai lenne. Ez a szám olyan hatalmas méretű „indiai nemzeti adóssághoz" vezethet, amely a legközelebbi száz év folyamán szükségszerűen fékezni fog bármilyen fejlődést. K. E. Jones pénzügyminiszter 1944 február 21-én az Államtanácsban Juvaradzsa Datt Szingh rádzsa kérdésére a következőket válaszolta:

„India általános kiadásaiból a honvédelemre és ellátásra 5 év alatt, 1939/40—1943/44-ig fordított rész, *amelyet India bevételeiből a végleges pénzügyi rendezés során egyenlítenek ki, láthatóan 8 milliárd rupiát ér el* . . . Eredetileg azt feltételeztük, hogy a teljes összeg 557 700 000 rupia. Indiának ebből 114 000 000 rupiát kellett volna fizetnie."

Milyen jelentéktelen eltérés annak meghatározásában, hogy India mennyivel járult hozzá a jelenlegi háborúban a „védelemhez és ellátáshoz!" Az eltérés mindössze 114,4 millió rupia helyett 8 milliárd rupia!

India, amelynek minden ellenszolgáltatás nélkül ilyen kizsákmányolás alá kell vetnie magát, természetesen nem virágozhat fel sem a gazdasági élet terén, sem a források fejlesztésében, sem kulturális vonalon, de még erkölcsi vonatkozásban sem (az éhező ember, talán India kivételével, semmiféle erkölcsi törvényt nem ismer). Ismét idézni lehet Sah következő szavait:

„Jóllehet hatalmas mértékben — emberekkel, pénzzel és anyagokkal — hozzájárultunk a második világháborúhoz, jóllehet írásos ígéretet tettek a nemzeti felszabadításra és autonómiára, mégis, amikor elérkezett az ígéret teljesítésének ideje, keserű csalódások vártak ránk. Még azt sem adták meg, amivel tartoztak, egyszerűen becsaptak bennünket, reményeink szerte-

[60] A dzsallianvalbahgi sortüzet 1919-ben az amritsari tüntetők ellen adták le Dzsallianval Bahg üres telkén.

foszlottak; minden lépésünk akadályba ütközött, és továbbra is érezzük vállainkon az imperialista kizsákmányolás súlyos elnyomását"[61].

„Az időről-időre fellépő éhínség csak az élelmezési zavarok élesebb kifejezése"[62]. Ezek az élelmezési zavarok, vagyis az éhínség — akárhogy is nevezzék — a szárazság, áradás, fagyok következménye, annak a következménye, hogy a mezőgazdasági kártevők elpusztítják a vetéseket stb. „Bizonyos esetekben a helyzetet még bonyolultabbá teszi a fennálló gazdasági rendszer, amely hatalmas területeket megfoszt szükséges tartalékaitól, vagy megakadályozza a behozatalt." Indiában közkedvelt dolog, hogy az éhínséget így határozzák meg: „csupán a szokásos ínség rendkívüli kiéleződése"[63]. A fentemlített okokon kívül Indiának megvannak a maga különleges problémái, amelyeket ifjabb Frank A. Sauthard a következőképpen jellemez: „A földművesek, akiknek élete a föld termékeitől függ és akiknek gyakran semilyen tartalékuk sincs, rossz termés esetén a legnehezebb helyzetbe kerülnek. A magas adók, az elmaradott mezőgazdasági módszerek, a kasztrendszer terhe, ami miatt sok ember nem foglalkozik fizikai munkával, továbbá az a tény, hogy az angolok kiszipolyozzák az ország forrásait — ezekkel magyarázhatók India nyomorának okai"[64].

Miután megemlékeztünk az általános helyzetről, tanulmányoznunk kellene, hogy mi okozta az egyes éhínségeket az országban, az indiai angol uralom óta, 1770-től 1943-ig.

Amery indiaügyi miniszter, Szuhravardi, Bengál közellátásügyi minisztere, B. R. Szen, India élelmezésügyi hivatalának főigazgatója, valamint az indiai kormány többi minisztere és a tartományi kormányok miniszterei többé-kevésbbé egyformán magyarázták az 1943-as éhínség okait. Ám ezek a magyarázatok inkább személyes magatartásuk magyarázgatása volt,

---

[61] *K. T. Sah.* How India pays for the war. 11—12. old.

[62] *E. C. Buck.* Kt., C. S. I. Secretary to the Government of India, „The Statistical Atlas of India", 1895. 27. old.

[63] Encyclopoedia of Social Sciences. VI. köt. 162. old. (Disasters and Disaster Relief).

[64] Ugyanott, 86. old.

főképpen azért, hogy tisztázzák magukat és a bűntelenség fehér palástjába burkolózzanak.

Az éhínség egyik legkomolyabb oka az volt, hogy nagyon bíztak az ország meglévő készleteiben. Először Amery fejtette ki (1943 július 1-én) „a nincs általános élelmiszerhiány" elméletet. Az éhínség közvetlen okaira vonatkozóan július 14-én kijelentette: „Az Indiában jelenleg uralkodó nehéz élelmezési helyzetet a földműveseknek az a széltében elterjedt irányelve idézte elő, hogy nem visznek élelmezési gabonát a piacra, mert a család jövedelme gyarapodott és emiatt növekedett az egy főre jutó fogyasztás is. Emellett a fogyasztók és egyéb személyek elrejtették a gabonát, míg India sok részében az is fontos ok volt, hogy megakadt, vagy a normális időkhöz képest nagy mértékben csökkent a gabonaszállítás az élelmezési gabonafeleslegekkel rendelkező körzetekből a hiányt szenvedő körzetekbe."

A fentebb említett tényezők természetes következményei voltak a bizalom megrendülésének, mert a nép már nem igen bízott abban, hogy a kormány szükség esetén élelmezni tudja a népet. Viszont az is teljesen hihetetlen, hogy nagyobb készletek lettek volna a rendkívül szegény földművesek birtokában, hiszen azok mindenüket eladták, amint az árak emelkedni kezdtek. Később, amikor az élelmiszer végleg eltűnt a piacról, ezek a földművesek éhenhaltak. Ha lett volna tartalékuk, nem következett volna be az a szerencsétlenség, amely egész Bengálra kiterjedt.

Ostobaság és bárgyúság azt állítani, hogy „emelkedett" a lakosság „egy főre számított fogyasztása", hiszen a rizs ára 20 rupia vagy ennél is több volt maundonként, az emberek pedig még a 2 rupia 4 anna — 4 rupia 8 anna maundonkénti rizsárak idején sem tudtak elegendő élelmet venni maguknak. A néptömegeknek „a családok jövedelmének növekedéséből" sem jutott semmi, mert az csak a háborús termelésben dolgozó személyekre vonatkozott.

A fogyasztás csak azokban a körökben „növekedett", amelyek állami ellátásban részesültek. A kormánynak ezt előre kellett volna látnia és intézkednie kellett volna, hogy az ország

élelmiszerkészleteiből kielégíthesse a pótlólagos szükségleteket.

H. K. Long ezt írta a *National Call*-ban: „Az indiai ifjak százezreinek a hadseregbe vonulása még akkor is növelte volna az élelmiszerhiányt, ha a külföldi csapatok számára minden élelmiszert külföldről hoztak volna be; békeidőben ezek a fiatalok évenként több hónapig az éhezéssel határos nyomorban tengették volna életüket falvaikban. Viszont ahhoz, hogy a hadseregben el tudják viselni a súlyos életet, jól és rendszeresen kellett volna élelmezni őket. Burma elvesztése nagy élelmiszerforrásoktól fosztott meg bennünket, amelyeket kedvezőtlen termés esetén rendszerint India különböző tartományai használtak fel. Ezenkívül a kulik elszegődtek a katonai építkezésekhez, ahol nagyobb munkabért fizettek (mert nekik is jobban kellett táplálkozniok), ami szintén csökkentette az ország amúgyis csekély élelmiszertartalékait"[65].

Emellett Amery nem akarta figyelembe venni a létszükségleti cikkek magas árait. A létszükségleti cikkek megszerzése érdekében az embereknek mindenüket el kellett adniok, majd az utcára kerültek.

Szuhravardi, Bengál közellátásügyi minisztere, 1943 szeptember 15-én felszólalt a bengáli törvényhozó gyűlésen és hosszasan felsorolta az éhínség okait. Ezeket az okokat röviden a következőkben foglalhatjuk össze:

A) Természetes okok:

1. 1942-ben elpusztult az ausz-vetés.
2. 1942—1943-ban rossz termést hozott az amanvetés[66].
3. Midnapurban és a 24 parganban ciklon és áradás pusztított.
4. A mezőgazdasági kártevők megsemmisítették a vetést.

B) Katonai jellegű okok:

1. Az „egyetlen csónakot sem az ellenségnek" politika,

[65] Idézet a *Modern Review* című folyóirat 1944 márciusi számából. 233. old.

[66] Aman — június-augusztusban elvetett rizs, — amelyet november-decemberben aratnak.

amely megakadályozta a szigeti földek megművelését, az áruszállítást és a mélyvízi halászatot;

2. A lakosság kiürítése a partmenti körzetekből, ami miatt a föld jelentős része parlagon maradt, a lakosság nagyrésze pedig más vidékekre költözött, ahol jóformán egyáltalában nem volt élelmiszer;

3. Menekültek özönlöttek be Burmából és Arakanból;

4. Szokatlanul megélénkült az ipar (a hadiipar) és megnövekedett az ipari munkások száma;

5. Megszűnt a behozatal Burmából;

6. Repülőtereket építettek a művelhető földekre; az építkezés a mezőgazdaságból elvonta a munkásokat, így növekedett az élelmiszerfogyasztók kontingense és csökkent az élelmezési cikkeket termelő munkaképes lakosság.

7. Katonai szolgálatot teljesítők özönlötték el az országot.

8. Csökkent a más tartományokból érkező szokásos behozatal.

Ennek a listának figyelmes elolvasása azt a benyomást kelti, hogy a benne felsorolt tényezők hosszú időn át működtek és még időben el lehetett volna hárítani őket. Mélységesen szánalomraméltó, hogy abban a pillanatban, amikor a kormány magára vállalta a felelősséget a hadüzenet miatt, nem intézkedett a nyomor enyhítéséről, amelyet a hadiállapot idézett elő.

Ami az 1942 október 16-i ciklont illeti, Long a következőket írja már említett cikkében:

„Mindenki nagyon jól ismeri ennek az elemi csapásnak a részleteit, azokat nem kell megismételni. Teljesen világos, hogy a szerencsétlenségtől sujtott vidékeken a vetés csaknem egészen elpusztult, és ez szükségszerűen komoly élelmezési nehézségeket vont maga után. De fel kell tennünk a kérdést: miért okozhatott általános éhínséget az a tény, hogy az élelmiszer nagyrésze elpusztult két olyan körzetben, amelyeknek lakossága 1 250 000 fő, vagyis Bengál egész lakosságának mintegy 2,5%-a."

Longnak a mezőgazdasági kártevőkkel kapcsolatos megjegyzései szintén igen érdekesek. A bengáli kormány nem törődött azzal, hogy megállapítsa a mezőgazdasági kártevők okozta

általános termésveszteség mértékét és egyáltalán nem intézkedett a kártevők elleni megelőző rendszabályokról.

„150 olyan tanítótól kaptunk tájékoztatást, akik annak a körzetnek különböző vidékeire valók, amelyen több mint egymillió ember él. Csaknem minden közleményükben beszéltek arról a komoly terméketlenségről, amelynek a baktériumok vagy rovarok által fertőzött vetések az okai. Arról is érkeztek hírek, hogy a vetések megbetegedése Burdvántól északra, Orissza déli részén Balassorig (mintegy 320 km) és a vidék nyugati határától Ghatalig (80 km) terjedt el. A vidék egyik nagybirtokának intézője kijelentette, hogy véleménye szerint a termés egy rupiára mintegy 3 annát ad. 1943 januárban levelek érkeztek egymástól olyan messze fekvő helyekről, mint Dinádzspúr és Majmenszing. A levelek a város körzetében részleges terméketlenségről adtak hírt. A mezőgazdasági kérdésekkel foglalkozó körzeti tisztviselő annak a véleményének adott kifejezést, hogy a kártevő rovarok Bengál sok körzetében komoly veszteséget okoztak a vetésekben."

A jelenlegi éhínségért elsősorban India kormányának kell viselnie a felelősséget. India kormánya volt az egyetlen teljhatalmú szerv az olyan kérdésekben, mint az árellenőrzés, a gépkocsi- és fogatközlekedés korlátozása, infláció, szállítás, export és import, vámok és illetékek, katonai felvásárlások, a politikai és közbiztonság stb. Az elkobzás politikája és a csónakok elvételére kiadott rendelet India központi kormányának határozata értelmében történt. Mint az Husszein Imamnak, a központi törvényhozó gyűlés küldöttének szavaiból kiderült[67], az élelmezésügyi minisztérium utasította a bengáli kormány miniszтereit, hogy jelentsék ki: nincs semmi ok a nyugtalanságra, mert a tartományban elegendő mennyiségű élelmezési gabona van.

Azt állították, hogy az azévi éhínség „alapjában teljesen különbözött minden éhínségtől, amelyek valaha is előfordultak a Brit Birodalom történetében"[68].

---

[67] Az Államtanács 1943 november 19-i jegyzőkönyve.

[68] B. R. Szen arra a vádra adott válaszában, hogy a tartományban nem

Ez igaz. Ugyanis sehol és sohasem volt rá eset, hogy a hadműveletek tetőfokán ugyanakkor ne hoztak volna rendeleteket a polgári lakosság élelmiszerellátásának biztosításáról. Csak nehezen megmagyarázható, „felsőbb" katonai stratégiai megfontolásból lehetett elszállítani a hadianyagokat anélkül, hogy ugyanakkor a lakosság számára még a legminimálisabb élelmiszerszállításról se gondoskodjanak. Valóban, miért van szükség egyáltalán az államgépezetre, amelynek fenntartása olyan sokba kerül a szegény embereknek az egész világon, ha a lakosság élelmiszerellátásának biztosítását a vak véletlenre és a természetre bízzák?

Ebben az országban, ahol az ipar elpusztult, a mezőgazdaság és az egészségvédelem pedig a mélyponton van, ahol drága pénzen fenntartott tékozló kormány van és tudatlanság burjánzik, más, a háborúnál sokkal komolytalanabb okok is az 1943-as éhínséghez vezettek. Ehhez a zűrzavarhoz az is hozzájárult, hogy „az alkirály mellett működő végrehajtó tanács tagjai, a miniszterek és államtitkárok sokkal inkább gondoltak a saját hírnevükre és karrierjükre, mint a nép javára, és közben egymásra akarják hárítani a felelősséget". Közönyükkel és a helyzet meg nem értésével, mohóságukkal és rövidlátásukkal elősegítették mindazt, amit ma már „minden bizonnyal egész India szerencsétlenségének lehet nevezni". „Ezt a súlyos szerencsétlenséget emberi kezek okozták" — írta a *Statesman* című ujság 1943 szeptember 23-án. A korábbi éhínségek, amelyeket főleg természeti csapás okozott, egyáltalán nem hasonlítanak a jelenlegi éhínségre. A helyi csapások, mint a miduapúri ciklon, a Délnyugat-Bengálban pusztító áradás stb. még „tizedrészben

alkalmazták a Törvénykönyvnek az éhínségre vonatkozó tételeit, kijelentette: „ a bengáli éhínség «alapjában teljesen különbözött minden éhínségtől, amelyek csak előfordultak a Brit Birodalom történetében, és éppen ezért nem alkalmazták a Törvénykönyvnek az éhínségre vonatkozó tételeit». Azt is megjegyezte, hogy Bengál lakossága vigasztalan helyzetben él, mert a földeket tönkretette a ciklon és a mezőgazdasági kártevők, az élelmezési gabonát elrejtették a kereskedők, a szállítás pedig dezorganizálódott a háborúval kapcsolatos intézkedések következtében."

Ezzel kapcsolatban a *Commerce* című ujság 1943 december 14-én teljesen jogos kérdést tett fel: „Ha így áll a dolog, természetesen jó lenne megtudni, mit tett a kormány a helyzet megjavítására."

sem voltak okai a jelenlegi szörnyű szenvedéseknek". A *Statesman* joggal teszi fel a kérdést: „Mi lett volna a tartományokkal, ha a kormány felháborító munkájához még a szárazság is hozzájárult volna?" Valóban, erre még rágondolni is rossz. A Burmából jövő behozatal elvesztése kétségtelenül komoly csapás volt. A lakosság gyors növekedése és a rengeteg ember váratlan beözönlése feszült helyzetet teremthetett a tartományon belül, de mindez csak egy csepp a tengerben. Ezenkívül, mindezek a tényezők nem váratlanul merültek fel.

A legszembetűnőbb és legdöntőbb mozzanat — India központi és tartományi kormányainak szégyenteljes rövidlátása és alkalmatlansága a vezetésre. A *Statesman* így ír erről: „Teljes felelősséggel kijelentjük, hogy a jelenlegi bengáli éhínség India közigazgatásának leghitványabb és leginkább megvetésre méltó bukása 1930—1931 óta. Azóta a kormány, bizonytalan struktúrája ellenére, bámulatraméltó hajlamot mutatott a politikai harcra. Ugyanakkor viszont teljesen csődöt mondott fontos gazdasági kérdések elintézésében. Lényeges hibát követett el a kormány, amikor húzódozva és bizonytalanul kezdte megvalósítani az árellenőrzés politikáját az élelmiszerrel és más árukkal kapcsolatban. A kormány suba alatt vissza akarta állítani a szabadkereskedelmet, és még csak nem is gondolt arra, hogy az ellenőrzés megvalósításához először megfelelő végrehajtó szervet hozzon létre. A rendeletek papírhalmaza özönlött a titkárságtól, de a gyakorlatban ezek jóformán semmit sem jelentettek, és a kormányt csak nevetségessé tették. A hatóságok több mint egy évig semmivel sem bizonyították be, hogy erélyesen harcolnak a növekvő élelmiszerválság és az áremelkedés ellen a keleti tartományokban, amelyeket veszélyeztetett a háború. Az országot minden egyes helytelen lépés közelebb vitte az éhínséghez, és feltárta azt, hogy a kormány képtelen bármilyen intézkedést is megvalósítani a hátországban."

A legnagyobb felelősség az angol indiaügyi minisztert terheli. Ő ellenőrzi a nép sorsát, miközben több mint 11 000 km-re tartózkodik az események színhelyétől, és a leghalványabb fogalma sincs a valóságos helyzetről. Az egész indiai

közigazgatás, fentről egészen le, azt a politikát folytatja, amelyet az angol kormány diktál, és nincs joga rá, hogy azt akár csak részben is megváltoztassa vagy helyesbítse, az indiaügyi miniszter beleegyezése nélkül[69].

A jelenlegi éhínséget „tervszerűen idézték elő" — mondotta dr. Desmukh 1943 december 17-én a központi törvényhozó gyűlésen. K. Sz. Neogi ugyanazon a napon kijelentette, hogy „az éhínségért mindenekelőtt az angol kormányt terheli a felelősség és azon fel lehet ismerni a valódi angol gyári márkát". V. V. Kaliker 1943 november 20-án kijelentette az Államtanácsban, hogy „sem a bengáli kormány, sem az indiaügyi miniszter, sem az indiai kormány nem vette észre időben az éhínség előjeleit és nem intézkedett a tragédia elhárítása érdekében. Ez kirívó közigazgatási botrány volt".

A katonai hatóságok és a nagyvállalkozók kezében igen nagy gabonakészletek voltak, a központi kormány és a tartományi kormányok pedig spekulációval foglalkoztak. Spekulációval foglalkozott néhány nagykereskedő is, akik ellen a kormány semmit sem tudott tenni. A kormány túlbecsülte saját képességeit, hogy majd fel tudja kutatni a rizsfeleslegeket, amelyeket a spekulánsok rejtettek el; a katonai hatóságok tékozló élelmiszerfogyasztása,[70] a minden árut érintő általános áremelkedés, ami az infláció következménye volt, az export és a különböző

---

[69] Lord Lawrence 1869-ben a következőket írta feljegyzésében az orisszai éhínségről: „Számomra kétségtelen, hogy nem tanúsítottak kielégítő előrelátást és nem tettek óvintézkedéseket a közelgő csapás előtt . . . A Hivatal (állami adóhivatal) tagjai kezdettől fogva ellenezték a vidéki tisztviselőknek azt a kívánságát, hogy utazzanak le a helyszínre és állapítsák meg az igazi helyzetet, mert az a hamis elképzelés vezette őket, hogy a vizsgálatok hiábavalóvá, sőt ártalmassá is válhatnak, ha nem következik utánuk adócsökkentés, amibe semmiképpen sem akartak beleegyezni és amit egyáltalán nem óhajtottak javasolni." Pritchard az *Administration of India*-ban a következőképpen kommentálta ezt a helyzetet: „India főkormányzójának feljegyzését legjobb esetben úgy kell tekintenünk, mint szánalmas kísérletet arra, hogy elhárítsa magáról a felelősséget. A magas kormány sohasem volt sem süket, sem vak, sem pedig néma. Ha közeledett a «szörnyű csapás» és a helyi kormány nem tett semmi hatékony intézkedést az ellene való harcra, akkor a magas kormánynak vajjon semmi ereje sem volt ahhoz, hogy bebizonyítsa a helyi kormánynak helytelen magatartását?" (*Amrita Bazar Patrika* 1943 október.)

[70] Frederic James, a központi törvényhozó gyűlés európai csoportjának

egyéb okok, amelyeket a kormány nem említ — ezek valamilyen formában mind fokozták azt a szerencsétlenséget, amely 1943-ban kitört. Ha a kellő időben és a kellő helyen megtették volna a szükséges lépéseket, valamennyi tényező hatását minimumra csökkenthették volna és elháríthatták volna ezeket a súlyos következményeket.

A további események bebizonyították, hogy a szerencsétlenséget el lehetett volna hárítani, vagy legalábbis nagymértékben enyhíteni lehetett volna. A katonai hatóságoktól kapott szállítóeszközök segítségével megkönnyítették az élelmezési gabona szállítását a legerősebben sujtott körzetekbe. A katonai hatóságok és a nagy konszernek készleteinek eladása egyszerre megjavította a szenvedő lakosság ellátását. A katonai hatóságoktól kapott gyógyszer és diétás ételek lehetővé tették, hogy a legsürgősebb segítséget nyujtsák a betegeknek. Megszervezték a külföldi gabonabehozatalt, amelyet az indiai nép oly hosszasan és kitartóan követelt, majd október 16-án Új-Delhiben bejelentették, hogy indiai kikötőbe érkezett az első élelmiszerszállító hajó.

Ezeket és sok más intézkedést nem lehetett volna megtenni az angol és az indiai kormány beavatkozása nélkül. A történelem őket ítéli el, mert vétkesek voltak a hanyagságban és késlekedésben. Túlságosan sokat foglalkoztak az alkotmányos jog kiforgatásával, amikor gyorsan és határozottan kellett volna cselekedniök.

A Nemzeti Liberális Szövetség Bombayban, 1943 decemberben tartott kongresszusának határozata a következő szavakkal jellemzi a beállott helyzetet:

„A szövetség kitart szilárd álláspontja mellett, hogy az ország igazgatásában elkövetett komoly hibákért, amelyek katasztrófához vezettek, főleg a központi kormány és a tartományi kormányok, valamint az angol kormány a felelős,

---

tagja 1943 november 16-án kijelentette, hogy a katonai körök tékozolják az élelmiszert. Beszélt arról, hogy az egyik hadifogolytábor vezetősége azzal a kéréssel fordult egy tekintélyes tudóshoz, hogy mondja meg: miként lehet trágyát készíteni kenyérmaradékból. Mindez akkor történt, amikor embertömegek haltak éhen!

amely nem tanúsított kellő előrelátást és nem készített hatékony tervet. Az élelmiszerhiányt előre lehetett volna látni és el lehetett volna kerülni."

VESZÉLYBEN A TÁRSADALOM

Dr. B. Sz. Mundzsi nyilatkozatából, amelyet 1943 november 21-én hoztak nyilvánosságra, megtudhatjuk, milyen volt az anyák helyzete az éhínség idején.

„Még soha életemben nem rendültem meg annyira, mint akkor, amikor megláttam ezeket a bőrrel bevont csontvázakat; néhányan a szemem láttára adták ki utolsó lehelletüket. Az anyák keblükhöz szorították haldokló vagy már halott gyermekeiket és nem tudtak, nem volt erejük sírni. Sokan közülük a halál előtt néhány perccel vagy órával lázálomban könyörögtek egy marék rizsért. Sokan csaknem teljesen meztelenek voltak, hacsak nem számítjuk a jótékonysági bizottságoktól kapott fehérneműt."

Elképzelni is nehéz az anyák hasonló testi és lelki szenvedéseinek következményeit és azt a hatást, amit ez szükségszerűen gyakorol az egész társadalom jólétére.

Mint mindig, most is először a gyermekek estek áldozatul az éhínségnek, mert az éhínség a gyermekeket sujtja a legkegyetlenebbül. Bár a bengáli kormány gyámságba vett 8—10 000 árvát, még így is több mint egymillió gyermek halt meg gondozatlanság, táplálékhiány, menedékhely és gyógyszer hiánya miatt.

Vidzsajalaksmi Pandit[71], a Najnitalban 1943 október 28-án megtartott Összindiai Nőkonferencia Állandó Bizottságának ülésszakához intézett nyilt levelében leírta, milyen körülmények között élnek a gyermekek. Kiemelte, hogy Bengálban az éhezők segélyhelyein „kimerült, félig meztelen, félholt anyákat" lehet látni, „akik karjaikban tartják csontvázzá fogyott

[71] Vidzsajalaksmi Pandit a Nemzeti Kongresszus pártjának ismert vezetőegyénisége, Nehru indiai miniszterelnök nővére. 1948—1949-ben India követe volt a Szovjetunióban. — *Szerk.*

gyermekeiket, csonttá aszott karokkal és lábakkal, öregesen barázdált arcokkal; a kisgyermekek, felfúvódott hassal és kiálló bordákkal, támolyogva dülöngéltek csonttá aszott lábaikon, amelyek nehezen bírták el testüket".

Ezeknek a szenvedőknek igen nagy része meghalt — ez megkönnyebbülés volt számukra és megkönnyebbülés volt azok számára is, akiknek gondoskodniok kellett volna róluk.

Milyen hatással volt az éhínség az apákra, fivérekre és a társadalom többi felnőtt tagjaira? Milliók haltak meg, s az életben maradt milliók egész életükre munkaképtelenek lettek. Ezek az emberek nemcsak a társadalom gerincét, hanem az ország gazdasági életének alapjait is képezték. Halászok, takácsok, fazekasok, rézművesek, kovácsok, ácsok tömegesen pusztultak éhen, vagy váltak munkaképtelenné. Minthogy az éhínség eltorzította a nép társadalmi életét, darabokra törtek a gazdasági élet alapjai is.

Az éhínség malária-, kolera-, vérhas-, himlőjárvánnyal és számos más betegséggel párosult. Gyakran még örültek is ezeknek a szerencsétlenségeknek, mert gyorsabban szabadultak meg a hosszantartó éhínség kínjaitól. Egész családok haltak meg, és emiatt az egész vidéki társadalom a pusztulás szélére került.

Az éhínségnek a társadalom életére gyakorolt következményei kiszámíthatatlanok, de ezek közül csak egynéhányról adtak hírt az ujságok. Minden egyes paraszt vissza tud emlékezni néhány szomorú esetre, amely a saját falujában történt és amely súlyos és gyötrő fájdalmakat okozott a társadalom életében. Néhány ilyen esetet elmondunk ebben a könyvben, hogy segítsünk a jövő történészeinek, akiket nem nyomnak majd a jelenlegi törvények és rendeletek bilincsei.

Augusztusban az a hír terjedt el, hogy gyermekeket adnak el Burdván és Nadiad éhínség- és árvízsujtotta körzeteiben. Khulnában 1943 október 20-án egy asszony 15 rupiáért eladta a saját lányát. A leányka apja elment élelmiszert keresni és nem tért vissza. Október végén Burdvánban 5 rupiáért adtak el egy 3 hónapos kislányt, de a helyi lakosság nem engedte meg az eladás végrehajtását. November 15-én Dakkából olyan hír

érkezett, hogy a boldogtalan anyák eladják vagy az út szélén hagyják gyermekeiket, a férfiak pedig elhagyják asszonyaikat.

Ugyanezen a napon a dakkai Xavéri Szent Ferenc kolostorból, Emma főnökasszonytól és Dolores nővértől arról érkezett hír, hogy sok hajléktalan anya érkezik a kolostorba, és 4—5 rupiáért megvételre kínálják fel csecsemőiket. Egyik anya beismerte, hogy néhány nappal később, miután a kolostor visszautasította a vételt, gyermekét egy másik helyen adta el. Az apácák reggelenkint gyakran találtak a kolostor kapujába tett csecsemőket.

Ugyanebben a közleményben a következőket olvashatjuk: „Estefelé, 10 óra körül, amikor az iszlampuri éhezőknek nyujtott segítség után két másik nővérrel visszatértek a kolostorba, odament hozzájuk egy férfi és megkérdezte tőlük, hajlandók-e megnézni egy szörnyű látványt, közvetlenül a közelükben. A nővérek beleegyeztek, és a férfi sikátorról-sikátorra vezette őket, amíg csak egy elhanyagolt, piszkos istállóhoz nem érkeztek a folyóparton. Legnagyobb szörnyűségükre, mintegy 20 kisgyermekre bukkantak, akik sorban feküdtek az istálló padlóján. Némelyik agonizált és ennivalóért könyörgött, mások nehezen lélegeztek, vagy eszméletlenül hevertek. Az apácák megtudták, hogy a kisgyermekek anyjai városszerte bolyongtak élelem után, és amikor már nem bírták karjaikon vinni gyermekeiket, otthagyták őket abban a reményben, hogy a nap végeztével sikerül majd valamiféle élelmet hozni nekik. Reményeiket azonban igen gyakran teljes csalódás váltotta fel. Senki sem tudja megmondani, hány anya tért vissza élelemmel, és hány kisgyermek lehelte ki addigra utolsó lehelletét"[72].

Rendes viszonyok között mindez elképzelhetetlen, de ez néhány olyan jellegzetes eset, amilyenek 1943 utolsó hónapjaiban mindenhol előfordultak.

Az *Amrita Bazar Patrika* című ujság 1943 szeptember 30-án a következő hírt tette közzé, amelyet tudósítója szeptember 26-i kelettel küldött Maldából:

[72] *Hindustan Standard.*

Hol vannak szüleik?

Fekszenek és nem tudják, miért hagyta őket itt édesanyjuk?

Egy anya halott gyermekével a karján

De mit adsz nekem anyám?

Az utolsó korty

Ők már soha többé nem tudnak felkelni . . .

Vége az útnak

A járdákon

„A Laparpurba való Bhogurdi Mandalt az indiai büntetőtörvénykönyv 302. §-a alapján vád alá helyezték, mert szeptember 16-án meggyilkolta egyetlen, 3 éves Muzaffard nevű fiát. A gyilkosság csupán azért történt, mert az apa nem tudott élelmet adni fiának és családja többi tagjának, akik már 3—4 napja nem ettek. A bűnöst a körzeti és a maldai helyi bíróság elé állították, ahol az esküdtek bűnösnek nyilvánították. Életfogytiglani kényszermunkára ítélték, de a bíróság figyelembe vette a bűntett tragikus körülményeit és azt javasolta a kormánynak, hogy éljen kegyelmezési jogával."

A *Hindustan Standard* című ujság 1943 október 11-én a következő szomorú esetet közölte Adamdigrából (Bogra):

„Az adamdigrai vasútállomás körüli csatornában egy muzulmán fiúcska holttestére bukkantak. Kiderült, hogy ez a kisfiú fivérével Adamdigrába indult, hogy praszadot szerezzenek egy ottani pudzsa bariban[73]. Délben a fiatalabb testvér, aki már alig mozgott, eszméletlenül összeesett. Mikor az idősebb testvér látta, hogy a gyermek meg fog halni, meg akart szabadulni tőle, belökte a csatornába és gyorsan elindult a pudzsa barihoz, ahol praszadot szerzett."

Október 22-én Dakka keleti körzetében egy házaspár kislányával együtt a vonat elé vetette magát. A leányka csodálatos módon életben maradt.

Gyakran fordultak elő olyan esetek, amikor a családapák szörnyű tetteket vittek véghez. 1943 november 28-án a *Hindustan Standard* közölte: „Thakurgaonban egy férfi, aki karján vitte kislányát, minden járókelőnek könyörgött, hogy vegyék meg kisgyermekét. Mivel erre senki sem volt hajlandó, a gyermeket a kútba dobta és elmenekült."

Hasonló esetekről érkeztek hírek decemberben Urajjahatából (Dinádzspúr), ahol egy apa, aki nem tudta eladni gyermekét, kútba dobta őt, maga pedig elmenekült.

December 12-én az ujságok jelentették, hogy „egy bizo-

[73] A pudzsa nevű vallásos ünnep alkalmából az indusok különböző ajándékokat adnak az isteneknek. Az ünnep után ezeket az ajándékokat kiosztják a szegények között. Ezt praszadnak, a házat pedig, ahol az ünnepet tartják, pudzsa barinak nevezik. — *Szerk.*

nyos Nimlal Dzsali nevű, Szailabandar falubeli embert a végszükség arra kényszerített, hogy kislányát eladja egy Purnea körzetbeli parasztasszonynak."

1943 július 14-én Han Bahadur Abdul Vahed Han a következőket mondotta a bengáli törvényhozó gyűlésen:

„Megállapított tény, hogy a patuakhali járásban a lányokat és asszonyokat Bholából Kaliába viszik és ott eladják őket. A körülmények sok férfit arra kényszerítettek, hogy elhagyják feleségüket, mert nem tudták ellátni őket élelemmel."

A United Press hírügynökség november 1-i jelentése szerint Netrokonban (Majmenszing) olyan hírek terjedtek el, hogy a hajléktalan 3—12 éves leánygyermekeket nyilvános házakba adják el. A különböző pártok helyi szervezetei a netrokoni éhezők megsegítésére alakult bizottság titkárának vezetésével és a körzeti előljáró támogatásával 12 leányt szabadítottak ki a prostitúció karmai közül. Ez október 28-án éjjel történt, amikor kiderült, hogy ezeket a szerencsétlen lányokat 10 anna — 1 rupia 8 anna közötti áron adták el. A Mahila Atma Raksa Samiti[74] kalkuttai tartományi szervezetének titkára december 22-én kijelentette a sajtó képviselőinek, hogy „növekedett az olyan esetek száma, amikor fiatalkorú lányokat adtak el, akiket Kelet-Bengál különböző részeiből csónakokon hoznak más körzetekbe, például Csandpurba", továbbá: „Csandpurban nemrégen eladtak egy leánycsoportot, amely két csónakon érkezett. A harmadik csónakot sikerült feltartóztatni, és a lányokat átadták az illetékes hatóságoknak."

A közleményben a továbbiakban azt olvashatjuk, hogy egy falat kenyérért felnőtt asszonyok lépnek a szégyen útjára. Ez „leggyakrabban a keleti körzetekben — Noakhaliban, Csittágongban, Kumillában stb. fordul elő".

1943 július elején Szilhetből jelentés érkezett Kalkuttába, hogy Északkelet-Bengál néhány körzetét ellenséges bombázások érték, és emiatt a lakosság legkülönbözőbb rétegeihez tartozó emberek költöznek át Szilhetbe. Azonfelül, hogy az

[74] Mahila Atma Raksa Samiti — Asszonyok Önvédelmi Társasága. — *Szerk.*

ilyen tömeges, előre nem látható áttelepülés elkerülhetetlenül sok bajt okoz, arról is hírek érkeztek, hogy egyes gazemberek visszaélnek a nők nehéz helyzetével és együttélésre kényszerítették őket. Gyakran jött hasonló jelentés Bengál többi részéből is. Vidzsajalaksmi Pandit október 26-án nyilatkozatot adott a sajtó képviselőinek és hangsúlyozta, hogy a hajléktalan nők sorsa sokkal rosszabb, mint a férfiaké. Ehhez még a következőket fűzte: „Jelentették nekem, hogy éjszakánként többször erőszakot követtek el az út szélén alvó asszonyok ellen. Mint kiderült, ezekben az esetekben gazemberek garázdálkodtak, akik csapdába ejtették a hajléktalan és védtelen nőket."

Rengeteg hasonló eset történt mindenfelé. Végül a bengáli kormány hosszú hónapokig tartó, érthetetlen habozás és ingadozás után, január 10-én „mélységes nyugtalanságát fejezte ki a számos forrásból érkező hírek miatt, amelyek arról szólnak, hogy bizonyos személyek a tartomány különböző részein hazug ígéretekkel összeszedik a fiatal, hajléktalan nőket, azután pedig más körzetekbe irányítják és ott prostitúcióra kényszerítik őket".

1944 január 13-án a kalkuttai nők nagygyűlésén nyilatkozat hangzott el, hogy „tömeges prostitúciót figyeltek meg a falusi nők között, akik az éhínség következtében elvesztették otthonukat, és akik az egész lakosság felét képezik".

A kalkuttai egyetem antropológiai fakultásának beszámolója, amelyet 1943 szeptember 27-én hoztak nyilvánosságra, a legfontosabb dokumentum mindazok részére, akik tanulmányozni akarják az éhínség hatását a társadalomra. A jelentés a következőket mondja: „A férfiak elkergették az asszonyokat, az asszonyok pedig cserbenhagyták beteg férjeiket. A gyermekek sorsukra hagyták öreg és tehetetlen szüleiket, a szülők pedig kétségbeesésükben elmenekültek otthonukból. A fivérek nem törődtek éhező nővéreik könyörgéseivel, az özvegyen maradt nőtestvérek pedig, akiket évekig férfitestvérük tartott el, a legnagyobb szükség idején hagyták el őket."

Egy másik hírben, amely december 12-én jelent meg a *Hindustan Standard*-ben, azt olvashatjuk, hogy „egyik helyen 1 400 asszony közül ezret elhagyott a férje, aki megélhetés után nézett és nem tért vissza. Senki sem tudta, hány férfi

halt meg ezek közül. Az egyik szegény asszony könnyezve mesélte: férje megfenyegette, hogy eladja őt, ha nem hajlandó megszabadulni kisfiuktól. Ekkor odaadta fiát egy asszonynak, aki közölte vele, hogy a gyermekkel együtt koldulni fog".

Mindezek az esetek az éhínség szükségszerű következményei, és minél nagyobb méretű, minél erősebb az éhínség, annál mélyebb nyomot hagynak a társadalom életében. Senki sem tudja, mennyi idő kell ahhoz, hogy a társadalom be tudja gyógyítani azokat a sebeket, melyeket az éhínség okozott. Az ilyen megrázkódtatások évszázadokra feltartóztathatják a civilizáció előrehaladását és hihetetlenül kimerítik a mezőgazdaság szűkös forrásait. Megzavarják a normális életet, márpedig ideiglenes intézkedésekkel sohasem lehet megjavítani a helyzetet. Ha az állam komolyan magára akarja vállalni a társadalom újjászületésének megoldását, akkor erre kell fordítania minden figyelmét és bevételeinek nagy részét, másképpen hosszú évekre megakad az ország fejlődése.

AZ ÉHÍNSÉG BORZALMAI

Olyan esetekben, amikor egyszerre sok ember hal meg, nehéz megtartani mindazt a szertartást, amelyet a halott vallása ír elő. A hullák nagyrésze a legkülönbözőbb helyeken hevert és senki sem hordta egyhelybe őket. Több emberi hullát a folyóba dobtak, vagy kihurcoltak a falu határába és addig maradtak ott, amíg szét nem porladtak, el nem rothadtak, vagy amíg szét nem hordták a keselyűk, kutyák, sakálok és egyéb ragadozók. Ezeket a ragadozókat gyakran a falvakban heverő hullák mellett lehetett látni. Senki sem kergette el őket, mert úgysem tudták volna egyszerre eltemetni a holttesteket, és így azok sokáig a lakóházak körül hevertek volna.

A haldoklók az éhségtől és a kimerültségtől annyira legyengültek, hogy mozdulni sem volt erejük. Tehetetlenül hevertek, abban a reményben, hogy majd csak jön valaki és meggyorsítja a közeli halált, amely megszabadítja őket elviselhetetlen fájdalmuktól és a végső kétségbeeséstől. A raga-

dozók gyakran már akkor megtámadták a tehetetlen embereket, amikor még pislákolt bennük az élet és még teljesen öntudatuknál voltak. Lehetséges, hogy voltak olyan esetek, amikor a haldokló gyenge hangja felhívta a járókelők figyelmét, és azok megmentették a vadállatoktól, de a sajtóban nem emlékeztek meg ilyen esetekről.

A napilapokban e tartomány minden körzetéből számtalan tudósítás jelent meg, de túlzás nélkül elmondhatjuk, hogy a társadalom a valóságos tényeknek csupán egy töredékét ismerte meg, mert csak egy töredéke jutott az ujságírók és levelezők tudomására. Sokszor megesett, hogy a vadállatok felfalták az emberi hullákat. És ez nem csupán a lakóhelyektől távoli helyeken fordult elő, hanem a városok és falvak sűrűn lakott negyedeiben is.

A United Press hírügynökség 1943 augusztus 21-i jelentése arról számolt be, hogy „Patraszajer (Bisnupur) közelében egy éhező kisfiú és egy éhes kutya összeverekedett a szemétbedobott marék rizs miatt, és a kisfiút (Narain Bur fiát) a kutya erősen összemarcangolta".

Közölték, hogy a kisfiú állapota igen súlyos. A történelemben sohasem jegyzik fel a gyermekek százainak és ezreinek a Narain Bur fiáéhoz hasonló halálát, akiket az éhínség napjaiban széttéptek a kutyák és sakálok Bengálban.

Az ujságok sok olyan esetet említettek meg, amikor kutyák és sakálok rátámadtak a haldokló emberekre. Csak néhány esetet idézünk ezek közül, hogy megmutassuk a magukkal tehetetlen emberek egész tragédiáját, akik az éhségtől elcsigázva már nem voltak képesek védekezni.

1943 szeptember 10-én az Associated Press hírügynökség jelentette Brahmanbariból, hogy Mogra Bazarban az út szélén egy végsőkig kimerült, heverő embert találtak. Éjjel egy sakál támadta meg, amely elkezdte marcangolni a lábát. Mikor a járókelők meghallották a nyögéseket, megmentették őt a sakáltól, de a szerencsétlen ember rövid idő mulva belehalt sebeibe.

Az *Amrita Bazar Patrika* című ujság tudósítója szeptember 27-én a következőket írta Csandpurból (október 5-én közölték):

„Boali falu egyik tiszteletben álló lakosa, a csandpuri községi tanács tagja közölte, hogy tegnap egy 50 év körüli hindut, aki az éhségtől haldokolva feküdt a dülőút szélén, széttépett egy sakál."

Az Associated Press hírügynökség október 1-én Dakkából jelentette, hogy: „Tegnap reggel Nárájangandzsban, a kormány kenyérraktára előtt, a chasari rendőrőrszoba közelében egy 12 év körüli hindu kisfiú holttestére bukkantak, amelyet részben felfaltak a sakálok és keselyűk. Gyanítják, hogy a kisfiút az elmúlt éjszaka támadták meg a ragadozók, amikor a gyermek az éhség miatt már erősen legyengült állapotban volt."

Radzsan Nehru, az Összindiai Nőkonferencia titkára, 1943 október 18-án a következő nyilatkozatot adta a sajtó képviselőinek:

„Kontaiban gyakran látni, amint kutyák és keselyűk ülnek a haldokló gyermekek körül és zsákmányukra lesnek."

Teljesen valószínű, hogy ezek a vadállatok, amelyek igyekeznek vetélytársaiknál előbb megszerezni a zsákmányt, nem várják meg, amíg a haldokló ember kileheli utolsó lélegzetét.

Október 25-én az Associated Press hírügynökség a következő eseményt közölte Barodi Unionból, a nárájangandzsi járásból (Dakka):

„Nemrégen egy éhező halász, akiből már csak csont és bőr maradt, elment a faluból, és kását kapott a barodiunioni ingyenkonyhán. Ezután lefeküdt a közelben. Reggelre az emberek elborzadva látták, hogy részben felfalták a sakálok. Még mindig élt. Amikor a sakálok éjszaka rátámadtak, nyilván már túlságosan gyenge volt ahhoz, hogy ellenálljon, vagy segítségért kiáltson. Röviddel rá a halász meghalt" — valószínűleg nemcsak saját megkönnyebbülésére, hanem mindazok megkönnyebbülésére is, akik látták ezt a szörnyű látványt.

A United Press Goszainrhatból (Faridpur) származó október 31-én kelt jelentése egy szörnyű elbeszélést tartalmaz arról, hogyan téptek szét egy élő embert a kutyák és sakálok. A jelentés arról ad hírt, hogy ugyanott még három hasonló eset volt.

November 2-án a United Press hírügynökség közölte

Munsigandzsból, hogy „a Muktear könyvtár épülete előtt egy haldokló embert láttak, akit szétmarcangoltak a kutyák és sakálok. Ez az ember nemsokára meghalt."

Ugyanez a hírügynökség közölte Tamlukból a következő, november 3-i esetet: „Debipurban (a tamluki járás egyik kis falujában) egy öregember, aki a csatorna mentén haladt, megbotlott és elesett. Három éhes sakál rátámadt az öregre és össze-vissza marcangolta. A járókelők elkergették a sakálokat, és megszabadították az öreget, de állapota igen súlyos." Ilyen eseteket megfigyeltek többszáz más helyen is.

Meg kell jegyeznünk, hogy a sakálok egyáltalán nem lehettek éhesek, mert ezekben a napokban Tamlukban mindenütt igen sok hulla hevert. A sakálok akkor támadnak áldozatukra, ha az gyenge és nem tud védekezni. Azt is számításba kell vennünk, hogy az olyan ember, akinek lábai saját testsúlyát sem bírják el, nem tud ellentállni több sakál támadásának. Ez a kérdés senkit sem érdekelt. Egyetlen ilyen esetben sem vették nyilvántartásba a haláleset tényét.

„Ekdaliában (Szeradzsagandzs községi önkormányzati terület környékén) szerdán reggel (november 10) egy fiatal paraszt holttestére bukkantak, amelyet a sakálok széjjelszaggattak. Éhező és hajléktalan ifjú volt, aki nem sokkal előbb eladta minden vagyonát és kunyhójában élt. Azt hiszik, hogy a sakálok akkor támadták meg, amikor még élt."

1943 november 15-én a Xavéri Szent Ferenc kolostorbeli Dolores nővér, aki segítséget nyujtott a dakkai éhezőknek, közölte az egyik kalkuttai ujság tudósítójával, hogy „néhány nappal korábban egy asszonyt találtak, aki az út szélén feküdt és hangosan nyögött. Közelebb érve látták, hogy mindkét szemét elvesztette. Szemüregein két hatalmas seb tátongott, amelyet férgek rágtak ki."

Ez az eset — megrázó vádirat az államrend ellen, és világosan ábrázolja a fennálló civilizációt, amely gyors léptekkel halad saját pusztulása felé.

Egy másik asszony, aki Dakkában résztvett az éhezők megsegítésének munkájában, nem kevésbbé szörnyű látványt írt le. November közepe táján a Haszánábádból Dakkába vezető

úton látta, amint „a folyóparton kutyák és sakálok rátámadtak egy tehetetlen és kimerült kisfiúra". A kisfiút nem sikerült megmenteni.

Kutyák és sakálok, keselyűk és varjak, lárvák és férgek — szóval a természetnek mindezek a jólismert „szemétgyüjtői" — még jóbarátai voltak a szerencsétlen bengáloknak az éhínség idején. Ha ezek nem lettek volna, Bengál bűzös pokollá változott volna, ahol tovább arat a halál az életben maradottak között. A falvak még ma is igazi pokolra emlékeztetnének, ha a hullák tovább ott hevernének és rothadnának a napsütésben.

Kalkuttában, a Kornwalles-street hídján egy kisfiú hullája hevert, amelyet a kutyák részben már felfaltak. Ez a Brit Birodalom második legnagyobb városának egyik főutcája, az a hely pedig, ahol ez az eset történt, a város egyik legsűrűbben lakott üzletnegyede. Csupán ebből az egy esetből feltételezhetjük, hogy mi lehetett a város többi részén, nem is beszélve a tartomány belsejében lévő távoli falvakról. Ezek a helyek valóságos ünnepet jelentettek a ragadozó állatoknak, amelyek minden nap pompás lakmározást csaptak.

S. K. Dasz, az árvíz- és ciklonsujtottak megsegítésére alakult midnapuri bizottság elnöke, augusztus 26-án kijelentette, hogy Kontaiban „sok paraszt az utcákon hal meg; azokat, akik éjszaka halnak meg, felfalják a kutyák és a sakálok".

Szeptember 13-án a *Statesman* tudósítója ezeket írta (szeptember 16-án közölték):

„Egy Rangpurból érkezett levélben azt írják, hogy ott százával halnak meg az emberek. Egy 17 éves lány holttestét a fa alatt, ahol meghalt, felfalták a keselyűk."

Az Associated Press hírügynökség 1943 szeptember 17-én jelentette Madaripurból, hogy „a városi piactér közelében a sakálok széttéptek egy elhagyott kisfiút". 1943 szeptember 17-én a bengáli törvényhozó gyűlésen Narendra Nat Dasz elmondta, hogy „mintegy tíz nappal ezelőtt Barisal városában, néhány méterre az adóhivatal épületétől, egy kutya felfalta egy ember holttestét". A United Press hírügynökség Munsigandzsból származó, szeptember 26-i jelentésében közölte, hogy „szeptember 23-án reggel a Haragang-kollégium épülete körül

egy férfitetemre bukkantak. A hullát részben felfalták a ragadozók".

Az Associated Press hírügynökség megbízottja 1943 szeptember 26-án ezeket írta Burdvánból:

„A városban gyakran találhatunk olyan hullákat, amelyek az úton hevernek. Ma reggel a Tentultol-bazár közelében egy megcsonkított fiútetemet találtak, amelyet a kóbor kutyák részben már felfaltak"[75].

A *Hindustan Standard* tudósítója Nilfamarból jelentette (október 19-én közölték), hogy „a városok és falvak utcáin gyakran lehet látni emberi hullákat. Mindössze 3 nappal ezelőtt egy olyan hullát találtak az utcán, amelyet félig már felfaltak a kutyák és a sakálok".

Az egyik kalkuttai ujság madaripuri tudósítója 1943 október 21-én ezeket írta: „Október 15-én éjjel Lokenat Szilj két fia éhenhalt. Az egyik 15 perccel később halt meg, mint a másik, és holttesteiket közös máglyán hamvasztották el."

A továbbiakban ezt írja: „Október 15-én reggel a helyi vendéglő közelében az utcán egy hullát találtak, amelyet félig már felfaltak a sakálok. A szemeteskocsisok a hullát az Arialkhan folyóba dobták."

A *Hindustan Standard* tudósítója október 22-én azt jelentette Dakkából, hogy reggel egy kutyát láttak, amely egy fiúcska hulláját vitte a fogai között. A kisfiú lábait még az éjszaka felfalták a kutyák és sakálok. Gyanítják, hogy a fiúcskát éhező anyja hagyta az utcán.

A United Press hírügynökség Tangailból származó, 1943 október 24-i jelentése szerint egy Raszuljpur falubeli paraszt, akinek a családja már 3 napja egyetlen falat ételhez sem jutott, eladott saját kunyhójának tetejéről néhány préselt vaslemezt és Tangailba indult, hogy badzsrát[76] vegyen az állami üzletben. Olyan sokan álltak sorban, hogy semmit sem tudott venni. Visszatérőben éhenhalt. A következő reggel rokonai megtalálták a hulláját, amelyet részben már felfaltak a sakálok és keselyűk.

---

[75] Amrita Bazar Patrika. 1943. október 3.

[76] Badzsra — bizonyos rizsfajta — *Szerk.*

A United Press munsigandzsi tudósítása, amelyet 1943 október 23-án hoztak nyilvánosságra, arról szól, hogy „a helybeli polgári bíróság épületének lépcsőjéről a sakálok elvonszoltak egy emberi hullát a csatorna partjára".

Vidzsajalaksmi Pandit, aki 1943 október 26-án a midnapuri járásban tett utazásának tapasztalatairól nyilatkozott az Associated Press tudósítójának, ezeket mondotta:

„Három holttestet és öt csontvázat láttam a Kharagpurból Kontaiba vezető úton. Egyik hullának már felfalták a belső részeit. Egy kutya fejezte be azt a munkát, amit a keselyűk kezdtek meg."

A United Press hírügynökség Burdvánból származó október 29-i jelentése a következőket tartalmazza:

„Október 27-én reggel a városban egy hullát találtak a Baniszagar-medence partján, amelyet csaknem teljesen felfaltak a keselyűk."

Egyik ujság tudósítója írta október 28-án Maszagramból (Burdván), hogy egy asszony élelmet keresve kószált a halotthamvasztó térség körül, amelyet „belé"-nek neveznek. Az asszony a falu határában a kimerültségtől eszméletlenül összeesett. A lakók rákövetkező reggel látták, hogy a hulláján sakálok és keselyűk lakmároznak. Karjának egy részét a szomszédos házhoz hurcolták a kutyák.

Alipur Udar város kellős közepén október 28-án sakálok faltak fel egy emberi hullát. Erről november 2-án érkezett jelentés. Ugyanaznap Dzslaparban (Szarisabari, Majmenszing) egy asszonyi tetemre bukkantak, amelyet részben már felfaltak a sakálok.

Muktagadzsban (Majmenszing) az út közelében egy hullát találtak. Mint a United Press hírügynökség november 3-án közölte, a holttest egy része már hiányzott.

1943 november 10-én az Associated Press hírügynökség közlése szerint Munsigandzsban a postahivatal környékén egy fejet és testrészeket találtak. Ugyanez a hírügynökség közölte, hogy a Kali-templom környékén egy másik hullát is találtak, amelynek egy részét a sakálok és kutyák falták fel.

November 10-én Kalkuttába jelentés érkezett Ohand-

purból, hogy „csaknem minden hullát a csatornába dobtak, vagy sakálok és keselyűk martalékául a mezőkre dobáltak ki, és nem akadt egyetlen ember sem, aki el tudta volna temetni vagy égetni ezeket a tetemeket".

A *Hindustan Standard* című kalkuttai ujság a következő hírt közölte, amelyet egy asszony mondott el:

„Október végén, mikor Dakkából Haszánábádba mentem csónakon, 40 km-es útszakaszon 6 hullát számláltam, amelyek a víz színén úsztak lefelé. Azt is láttam, hogy a folyóparton heverő hullákat sakálok és keselyűk falják."

1943 november 4-én a United Press hírügynökség a következőket jelentette:

„Mult hétfőn (november 1), amikor nyári szünet után megnyitották a polgári bíróságot, a büntetőbíróság és a körzeti elöljárósági hivatal épületénél egy 11 év körüli kislány tetemére bukkantak. Úgy hiszik, hogy a kislány szombat éjjel halt éhen. Holtteste ott hevert egész nap és egész éjszaka, a következő reggel felfedezték, hogy a tetemet szétmarcangolták a sakálok és kutyák. Ez már a harmadik eset a bíróság épülete körül. Sok más olyan esetről beszélnek, amikor a város utcáin sakálok és kutyák nyugodtan lakmároznak a hullákon, gyakran a rendőrőrszoba és a postahivatal épülete körül."

December 8-án a tudósító a következő jelentést küldte Narajangandzsból:

„Sok hullát faltak fel a kutyák, sakálok és keselyűk, mivel nem voltak emberek, akik el tudták volna temetni a halottakat."

1943 december 10-én a sajtó közölte Kaljan Bhattacsari nyilatkozatát, amely szerint „Midnapurban sok hullát látni a csatornákban. Ezek a hullák aztán a kutyák és sakálok martalékai lesznek. Fél kilométerre Tamluk városától egy csaknem teljesen ép asszonyi hullát láttunk, amely mellett egy hatalmas kövér kutya ült."

Nem lehet csodálkozni azon, hogy az emberi hullákkal táplálkozó kutyák és egyéb állatok meghíztak.

Ilyen és hasonló esetek felsorolásához egész kötetekre lenne szükség, de ez csak egyszerű ismétlése lenne annak, amiről már fentebb szó volt. Nincs szükség rá, hogy ezekről

a dolgokról meséljünk annak, aki nem egyszer és nem kétszer, hanem számtalanszor maga is napról-napra megfigyelt hasonló képeket.

Megszokottá váltak az olyan esetek, hogy az éhezők öngyilkosok lettek, mérget vettek be, vonat elé, vagy vízbe vetették magukat. Az emberek inkább választottak bármilyen halált, csak hogy megmeneküljenek a szenvedésektől. Gyakran érkeztek olyan hírek, hogy az éhségtől halálosan elgyengült emberek lemondtak egy kis ételről, amely úgysem tudta volna már megmenteni őket; inkább siettették a halált, amely végetvet szenvedéseiknek.

Ezek az események az indiai kormány székhelyétől messze játszódtak le. Ezért nem keltettek komolyabb benyomást azok a kalkuttai utcai felvételek, amelyek először a *Statesman* című ujságban augusztus 22-én jelentek meg (egy vasárnapi napon, amikor magasrangú tisztviselők is tartózkodtak az összegyűlt társadalmi személyek körében). Senki sem mondhatta, hogy az ujság chawringtéri stúdiójában fényképezte ezeket a képeket, mégis, a hivatalos személyek sajátos módon reagáltak rá. Conrad Smith, az indiai kormány belügyi államtitkára 1943 augusztusban felbőszülten a következőket mondta az Államtanácsban:

„Meg kell mondanom, hogy India kormánya aggodalommal figyeli bizonyos körök olyan irányú törekvéseit, hogy *eltúlozzák*, akár jóhiszeműen is, *a kialakult helyzet drámaiságát*. A kormány fenntartás nélkül elítéli egyéb körök olyan irányú törekvéseit, hogy a jelenlegi helyzetet a maguk politikai, vagy frakciós céljaira használják fel."

Meg kell említenünk, hogy az ujságban közölt fényképek nem undort, hanem inkább együttérzést keltettek az olvasók szívében. Azok az események pedig, amelyeket John Shore (a későbbiekben lord Teignmouth) az „éhínség borzalmai"-nak nevezett, a szó igazi értelmében mindenütt megtörténtek.

Dzsagdis Praszad, az alkirály mellett működő végrehajtó bizottság volt tagja — akinek Bengál különösen nagy elismeréssel tartozik azért, hogy komoly érdeklődést tanúsított a tartomány helyzete iránt, és aki a nagy nehézségek ellenére

is meglátogatta a falvakat, — szeptember 10-én a következő nyilatkozatot adta a kalkuttai sajtónak:

„Bátorkodom azt javasolni a delhi magasrangú hivatalnokoknak, akik felléptek a bengál nép szenvedéseinek eltúlozása ellen, hogy látogassák meg ezt a tartományt. Akkor majd nem fognak aljas megjegyzéseket tenni az elfogulatlan véleményekre. Személyesen meggyőződhetnek majd arról, hogy Bengál a történelem egyik legnagyobb éhínségét éli át."

Az 1943 októberében, novemberében és decemberében bekövetkező események a legvilágosabban bebizonyították, hogy a helyzet drámaiságát nem túlozták el, sőt ellenkezőleg, az Államtanácsban november 18-án felszólaló Pandit Kunzru[77] szavai szerint:

„Ha korábban kitudódott volna az igazság, nem vált volna ilyen súlyossá a helyzet, mint amilyen most. Bárki ellenőrizte is a Bengál helyzetéről szóló tájékoztatást, az illető igen rossz szolgálatot tett a tartománynak . . ."

Alább közöljük azt a képet, amelyet lord John Shore festett az 1770-es éhínségről. A jelentések alapján meg kell állapítanunk, hogy ez a leírás valósággal eltörpül ahhoz a szerencsétlenséghez képest, amely 1943-ban sujtotta Bengált — a brit uralom alatt eltöltött kétszázéves „nyugodt" élet után.

Még mindig friss emlékemben a kép:
Aszott karok, beesett szemek, a bőr élettelen színe;
Még mindig hallom az anyák szívettépő kiáltásait
és a csecsemők sírását
A kétségbeesés jajszavát és a haldoklók hörgését.
Összekeveredtek a halottak és a haldoklók . . .
Hallod: vonít a sakál, vijjog a keselyű,
Morog a kutya! Fényes nappal
Végeznek áldozataikkal!
Az éhínség rettentő képét nem lehet tollal leírni,
A hosszú évek sem tudják kitörölni az emlékezetből.

[77] Pandit Kunzru a komprádor burzsoázia és a liberális földbirtokosok pártjának, a nemzeti liberális pártnak egyik vezetője. — *Szerk.*

Bengál, sőt egész India lakosságának bizonyos hányada meghatározott időközökben az egész év folyamán éhezik. Az ilyen emberek számára fényűzés az ebéd. Még normális időkben is gyakran előfordul, hogy valaki éhenhal. Az ilyen eseteket azonban nem úgy jegyzik be, hogy a halált éhség okozta, hanem más okokat, például maláriát, légzőszervmegbetegedést, bélfertőzést jelölnek meg, vagypedig a hivatalos nyelven elkódosított, de igen jelentős „egyéb okoknak" nevezett rovatba jegyzik be a haláleseteket. 1943-ban csupán „élesen megnyilvánuló élelmezési nehézségekről" beszéltek, amelyek azonban állandó jelenséggé váltak Indiában.

A nép háborús nélkülözéseivel kapcsolatban mérhetetlenül megnövekedett az éhezők száma. A korlátozott élelmiszerkészletek a háború minden egyes évével egyre jobban kimerültek.

Még normális időkben is sok ember követ el öngyilkosságot, csak hogy elkerülje az éhség kínjait. Sok szülő a kétségbeesés tetőpontján azért válik meg az élettől, hogy ne lássa gyermekeinek vagy rokonainak éhhalálát. A szerencsétlen gyermekeket a sors kénye-kedvére hagyják, és ha nem történik valamilyen szerencsés véletlen, a gyermekek éhenhalnak. Az öngyilkossági eseteket bejegyzik a hivatalos jegyzékekbe, de soha és sehol nem tüntetik fel az igazi okokat. 1943-ban az öngyilkosságok száma erősen megnövekedett. Szajed Badruddudzsa március 10-én a következőket mondotta a bengáli törvényhozó gyűlésben: „Néhány napja értesítést kaptam választókörzetemből (Szadar járás — Dzsalangi rendőri körzet, Mursidábád körzet), hogy egy végsőkig kétségbeesett ember öngyilkos lett, felakasztotta magát egy fára... Más forrásokból származó bizonyítékaim is vannak igen sok esetről, amikor az emberek öngyilkosok lesznek, megmérgezik magukat."

Nem is kell külön mondanunk, hogy csaknem mindegyik bengál faluból érkeztek öngyilkossági hírek. Számuk nem csökkent, mert az élelmiszerhiány mind újabb és újabb kör-

zetekre terjedt ki. A sok éhhaláleset miatt a halálozási arányszám ebben az időszakban jelentős mértékben emelkedett.

Badruddudzsa ezeket mondotta említett beszédében: „Már több nap óta állandóan azt jelentik a körzetekből, hogy az emberek éhenhalnak . . ."

Ebben a beszédben az 1943 március előtti időszakban történt éhhalálesetekről van szó, amikor Fazlul Huq volt Bengál miniszterelnöke. Nem tudjuk, milyen intézkedéseket tett, hacsak nem számítjuk a kormányzóhoz intézett határozott hangú leveleit, amelyekben az éhínség veszélyének elhárítását követelte. Minthogy tiltakozott az ellen, hogy a kormányzó beavatkozzék a tartomány mindennapos közigazgatási ügyeibe, távoznia kellett, és ez siettette a kormányválságot. Igen sajnálatos, hogy ő és társai görcsösen ragaszkodtak állásukhoz, míg csak a szó szoros értelmében ki nem dobták őket.

1943 áprilisban a kalkuttai ujságok közölték, hogy egy ember meghalt, mert élelem híján fűvel táplálkozott. Kalkutta és a körzetközpontok utcáin élelmet kereső „csavargó" tömegek tűntek fel. 1943 június 15-én Mursidábádból és a közeli körzetekből mintegy 600 ember érkezett Dzsalpaiguriba. A burdváni városi halottnyilvántartó osztály júniusban 40, júliusban pedig 78 éhhalál-esetet iktatott be. Ezek a számok nem ölelik fel az olyan eseteket, amikor a hullákat a város környékén elégették.

A Bariszál körzetbeli Bhola járást 1943 elejétől 1943 végéig borzalmasan sujtotta az éhínség. Mint hírüladták, július 14-én „az éhezők százai árasztották el a várost". A körzeti bíró, miután értesült erről, még aznap sietve az események színhelyére indult; „három szerencsétlen ember a szemeláttára adta ki utolsó lehelletét". Han Bahadur Abdul Vahed Han június 13-án a bengál törvényhozó gyűlésen a következőket mondotta:

„Meglátogattam Bhola és Észak-Szadar körzeteket és megbízható adatokat szereztem éhhalál-esetekről . . . Ismerünk olyan eseteket, amikor az emberek megették a döglött tehén húsát, mert nem volt mit enniök."

Az ezt követő időben az ujságok statisztikai adatokat

közöltek Bengál különböző körzeteiben történt halálesetekről. Könyvünkben lehetetlen volna mindezeknek a haláleseteknek a felsorolása. Közülük néhány azonban már csak azért is figyelmet érdemel, mert bebizonyítják, hogy már 1943 júniusban, sőt még előbb is általános élelmezési nehézségek voltak, és már akkor is sok ember halt meg. A United Press hírügynökség közölte, hogy két csandpúri kórházban június 25-e és szeptember 19-e között 157 ember halt éhen. Az Associated Press hírügynökség jelentése szerint Majmenszingben június 24-től szeptember közepéig 60 ember halt éhen. A *Hindustan Standard* című ujság tudósítója a következőket jelentette: „Júliusban, szeptemberben és októberben Kontai uccáin mintegy 500 ember halt éhen." Ezt a hírt 1943 október 5-én közölték. Az Associated Press hírügynökség közlése szerint júliustól november 20-ig „Szatkhirban éhség, hiányos táplálkozás, kolera és malária következtében mintegy 2 000 férfi, nő és gyermek halt meg". Augusztusban Burdvánban a városi halottnyilvántartási osztály 97 éhhalálesetet jegyzett be; ebben a számban nincsenek benne azok az esetek, amikor a holttesteket a város határain kívül égették el. A United Press hírügynöség értesülése szerint „Narajangandzs utcáin augusztusban és szeptember első két hetében 133 ember, vagyis naponta átlag 4—5 ember halt meg". Faridpurban augusztusban 34 ember pusztult éhen. Ilyen jelentés rengeteg volt, és nem szükséges, hogy ezeket itt mind felsoroljuk. Szeptemberben már egész Bengálban aratott a halál. A kolera és egyéb betegségek, amelyek nyomon követik az éhínséget, mindaddig dühöngtek, amíg újabb áldozatok hiányában el nem csendesültek.

Abban az időben, amikor az országot a legszörnyűbb csapások sujtották, amelyeket az élelmiszerhiány okozott, semmiféle intézkedés nem történt az éhínség szükségszerű következményei ellen. Mindenki tudta, hogy a járványos betegségek terjednek, és a kormánynak fel kellett volna készülnie erre. Ezzel kapcsolatban helyénvaló megemlítenünk azt a kérdést, amelyet annakidején Strachey vezérőrnagy, az éhínség elleni harcra alakult 1878—1879-es bizottság tagja

Éhezők és reménytvesztettek

A gyermek éhenhalt

Öreges arcú, angolkóros gyermekek

„Csak egy maroknyi rizst . . ."

Milyen kínokat kellett elszenvednie?

intézett Richard Templéhez, Bombay akkori kormányzójához.

Kérdés: Lehetségesnek tartja-e ön, hogy erős éhínség idején megakadályozzák a halálozás növekedését?

Válasz: Feltétlenül igen, ha az az éhínséggel kapcsolatos. Természetesen nem, ha olyan betegségekből eredő halálról van szó, mint a himlő, kolera, vérhas, malária, amelyek némely esetben, de nem mindig az éhínséggel járnak együtt.

A különböző körzetekben történt halálesetek számbavételével még 1943 októberében sem foglalkozott senki. Amery indiaügyi miniszter 1943 október 14-én kijelentette az alsóházban, hogy az ő tudomása szerint Bengálban, beleértve Kalkuttát is, naponta mintegy ezer ember hal meg, „de az is lehet, hogy több".

Világos, hogy ezek csökkentett számok voltak, amelyeket a *Statesman* című ujság komolyan kifogásolt. Az ujság 1943 október 16-án a következőket írta:

„Bármily különös is, az indiaügyi miniszter szemmelláthatóan igen rosszul tájékozott. Ha csak a távírógép el nem torzította a szavait, csütörtökön azt mondotta a parlamentben, hogy amennyire ő tudja, Bengálban, beleértve Kalkuttát is, naponta mintegy ezer ember hal meg, de az is lehet, hogy több. A közönség birtokában lévő adatok azt bizonyítják, hogy ez a szám sokkal magasabb: az ő igen tisztelt minisztériumának rendelkezésére kellett volna bocsátania mindazokat a szükséges anyagokat, amelyek híven tükrözik a valóságot. Feltűnő, hogy India közigazgatási apparátusában működő bizonyos személyek olyan kísérleteket tesznek, hogy kisebbítsék, leplezzék, eltorzítsák és meghamisítsák a bengáli helyzetről szóló igazságot."

Pandit Kunzru, aki felkereste a tartomány legjobban szenvedő körzeteinek többségét, 1943 november 1-én Új-Delhiben egy sajtókonferencián bemutatta a Bengálban történt éhhalál-esetekről összegyüjtött adatait. Kijelentette: egy vagy két tisztviselő, akikkel beszélgetést folytatott, „beismerte, hogy valószínűleg hetenként minden faluban átlag egy haláleset történik. Tegyük fel, hogy csak minden második faluban

történik egy haláleset hetenként; akkor is legkevesebb 50 000 ember hal éhen a tartományban egyetlen hét alatt".

Pandit Kunzru november 13-án az alláhábádi egyetem Haladó Klubjában tartott előadást, és kijelentette, hogy „véleménye szerint minden egyes kerületben több mint 1 000 ember éhezik, és szerény számítás szerint Bengálban hetenkint 50 000 ember hal meg éhen".

Pandit Kunzru emlékeztette a küldötteket arra, hogy Bengálban több mint 90 000 falu van.

Pandit Kunzru november 21-én felülvizsgálta adatait, és Új-Delhiben kijelentette, hogy „a statisztikai adatok és bizonyítékok, amelyeket Amery felhozott, nem felelnek meg a valóságnak". Kunzru számításai szerint hetenként 100 000 ember halt meg.

Amery megjegyzései a bengáli kolerajárvánnyal kapcsolatban megmutatták, hogy mennyire tájékozatlan. Az alsóházban október 21-én egy kérdésre válaszolva kijelentette: értesült ugyan koleramegbetegedési esetekről India különböző részein, de mindeddig még nincs semmiféle adata arról, hogy a járvány milyen méreteket öltött, vagy hogy az illetékes tartományi kormányok miféle különleges nehézségekkel küzdenek. Egy másik kérdésre válaszolva kijelentette, hogy „nem érezhető gyógyszerhiány, és a járvány nem öltött nagy arányokat".

Lehetetlenség volna összegyüjteni mindazokat a sajtójelentéseket, amelyek kolerából és egyéb betegségekből eredő haláleseteket szólnak. Néhány szeptemberi ujságból kiragadott hasonló hír — amely jóval korábbi, mint Amery kijelentése — bebizonyítja Amery megállapításának tarthatatlanságát.

Szeptember második hetében egy sajtótudósító a következőket írta Dinádzspurból:

„Szeptember 9-én 5 ember halt meg éhen. Sok haldokló, elhagyatott ember hever az utcákon. A kolera is sok emberéletet ragadott el. A szadari kórházigazgatóság sok esetben elutasította kolerás betegek felvételét. A város igen sok lakója hal meg kolerában, amely több városnegyedre terjedt át."

Szeptember 14-én Dakkából a következőket jelentették:

„A városban emelkedik a kolera áldozatainak száma. A városi hivatal 115 halálesetet jegyzett be az elmult héten."

Bankura környékének helyzetéről szeptember közepén a következőt jelentették: „Bankurába hetenként jelentés érkezik arról, hogy járványszerűen lépett fel a kolera, malária, sárgaláz és egyéb hasonló betegség. Ezek mind az éhínség közvetlen eredményei és annak következményei, hogy az éhezők táplálkozásra alkalmatlan növényeket fogyasztanak. Száz ilyen betegségből eredő halálesetről érkezett jelentés" (1943 október 1-én közölt hír).

A bengáli törvényhozó gyűlés csittágongi küldötte október 9-én a következőket mondotta: „A kolerából és más betegségekből származó halálesetek száma 500—550 ebben a hónapban." Egy tudósító azt jelentette Naugaonból (október 9-én közölték), hogy a „járásban szeptember folyamán 1 000 ember halt meg kolerában". Szeptemberben és október első hetében Dzsiagandzsból (Murshidábád), Szatkhirből (Khulna), Bográból és csaknem minden körzetből jelentettek koleraokozta haláleseteket. Nem szükséges további példákat felhoznunk, már csak azért sem, mert amit elmondtunk, éppen elég ahhoz, hogy bebizonyítsuk: Amerynek egyáltalán nem volt igaza, amikor október második felében azt mondotta, hogy a kolera sehol sem lépett fel járványszerűen. A kolera októberben és novemberben egész körzeteket pusztított el. Csak december 2-án ismerte be Amery (természetesen sajnálkozva), hogy „Bengálban az éhínség nyomában komoly kolerajárvány tört ki. Októberben hetenkint átlag 5 349 ebből eredő haláleset volt a tartományban. November első hetében 4 464 haláleset volt." Amery 1943 december 16-án ismét bejelentette az alsóházban, hogy június 27-től november 30-ig az egész bengáli tartományban 77 938 ember halt meg kolerában. De még ezek a számok sem tükrözik a járvány valódi nagyságát.

A malária is könyörtelenül tombolt a tartomány egész területén. A vérhas, a vízkór, a himlő és egyéb betegségek szintén ezrével szedték áldozataikat. És mindezt az éhség idézte elő. Ebben az összefüggésben érdekesek az 1867-es éhínség elleni harcra alakult bizottság tagjainak feljegyzései:

„Véleményünk szerint egyáltalán nem lehet határt vonni az éhség okozta halál és a betegségből eredő halál között. Ez nemcsak a szükséges statisztikai adatok hiányával magyarázható, amiről fentebb már beszéltünk, hanem azzal is, *hogy a valóságban a nyomor és a betegség szoros kapcsolatban van egymással, és semilyen statisztika, semilyen vizsgálat nem ad lehetőséget arra, hogy köztük éles határvonalat húzzunk. A megfázástól, hidegtől és bélbetegségtől kimerült és elgyengült ember halálát lényegében az éhínség közvetlen következményének tekinthetjük.* Koleránál, ami az egyik legsúlyosabb halálos betegség, sohasem lehet megállapítani, nem az éhség idézte-e elő. Nyilvánvalóan nem követünk el hibát, ha azt mondjuk, hogy az éhezők még akkor is gyakran halnak meg kolerában vagy a koleához hasonló betegségekben, amikor nincs is kolerajárvány. Véleményünk szerint a kolerajárvány a nyomor és a silány ételek miatt fokozódott, és ezért terjedt el nagymértékben. Élelmiszerhiány következtében az emberek szokatlan és egészségtelen ételeket kezdtek fogyasztani, gyökereket és hasonlókat. Teljesen nyilvánvaló, hogy az éhínséget mindig kolera követi."

Megállapították, hogy november végéig csupán kolerában 77 938 ember halt meg. 1944 január 20-án Amery az alsóházban kijelentette, hogy „még mindig nincsenek hiteles adatok. India kormánya a meglévő információkra támaszkodva úgy számítja, hogy az utolsó 5 hónapban szokatlanul sok az éhség és betegség okozta elhalálozás, de ez nem haladta túl az egymillió főt".

Azt hitték, hogy Amery „új bizonyítékok" alapján, gyakori szokása szerint most is felülvizsgálja saját kijelentését és becsületes kísérletet tesz arra, hogy a lehetőség szerint megállapítsa az éhínség és a velejáró betegségek okozta halálesetek valóságos számát. Ez a várakozás azonban hiábavaló volt. A bengáli kormány igyekezett „helyesbíteni" Amery legutóbbi nyilatkozatát, és az egészségvédelmi miniszter útján bejelentette a bengál törvényhozó gyűlésben: „az eddig beérkezett számadatok alapján megállapították, hogy 1943-ban a halálesetek általános emelkedése 6—700 000-rel múlta felül más évek átlagos halálozási számát. Ezek a számok magukban foglalják a legkülön-

bözőbb okok következtében — kolera, malária, himlő —, valamint közvetlenül éhség következtében beállott elhalálozásokat".

1944 február 26-án a kormány kijelentette, hogy nem tudja megállapítani az éhségokozta halálesetek számát, mert „ezekről a halálesetekről rendszerint a csoukidárok tesznek jelentést, viszont nem lehet arra számítani, hogy azok helyesen meg tudják állapítani a halál igazi okát". Azokban a halálozási lajstromokban, amelyeket a csoukidárok vezetnek, az éhhalál „az egyéb okok" című rovatban szerepel.

1944 március 11-én egy sajtónak kiadott nyilatkozatban azt mondták, hogy 1943-ban a halálesetek növekedése a mult évek átlagát 688 846-tal múlta felül[78]. Ez a szám, mint azt Amery 1944 március 23-án az alsóházban kijelentette, „megközelítően tükrözi az elégtelen táplálkozással kapcsolatos betegségek és éhség következtében beállott haláleseteket, valamint az ettől függetlenül járványos betegségekben elhaltak számát. Ilyen hozzávetőleges eredményei vannak annak a hatalmas közgazdasági szerencsétlenségnek, amely Bengált a mult évben sujtotta".

Amery megelégedését fejezte ki amiatt, hogy „azok az ennél is sokkal magasabb számok, amelyeket bizonyos személyek emlegettek, hibásaknak bizonyultak".

A bengáli kormány és az indiaügyi miniszter kijelentéseinek hatása meglehetősen csökkent, amikor a közoktatás, az egészségvédelem és földművelésügy államtitkára 1944 március 14-én a bengáli törvényhozó gyűlésen, Frederick James kérdésére válaszolva azt mondotta, hogy „ezeket a statisztikai adatokat 1943-ban is ugyanazokkal a módszerekkel gyüjtötték össze, mint a megelőző években".

---

[78] „1943-ban a különböző okok következtében beállott halálesetek száma 58%-kal múlja felül az utóbbi öt év átlagát. Egy évben átlag 1 184 903 halálesetet jegyeznek be, 1943-ban pedig 1 873 749 halálozást, azaz 688 846-tal többet.

A kolera okozta halálesetek száma 214 175, azaz 160 909-cel múlja felül az átlagot. A malária okozta halálesetek száma 674 330, azaz 285 792-vel több az átlagosnál. Himlőben 22 005 ember halt meg, azaz 14 074-gyel több, mint az átlag."

Indiában a születési és halálozási statisztikai adatok fő forrása a csoukidár. Ki ez a csoukidár és milyen funkciói vannak? A csoukidár fizetett állami „hivatalnok", aki 6—7 rupia havibért kap. Ezt a „hatalmas" összeget a helyi pénztár krónikus pénzhiánya miatt igen rendszertelenül fizetik ki. A csoukidár a falu éjjeli őre (többek között az a kötelessége, hogy ügyeljen a dagikra, a visszaeső bűnözőkre és egyéb gyanús személyekre), hivatali küldönc, hivatalos küldemények kézbesítője, az önkormányzat helyi elnökének és a helyi hivatalos szervek tagjainak háziszolgája. Köteles cselédként szolgálni a rendőrőrszoba daroga sahibáját vagy a dzsamadár sahibát[79], végrehajtja ezek hivatalos vagy nem hivatalos parancsait, bevásárol nekik a bazárban, felügyel jószágaikra. Feladata a vasút őrzése (miközben ezt a feladatát teljesíti, gyakran áldozatul esik a ragadozó állatok támadásainak). Neki kell ellátnia a szadar[80] sahibáit, ha azok látogatásukkal megtisztelik a falut és megpihennek a dak banglá-ban[81]. Köteles elejétvenni a földparcellák miatt felmerülő vitáknak, felügyel a termésbegyüjtésre, ellátja a bírósági végrehajtó szerepét és segít a rendőrfőnöknek. Jogi funkciókat is teljesít, megállapítja az egyes helyi lakosok személyazonosságát és kikézbesíti a bírósági idézéseket. Időről-időre sok mérföldet kell gyalogolnia a szadaron belül, hogy megszolgálja kékesfekete egyenruháját, és köteles az állami vád tanújaként fellépni. Ez a kötelességekkel agyonterhelt ember állítja össze a hivatalos statisztikai adatokat a vetésterületről, a fontosabb növények terméséről, a házi állatokról, szekerekről és kocsikról, a cukornád kipréseléséhez szükséges sajtókról, ekékről, traktorokról és pálmafákról (ami az ország gur[82] termésének megállapításához szükséges). Ő ad „hivatalos tájékoztatást" az „áruk piaci áráról", ő vezeti a faluban a *születési* és

---

[79] Dzsamadár sahiba alacsonyabb rendőri rang; a daroga sahiba a dzsamadár sahiba előtt következő magasabb rendfokozat. — *Szerk.*

[80] Szadar — rendőrségi igazgatási körzet. — *Szerk.*

[81] Dak bangla — kis szálloda, amelyben rendszerint átutazó hivatalnokok, turisták stb. szállnak meg. E szállodákat államköltségen tartják fenn. — *Szerk.*

[82] Gur — cukornádból és datolyapálma gyümölcséből készült szirup. — *Szerk.*

halálozási nyilvántartást. Amint látjuk, feladata igen sokrétű és rengeteg gazdája van, akiknek kedvében kell járnia. Ezek a szegény emberek gyakran kábítószerekben és izgató italokban keresnek vigaszt, hogy elfeledkezzenek állandó gondjaikról. A csoukidár sorsa még súlyosabb, mint a tanítóé, aki iránt már megszokásból is részvétet érzünk.

Íme, ez az ember állítja össze „az éhínségről szóló statisztikai adatokat". Átélte az inflációval, élelmiszer és egyéb létszükségleti cikkek hiányával kapcsolatos nélkülözéseket, szenvedett a betegségtől, átélte mindazokat a gondokat és aggodalmakat, amelyek az egész országot gyötörték. Sok csoukidár meghalt, és természetesen nem tudták előre bejegyezni saját halálukat is abba a listába, amelynek vezetésével ők voltak megbízva. Lehet, hogy a csoukidár megbetegedett és máig is beteg. Lehet, hogy otthagyta helyét és élelem után járt, vagy egyik helyről a másikra vándorolt családjával. Esetleg elindult, hogy ellássa „beteg, ápolás nélkül maradt" rokonait, vagy hogy elhalt rokonainak megadja a végtisztességet.

1943 december 10-én az Associated Press hírügynökség a következőket jelentette Dakkából: „Hat 4—10 tagú muzulmán család, köztük a falusi csoukidár családja is, teljesen elpusztult."

Ilyen körülmények között a csoukidár természetesen nem tudott minden tényt bejegyezni feljegyzéseibe.

Különböző okok miatt rendes viszonyok között sem tudja tisztességesen teljesíteni kötelezettségeit. Ezt bizonyítják az alább közölt táblázatok. Ezekből a táblázatokból látható, hogy a születési és halálozási statisztikai adatok 50%-kal, sőt még többel is eltérnek a valóságos helyzettől, még akkor is, amikor nincs semmiféle rendkívüli körülmény, amely megzavarhatná a születések és halálozások helyes nyilvántartását.

1911-ben Bengál lakossága — beleértve Bihárt és Orisszát, és nem számítva Kelet-Bengált, valamint a hercegségeket — 52 468 818 fő volt. A reform bevezetése utáni[83] új demarkációs vonal következtében a lakosság nagymértékben csökkent,

[83] Az úgynevezett Morley—Minto reformról van szó, amelynek alapján Bihár és Orissza különvált Bengáltól. — *Szerk.*

és 1912-ben 45 329 247 fő volt. Az 1921-es népszámlálási adatok szerint a lakosság száma 46 522 293 főre emelkedett, vagyis 9 év alatt, 1912—1921 között 1 193 046 fővel szaporodott. A születési és halálozási adatok tanulmányozása azonban azt mutatja, hogy a lakosság „természetes szaporulata" 394 983 volt. A statisztika nem tudja megmagyarázni, hogy Bengálban a lakosság 1920 végéig még 799 063 fővel növekedett.

8. táblázat

Halálozás és születés 1912—1920 között Bengálban

Év	Születés	Halálozás	Növekedés (+) csökkenés (—)
1912.....	1 600 335	1 349 779	+ 250 556
1913.....	1 529 921	1 331 868	+ 198 053
1914.....	1 535 281	1 431 289	+ 103 992
1915.....	1 441 628	1 488 569	— 46 939
1916.....	1 445 592	1 241 621	+ 204 571
1917.....	1 627 873	1 187 509	+ 440 364
1918.....	1 489 135	1 727 331	— 238 196
1919.....	1 245 392	1 641 111	— 395 719
1920.....	1 359 913	1 481 612	— 121 699
		Összesen ...	+ 394 983

Ezek a számok azt bizonyítják, hogy a hivatalos statisztikai adatok nem mutatják ki a lakosság szaporodásának 67%-át.

A kormány azzal védekezhetett volna, hogy a fentebb közölt számokban lévő hibák vagy eltérések véletlenek. Ám a következő tíz évről lejjebb közölt adatok megmutatják, milyenek voltak Bengál (nem számítva a hercegségeket és a csittágongi hegyi körzeteket) születési és halálozási statisztikai adatai, amelyeket a csoukidárok vezettek (lásd 9. táblázatot, 113. old.).

A következő táblázat azt bizonyítja, hogy a lakosság száma 1 463 384 fővel emelkedett. Az 1931. évi összeírás viszont azt mutatja, hogy a valóságban a lakosság száma 46 522 293-ról 49 901 080-ra növekedett, vagyis 3 387 787 fővel szaporodott. Ez azt jelenti, hogy ezekben az években a ben-

9. táblázat

Születés és halálozás 1921—1930 között

Év	Születés	Halálozás	Növekedés (+) Csökkenés (—)
1921.....	1 301 001	1 403 030	— 102 029
1922.....	1 275 614	1 173 246	+ 102 368
1923.....	1 393 411	1 185 791	+ 207 620
1924.....	1 370 114	1 203 244	+ 166 870
1925.....	1 377 097	1 158 473	+ 218 624
1926.....	1 276 380	1 151 197	+ 125 183
1927.....	1 286 863	1 189 370	+ 97 493
1928.....	1 375 680	1 189 015	+ 186 665
1929.....	1 361 278	1 094 263	+ 267 015
1930.....	1 273 831	1 044 256	+ 193 575
		Összesen	+ 1 463 384

gál lakosság szaporulatának 56%-át nem jegyezték be a csoukidárok feljegyzéseikbe. Ezért ostobaság bármilyen következtetést levonni azokból az adatokból, amelyek ilyen forrásból származnak.

Az 1943-as súlyos körülmények és a csoukidárok rengeteg kötelezettsége akadályozta a csoukidárokat abban, hogy rendesen nyilvántartsák a születést és halálozást. Voltak egyéb okok is, amelyek miatt a csoukidárok nem tudták a szanaszét heverő halottakat nyilvántartásba venni. A gyenge, kimerült és haldokló emberek nem kereshették fel a csoukidárokat és nem követelhették, hogy jegyezzék be nevüket az elhunytak listájára. A rokonoknak, akik a törvény szerint felelősek a család újszülötteinek vagy halottainak bejegyzéséért, szintén nem volt sem lehetőségük, sem erejük, sem pedig kedvük ahhoz, hogy teljesítsék kötelességüket és igyekezzenek eleget tenni a jogi formaságoknak. Azokat a különleges eseteket, amelyeknek egy kis hányadát „Az éhínség borzalmai" című fejezet tartalmazza, az említett okok miatt egyáltalán nem lehetett nyilvántartásba venni.

Ezenkívül sok olyan eset volt, amikor a hullák eltakarítatlanul hevertek, mert senki sem akadt, aki elvitte volna őket a halotthamvasztóba vagy a temetőbe. Elképzelhetetlen, hogy

nyilvántartásba vegyenek minden halálesetet olyankor, amikor még az idegenből véletlenül ellátogató vendégnek is feltűnt az út mentén heverő hullák sokasága. 1943 október 20-án Ralph Bruster szenátor, a körutazást tett szenátorok egyike kijelentette, hogy a szenátusi bizottság tagjai mindenütt az *utcákon szerte heverő hullákat, éhségtől haldokló nőket és gyermekeket* láttak.

Nyilvántarthatta-e az elhalálozásokat kielégítő módon ilyen körülmények között a csoukidár?

Noakhali körzetében az éhezőket segítő bizottság szeptember 11-én az Associated Press hírügynökség útján segítségre szólította fel a társadalmat, és felhívásában így jellemezte a helyzetet:

„Orvosi segély alig van. A férfiak, nők és gyermekek tömege hal meg naponta az utcákon és nyilvános helyeken. A lakosságnak hatalmas gondot okoz a halottak eltakarítása. *Gyakran folyóba dobják a holttesteket, ahelyett, hogy megfelelő módon eltemetnék, vagy elégetnék*"[84].

Szeptember 17-én az Associated Press hírügynökség madaripuri jelentésében arról számolt be, hogy „a hinduk tetemeinek elégetése tüzelőanyag hiányában a legbonyolultabb kérdés lett. *A hajléktalan emberek holttestét gyakran eltemetik, vagy a folyóba dobják*".

Egy 1943 szeptember 2-i manikgandzsi jelentés (szeptember 6-án közölték) ezeket mondja:

„A városban legalább 10 ember halt éhen. A járásból naponta jelentenek éhhaláleseteket. *Gyakran lehet folyóban úszó hullákat látni.*"

1943 szeptember 16-án a United Press hírügynökség azt jelentette Munsigandzsból, hogy „tüzelőanyag hiánya miatt nem lehet elhamvasztani a hullákat, és ezért a holttesteket vízbe dobják". Szudhir Ghosh, a jótékonysági mozgókórház egyik dolgozója 1943 szeptember 17-én a következőket írta Kontaiból (a *Statesman* szeptember 20-i számából idézzük):

---

[84] A hindu vallás törvényei szerint a hinduk holttestét különleges hamvasztóhelyeken kell elégetni. — *Szerk.*

„Az elmúlt két hét folyamán nem volt olyan reggel, hogy a városból munkába menet ne láttam volna az úton halott embereket. *Gyakran lehet látni, hogy a hullák fölött keselyűk és kutyák marakodnak egymással* . . . A hullák eltakarítása bonyolult kérdés lett. Falun a helyzet még rosszabb: sok ember hal meg malária és éhség következtében. *Nincs elegendő munkaképes ember, aki el tudná égetni a hullákat; a holttesteket gyakran egyszerűen a legközelebbi csatornába dobják.* A Kontaiból Panipiába vezető csatorna mentén *undorító émelygés fogja el az embert, mert mindenfelé felpuffadt emberi hullák hevernek.*"

Vidzsajalaksmi Pandit asszony elmondta az éhségtől szenvedő midnapuri járásban tett utazása során szerzett benyomásait a kalkuttai ujságok tudósítóinak. Többek között a következőket mondotta:

„Gyakran előfordul, hogy kolerás embereket a hamvasztóhelyre visznek, amikor még pislákol bennük az élet; vagy mihelyt egy ember meghal, holttestét egyszerűen a csatornába dobják. Sok helyen a *hullákat az útmenti tavakba dobják, és emiatt mindenütt borzalmas bűz terjeng.*"

November 7-én egy tudósító a következő jelentést küldte Kontaiból a sajtó számára (november 10-én közölték):

„Mint kiderült, Kontai 3., 4. és 6. számú körzetének falvaiban mintegy 500 ember halt éhen. A holttesteket a csatornába dobták, vagy a kutyák, sakálok és keselyűk martalékául a rizsföldekre hurcolták, mert nem volt ember, aki elégette vagy eltemette volna őket."

1943 december 8-án az Associated Press hírügynökség a következőket jelentette Dzsesszorból:

„Október 24-től november 20-ig, 4 hét alatt 1 496 koleramegbetegedés történt, ezek közül 1 074 halállal végződött. Sok hullát a kutyák, sakálok és keselyűk faltak fel. Mivel nincsenek emberek, akik elégetnék vagy eltemetnék a holttesteket, azok 4—5 napig az utcán hevernek."

Senki sem tudta, mikor és hogyan takarítsák el ezeket a tetemeket.

Sok száz és ezer ilyen eset fordult elő, de ezek nagyrészt ismeretlenek maradtak a nagy nyilvánosság előtt. A szerző

maga legalább 4 olyan esetről tud, amelyet hivatalosan nem vettek nyilvántartásba.

Amery nagy megelégedését fejezte ki amiatt, hogy „a sokkal magasabb számok (mint amiket ő közölt), amelyeket bizonyos személyek híreszteltek, valótlanoknak bizonyultak". Ám ezeket a „sokkal magasabb számokat" jól ismerik azok az emberek, akik saját szemükkel látták, mi történt a tartományban, vagy személyesen is átélték az éhínség szenvedéseit. Pandit Hridajnat Kunzrunak megbízható bizonyítékai voltak az egyes falvakban uralkodó tényleges helyzetről. 1944 március 18-án kijelentette az Államtanácsban, hogy „különböző okok következtében 2 millió ember halt meg". Lehetséges, hogy még ez is rózsásabb kép, mint a valóságos helyzet. 1943 november 16-án a *Times of India* című ujság különtudósítója a következőket írta:

„Bengálban a munkások egyik kasztjához — a namaszúdra kaszthoz — 3 millió ember tartozott. Teljesen valószínű, hogy a kaszt egyharmada kipusztult"[85].

A kalkuttai egyetem antropológiai fakultásának beszámolójában, amelyet 1944 február 21-én közöltek a sajtóban, a halottak számát mintegy 3,5 millió főben határozzák meg. A beszámoló a következőket mondja:

„8 körzetben gyüjtenek statisztikai adatokat. Az adatok 816 gazdaságra vonatkoznak, amelyekben 3 880 ember él. Ebből 1943 június-júliusától decemberig, vagyis 6 hónap alatt 386 ember, azaz 10% meghalt (1 000 ember közül 100)... Rendes körülmények között Bengálban 1 000 ember közül legfeljebb 30 halt meg, vagyis 6 hónap alatt minden 1 000-ből 15 ember. Tehát éhínség és a velejáró járványos betegségek miatt minden 1 000 emberből 85 halt meg, azaz 8,5%. Mivel sok északbengáli körzet többet szenvedett, mint Nyugat- vagy Közép-Bengál, az átlagos halálozási számok, egész Bengált tekintve, valamivel csökkentek. Lebecsüljük az igazi helyzetet, ha azt mondjuk, hogy többé-kevésbbé az egész lakosság kétharmada szenvedett az éhínségtől. *Ilyen alapon a halálozás*

[85] *M. A. Masani.* Why this starvation? 2. old.

valószínű átlagos száma nagyobb mint a szokásos 3,5 millió fő. Természetesen ezekben a számításokban lehetnek hibák, mert kiválasztott adatokon alapulnak."

A beszámolónak kétségtelenül pontosabbnak kellene lennie, de még mindig megbízhatóbb, mint a kormány koholmányai. Ha azonnal lelkiismeretesen kivizsgálnák a kérdést, akkor e vizsgálat eredményei minden valószínűség szerint még magasabb halálozási számot mutatnának.

A legfontosabb ujságok tekintélyes tudósítóinak kijelentései, valamint a United Press és az Associated Press hírügynökségek hiteltérdemlő jelentései arról beszélnek, hogy a halálozás rendkívül nagy volt és a nép szenvedése nem ismert határt.

Nyilatkozataink vannak olyan pártatlan megfigyelőktől, mint Pandit Kunzru, Pandit asszony, Dzsagdis Praszad és igen sok más személy, akik elmondták a nép szenvedéseiről szerzett benyomásaikat. Navabzada Liaqat Ali Han[86], a Mozlim Liga tiszteletbeli titkára és Navab Mohamed Iszmail Han[87], a Mozlim Liga védelmi bizottságának elnöke, akik beutazták Bengál falvait, a következő sajtónyilatkozatot adták:

„Nincs szándékunkban, hogy részletesen elmondjunk mindent ebben a nyilatkozatban arról, amit láttunk, nem akarjuk lefesteni az országot sujtó szerencsétlenség sötét képét, amelyet sohasem lehet elfelejtenünk. Elég, ha annyit mondunk, hogy a szerencsétlenség valóság, általános és szörnyű jelenség."

Azokról az adatokról, amelyek a hajléktalan emberek számáról időnként megjelentek a sajtóban, ezeket mondották:

„Ezek az adatok kicsinyítik a szerencsétlenségtől sujtott emberek számát. Ezek az adatok nem beszélnek a középosztály alsóbb rétegeihez tartozó emberekről, akik földjükkel és házukkal együtt mindenüket eladták, hogy elláthassák magukat és családjukat a feketepiacon vett termékekkel. Ezeket az embereket önérzetük arra készteti, hogy takargassák a valóságban igen súlyos helyzetüket."

---

[86] Miután Pakisztán különvált Indiától, Pakisztán miniszterelnöke lett. 1951 októberben egy gyűlésen meggyilkolták. — *Szerk.*

[87] 1948-tól Pakisztán legfőbb megbízottja (követe) Indiában. — *Szerk.*

A szerencsétlenségtől sujtott emberek tényleges számáról a következőket mondották:

„Természetesen, igen nehéz pontosan meghatározni, hogy a lakosság hány százaléka szenved a nyomortól, hiányos táplálkozástól és az éhezéstől, de saját kutatásainkból kiindulva, úgy számítjuk, hogy legalább a lakosság 20%-a a legnyomorúságosabb viszonyok között él."

E tekintélyes politikai vezetők sajtónyilatkozatát megerősítették a laptudósítók Bengál különböző részeiből küldött jelentései. 1943 december 11-én egy ujság tudósítója azt írta Bholából (Barisal), hogy ott legalább 40 000 ember halt meg maláriában, vérhasban és az éhezéstől. Csittágong városában az utolsó 5 hónapban 30 000 lakosból 3 000 ember meghalt. 1943 december 21-én ez a tudósító ezt írta: „Noakhali körzetében 2 100 000 lakosból 200—250 000 meghalt és mintegy 200 000 ember a sír szélén áll." Mint jelentették, Nilfamar (Rangpur) és Kand (Mursidábád) környékén december közepéig több mint 100 000 ember halt meg. Faridpur körzetében 5 hónap alatt, december 23-ig 546 971 ember betegedett meg maláriában. Ebből 30 057 ember meghalt. Nemhivatalos számítások szerint 1943 december 23-ig Munsigandzsban (Dakka) 60 000 ember halt meg az éhezéstől és az ezzel járó betegségek miatt. Ilyen aggasztó hírek szakadatlanul érkeztek minden egyes körzetből a tömeges halálozásokról és pusztulásról. Új-Delhiből 1943 november 13-án azt jelentették, hogy az ínségkonyhákat naponta felkereső emberek száma meghaladja a 2 233 000 főt. 200 000 embernek osztottak ki gabonát; azonkívül mintegy 50 000 ember részesült rendszeresen „pénzsegélyben, családtagjai számától függően". Azt azonban nem tudják, hogy mennyivel több azoknak az embereknek száma, akik gyengeségük, betegségük, szégyenérzetük miatt, vagy mert a nagy távolság miatt nem tudtak eljutni a közélelmezési helyekre, nem kértek segélyt.

Nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy kisebb-nagyobb mértékben az egész lakosságnak több mint 90%-a megsínylette az éhínséget.

Aligha lehet megállapítani az olyan halálesetek számát,

amelyeknek gyógyszer-, hajlék- és ruhahiány, illetve az volt az oka, hogy hiányzott mindaz, ami a legyengült és kimerült embereket megmenthette volna az éhhaláltól.

Bartle Frere,[88] Bombay 1862—1867 közötti kormányzója annakidején a következőket mondotta:

„Az éhség jóval a halál beállta előtt pusztulásra ítéli az embereket. A hosszú ideig tartó hiányos táplálkozás megrövidíti az életet, és néhány éven, talán néhány hónapon, néhány napon belül halálhoz vezet. De mindig van egy határ, amelyre az ember már jóval a halál előtt elérkezik, amikor már a legjobb ápolás és orvosi segítség sem tudja helyreállítani életerejét annyira, hogy a szenvedőnek akár csak ideiglenesen is visszatérjen egészsége és ereje. Ezenkívül az éhség következményei, a halálos láz és a különböző járványok ugyanolyan végzetesek lehetnek, mint maga az éhség."

MENEKÜLÉS A VÁROSBA

Kalkuttában, „a birodalom második városában", a „paloták városában" a szegények tömegei éltek az utcákon. Élelmet koldultak vagy loptak, terjesztették a betegségeket. Gyakran az utcán is haltak meg. Ezek az emberek súlyos gondot okoztak a városi hatóságoknak.

Emellett, ha Kalkuttától 80—90 km-es körzetben bárhol élelmezési zavarok léptek fel, onnan a lakosság szintén a városba özönlött, abban a reményben, hogy ott át tudja majd vészelni a súlyos időket. Kalkutta vonzza a „csavargókat": menedékhelyet ad a parkokban és a lehetőség szerint gyógyítja őket kórházaiban.

1943-ban a helyzet sokkal rosszabb volt, mint azelőtt hasonló esetekben. Az emberek, különösen a várostól délre fekvő falvak lakói, már május elején özönleni kezdtek a városba. Sokan a város utcáin telepedtek le. Mások azért mentek a városba, hogy „maximált áron" rizst vásároljanak. Ezek szintén

---

[88] *Bartle Frere* (1874). On the Impending Bengal Famine. (Kiadta Hemendra Prasad Ghose „The Famine of 1770" címen) 1—2. old.

nem tudtak hol lepihenni, ezért az utcákon ütöttek tanyát. Számuk nőtt, mint a folyók vize a júliusi áradáskor, és rövidesen bebizonyosodott, hogy a szerencsétlen vándorok beözönlése nem akar megállapodni. Július első hetében már rengetegen voltak. Minden nap 18 órán keresztül városszerte hallatszott a szívettépő könyörgés: „Egy marék rizst, anyám, csak egy marékkal!" Mindenütt a leírhatatlan nyomor és szenvedés képét lehetett látni. „Borzalmas látványt nyujtottak a szemétdombok, amelyek körül az éhezők százai verekedtek, hogy egy kis moslékot vagy rothadt élelmiszert szerezhessenek." Élő csontvázak bolyongtak hangtalanul szerte az utcákon és sikátorokon, néhányan erőtlenségükben lefeküdtek; soknak a teste olyan hideg volt, mint a jég, mert már megérintette őket a halál keze.

Ezeknek az embereknek valaha saját házuk volt. Éhségtől hajtva elhagyták a falujukat és Kalkuttába indultak, ahol az elkerülhetetlen éhhalál várta őket. *„Elmenekültek falvaikból, hogy megmeneküljenek az éhínségtől, de nem volt menekvés, az éhínség áldozatai lettek a városban is."* Kalkuttában júliusra a helyzet kilátástalanná vált. „Bőkezű és jószívű emberek" néhány ingyenkonyhával próbáltak segíteni az éhezőkön, de igen kevés eszköz állt rendelkezésükre. Az a lárma, amelyet az élelmet osztó ingyenkonyhák környékén csaptak, hatalmas embertömegeket vonzott oda a távoli falvakból, és rövidesen száz meg ezer hajléktalan „csavargó" töltötte meg a város utcáit.

Az éhező, beteg emberek oly nagy számban kezdtek meghalni és holttestük oly sokáig hevert az utcán, hogy már nem lehetett tovább közömbösen nézni a beállott helyzetet.

1943 július 22-én a *Statesman* című ujság ezeket írta: „A hajléktalan emberek jelenleg az utcákon halnak meg. Nem lehet megállapítani, hogy a haldoklók hány százaléka a szokásos koldus és hány százaléka az éhínség határán álló, hajléktalan paraszt, aki a faluban uralkodó élelmiszerhiány miatt menekült a városba. Nem takarítanak el minden hullát időben az utcákról."

Az emberek már jóval előbb kezdtek meghalni Kalkutta

Egy hulla, melyet a kutyák és sakálok szétmarcangoltak

A falu környékén

A szemétláda körül az emberek, kutyákkal együtt, élelem után kutatnak

Ebből az emberből csak bőrrel borított csontváz maradt

Még álmában is szorosan magához szorítja egyetlen tulajdonát — az egyagykorsót

Alig egy-két rongy fedi testüket . . .

Ennek a gyermeknek éhenhalt az anyjuk

utcáin, mint azt az ujságban közölték. Azzal kapcsolatban, hogy az elhunytak száma napról-napra emelkedett, a hullákat mind nagyobb késéssel takarították el. Az augusztus 3-i sajtónyilatkozat szavai szerint a rendőrbiztos „intézkedett", hogy „munkásokat toborozzanak egy különleges brigádba, amelynek zárt kocsit bocsátottak a rendelkezésére, hogy a hullákat Kalkutta utcáiról a lehető leggyorsabban a hullaházba szállíthassa".

1943 július 31-én Bengálban érvénybe lépett a csavargókról szóló rendelet, amely előírta, hogy a „csavargókat" el kell távolítani a város utcáiról. Augusztus 16-án közzétették az utcákon fekvő öntudatlan hajléktalanok mozgókórházakban való elhelyezésének tervét.

Augusztus 18-án augusztus 16-i és 17-i adatokat közöltek a kórházakba felvett, valamint a kórházakban elhunyt embereknek és azoknak a hulláknak a számáról, amelyeket a rendőrségi brigád és két nemhivatalos szerv (Hindu Szatkár Szamiti és Andzsuman Mufidul Iszlam) eltakarított az utcákról. Az alább közölt 10. számú táblázat némi fényt vet Kalkutta valóságos helyzetére. A táblázatból látható, hogy szeptember 28-án 325 ember volt a kórházban, október 25-én 101 ember halt meg kórházakban, október 27-én pedig, egyetlen nap alatt a nemhivatalos szervezetek 170 holttestet takarítottak el.

Különös figyelmet érdemel az a néhány tény, amely a kalkuttai hajléktalanok halálára vonatkozik. A kormány teljesen megzavarodott, nem tudta, hogyan tüntesse fel az elhalálozások okát, hogyan minősítse a különböző okokból eredő haláleseteket. Bengál kormánya 24 napon keresztül (augusztus 16-tól szeptember 8-ig) adatokat közölt az éhezők és éhenhaltak számáról. Az adatokból azt láttuk, hogy „a halál oka a legtöbb esetben idült, krónikus betegség volt". Szeptember 9-től kezdve a kormány nem látta el az ujságokat számszerű anyaggal, a közvélemény nyomására azonban szeptember 11-től ismét számok jelentek meg a sajtóban. Ezzel kapcsolatban a kormány új nagyjelentőségű meghatározást agyalt ki: „beteg hajléktalanok". Ez más szavakkal azt jelentette, hogy a halálozás kizárólag az éhínség miatt következett be, és ettől

A „kórházakban elhelyezett", „kórházakban meghalt" személyek számáról és a Kalkutta utcáiról elhordott holttestek számáról szóló napi adatok 1943 augusztus 16-tól december 31-ig

Dátum	Kórházban elhelyezett személyek száma	Kórházi halálesetek száma	Utcákról elszállított hullák száma
	1943 augusztus		
16	127	12	120
17			(aug. 13—17 között)
18	129	9	*a*
19	181	8	*a*
20	160	19	*a*
21	48	8	*a*
22	20	12b	18
23	39	7b	24
24	67	7b	14
25	45	14	*a*
26	76	21	*a*
27	83	29	*a*
28	*a*	*a*	28
29	103	23	40
30	85	24	39
31	137	25	19
	1943 szeptember		
1	113	19	15
2	135	30	*a*
3	153	28	*a*
4	177	36	*a*
5	131	30	12
6	156	26	20
7	175	46	*a*
8	156	36	9
9	*c*	*c*	53*d*
10	*c*	*c*	77*d*
11	134	37	15
12	128	39	36
13	152	49	46
14	198	42	43
15	200	56	39
16	196	39	32
17	141	58	28
18	195	50	41
19	249	58	37
20	171	55	39
21	221	47	46
22	222	51	49
23	137	56	52
24	236	52	40
25	247	54	24
26	156	53	54
27	207	74	43
28	325	81	34*e*
29	234	71	36*e*
30	191	68	38*e*
	1943 október		
1	173	70	104
2	214	72	130
3	207	92	109
4	203	79	138
5	184	66	103
6	182	73	83
7	135	78	190
8	181	59	116
9	195	66	96
10	195	66	96
11	240	75	115
12	184	86	117
13	115	83	94
14	233	82	115
15	181	78	73
16	192	85	141
17	201	90	118
18	197	85	123
19	191	91	104
20	230	90	117
21	203	83	90
22	188	81	122
23	199	86	100

Dátum	Kórházban elhelyezett személyek száma	Kórházi halálesetek száma	Utcákról elszállított hullák száma
	1943 október		
24	233	66	78
25	172	101	100
26	190	97	170
27	180	88	102
28	182	80	106
29	165	86	104
30	198	91	115
31	208	85	94
	1943 november f		
1	178	76	85
2	168	84	103
3	166	67	95
4	137	76	84
5	162	66	81
6	134	69	77
7	110	59	91
8	118	65	67
9	123	71	76
10	112	75	79
11	93	54	73
12	85	67	80
13	99	66	67
14	101	68	65
15	106	57	61
16	108	59	85
17	110	56	50
18	93	52	81
19	83	32	52
20	102	37	57
21	72	44	36
22	94	39	51
23	96	44	50
24	88	56	70
25	70	46	65
26	73	37	43
27	78	26	51
28	71	46	42
29	74	44	38
30	83	57	41
	1943 december g		
1	55	34	58
2	77	24	30
3	32	27	35
4	44	21	34
5	52	33	23
6	26	36	41
7	50	29	41
8	39	31	42
9	67	40	44
10	47	33	22
11	53	67	43
12	57	20	40
13	27	29	35
14	36	22	29
15	23	21	37
16	30	28	24
18	48	23	24
19	28	15	30
20	36	28	30
21	77	21	17
22*h*	64	19	31
23	49	12	17
24	24	27	18
25	*a*	*a*	*a*
26	39	19	*a*
27	21	16	*a*
28	24	24	*a*
29	20	17	*a*
30	25	13	*a*
31	37	22	*a*

Jelzések:

a Nincsenek adatok.
b A Campbell-kórházban történt halálesetekről nincsenek adatok.
c A kormány felfüggesztette az adatok közzétételét.
d Az adatokat később közölték.

kezdve azok a halálozási számok, amelyeket a kormány nyilvánosságra hozott, közvetlenül az elégtelen táplálkozás és éhség következtében beállott halálra vonatkoztak[89].

---

e Nincsenek hivatalos adatok (a *Statesman* adatai).

f 1943 augusztus 18-tól novemberig összesen 12 559 embert helyeztek el a kalkuttai kórházakban. Ebből 4 120 ember meghalt, az éhezőket segítő szervezetek által az utcákon összeszedett és elszállított holttestek száma pedig 6 779 volt.

g 1943 augusztus 18-tól december 1-ig a kalkuttai kórházakban összesen 15 746 embert helyeztek el. Ebből 5 812 meghalt. Az éhezőket segítő nem hivatalos szervezetek 8 803 hullát szállítottak el az utcákról.

h 1943 december 22-ig összesen 16 675 embert helyeztek el a kalkuttai kórházakban. Ebből 6 399 meghalt. Az éhezőket segítő nemhivatalos szervezetek 9 513 hullát szállítottak el, Kalkutta városi testülete pedig 1943 augusztus 1-től 16 386 holttestet takarított el.

---

[89] 1943 szeptember 14-én a *Statesman* című ujság „A titkolódzás tanulságai" című vezércikkében a következőket írta a halálozási számadatok közlésének beszüntetéséről:

„A mult hét két utolsó napján ... nem tudtuk közölni szokásos számadatainkat, amelyek megmutatják, hogy hány ember halt éhen és hányat szállítottak a kalkuttai kórházakba. Vasárnap reggel nyert értesüléseink szerint ezeket a számokat továbbra sem tudjuk közölni. Amint jelentették, a bengáli kormány «felülvizsgálja» az éhhalálról szóló heti beszámolók közzétételének kérdését. Úgy vélik, hogy a statisztikai adatok hetenkénti közléséből nincs «semmiféle különös haszon», és (bár az ujságok terjedelmét a központi kormány rendelete értelmében csökkentették) azt mondták nekünk, hogy a sajtónak örülnie kell, mert az ujságban rengeteg hely felszabadult, miután a kormány megtiltotta a statisztikai adatok naponkénti közzétételét.

Ugyanazon a napon, valamivel később felülvizsgálták ezt az elgondolást. Kiderült, hogy a statisztikai adatokat ugyanúgy közölni fogják, mint azelőtt. Szeptember 13—14-én ujságunkban közöltük az első adatokat az elmúlt szombatról. Örömmel üdvözöljük ezt az észszerű döntést. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a mostani adatok bizonyos mértékben más jellegűek. A szövegből eltűnt az a borzalmas szó, hogy «éhség», és ez a szó csak a címben maradt meg; ezenkívül a kórházba szállított szerencsétleneket «beteg hajléktalanoknak» nevezik, a zavaros fogalmazású mellékletekben pedig az áll, hogy a szombaton történt halálesetek többségét «krónikus, idült megbetegedések» okozták. Ugyanez ismétlődött meg a vasárnapi adatokkal is. Ezt csak Orissza főtitkárának gyenge kísérletével lehet összehasonlítani, aki a mult héten mindent elkövetett, hogy megszépítse a rút valóságot. Mint jelentik, a főtitkár egy sajtókonferencián azt bizonygatta, hogy «néhány kivételtől eltekintve, valamennyi esetben nem az éhség okozta a halált, hanem az elégtelen táplálkozás és a szükséges táplálék hiánya, ami vérhast és hasmenést okozott». Az ilyen árnyalati eltérésekre törekvés és az áloptimizmus iránti lelkesedés sohasem vezet semmi jóra. Ennek semmi hatása sincs a közvéleményre, amelyet untatnak és felingerelnek a kormány megnyugtató nyilatkozatai. A halálnak vagy az általános jellegű éhínségnek a tényét semmiképpen sem változtatja meg az a kérdés, hogy az emberek

1943 december 16-án Amery közölte az alsóház tagjaival, hogy „Kalkuttával kapcsolatban 1943 augusztustól december 11-ig a következő adatok állnak rendelkezésre: a kórházakba 16 285 éhező embert vettek fel, ebből 6 136 ember meghalt. Ezenkívül, ugyanebben az időben a rendőrség szervei és a kalkuttai éhezőket segítő nemhivatalos szervek 9 216 hullát szállítottak el. De lehet, hogy ezek a számok néhány olyan halálesetet is magukban foglalnak, amelyeket nem éhség okozott."

A valóságtól erősen elütött az, amit a kormány el akart hitetni a néppel. Kalkutta városi testületének a „különféle okokból bekövetkezett halálesetekről" szóló adatai, és külön a „koldusok" közötti halálozási adatok megmutatják a szánalmas valóságot, amely abban állt, hogy sok ember a járdán halt meg (főleg élelemhiány miatt), és nem volt egyetlen barátjuk vagy rokonuk sem, aki gondoskodni tudott volna róluk, vagy megadta volna nekik a végtisztességet.

A 11. táblázat bizonyos képet ad a „koldusok" közötti halálozásról Kalkuttában 1943 augusztustól decemberig, az egyes hetek folyamán (külön mutatták ki a halálesetek számát és a „koldusok" közötti halálozást).

1943 augusztus 28-án a bengáli kormány minisztereinek nem hivatalos értekezletén úgy határoztak, hogy a hajléktalanokat eltávolítják Kalkuttából. Szeptember 3-án bejelentették: intézkedések történtek arra, hogy a hajléktalanok első részét szülőfalujukba, vagy a kormány által adott, Kalkuttától messze fekvő helyeken lévő „hajlékokba" szállítsák.

Mivel nem volt elég hely a máglyák számára, az egymásra dobált hullák napokig hevertek a kalkuttai halotthamvasztó területén. Borzalmas hullabűz töltötte be a levegőt.

Szajed Badruddudzsa, Kalkutta polgármestere 1943 szeptember 8-i segélyfelhívásában következőképpen vázolta Kalkutta és környéke helyzetét:

„Az 1770-es tragédia minden borzalmával együtt még

azért haltak-e meg, mert egyáltalán nem volt mit enniök, vagy azért, mert kevés volt az ennivalójuk, vagy pedig azért, mert nem az volt a táplálékuk, aminek lennie kellett volna."

11. táblázat

Dátum (hétvége)	Halálesetek száma	Az elhunyt „koldusok" száma
augusztus 7	939	264
« 14	1 057	309
« 21	1 129	339
« 28	1 159	402
összesen	4 284	1 314
szeptember 4	1 183	409
« 11	1 292	496
« 18	1 319	583
« 25	1 492	697
összesen	5 286	2 185
október 2	1 636	1 059
« 9	1 967	1 057
« 16	2 154	1 224
« 23	2 155	1 152
« 30	2 214	1 283
összesen	10 126	5 775
november 6	1 875	754
« 13	1 960	645
« 20	1 700	507
« 27	1 728	527
összesen	7 263	2 433
december 4	1 599	450
« 11	1 806	351
« 18	1 405	345
« 25	1 214	260
összesen	6 024	1 406
Mind együttvéve	32 983	13 113

fokozottabb mértékben ismétlődött meg Bengálban. Bengál még soha sem látott ennyire szörnyű szerencsétlenséget, ilyen súlyos helyzetet. Országunk minden őszinte barátja elszomorodik, ha arra gondol, hogy Kalkutta utcáin és Bengál falvaiban százával és ezrével halnak éhen az emberek. A falvakból az éhező anyák csecsemőikkel karjukon elindulnak Kalkuttába, hogy élelmet szerezzenek. Gyakran lehet látni férfiakat, nőket és gyermekeket, akik kétségbeesett igyekezettel kutatnak a hulladékban és a szemétdombokon, hogy fenntartsák gyorsan elmuló életüket. Gyakran a kutyákkal verekednek az élelem miatt. Anyáink és nővéreink kószálnak most élelmet keresve, rongyos öltözetükben, amely már alig takarja testüket; tudatuk és érzéseik teljesen eltompultak attól a hallatlan szerencsétlenségtől, amelynek méreteit nehezen tudja elképzelni az, aki távol van az események színhelyétől.

Az emberi szenvedésnek ezek a tragikus képei még borzalmasabbá teszik az egész helyzetet; a szemünk előtt haldokló anya hangtalanul tűnik el a halál hideg árnyékában, elhagyva hajléktalan, éhező gyermekeit, akik bánatra és kétségbeesésre vannak ítélve.

Messze, a sötét falvakban, a szerencsétlen gyermekek alázatosan várják a halált, panaszos szavuk és jajgatásuk betölti az egész gyászos környéket. Milyen kínos és szörnyű szenvedéseket kell átélniök napokon és heteken keresztül ezeknek a szerencsétlen emberpalántáknak, mielőtt elragadja őket a könyörtelen halál! Helyzetük olyan súlyos és olyan tragikus, hogy az természetesen igen mély benyomást keltett a közvélemény széles köreiben is."

1943 október 28-án Bengál kormányzója rendeletet adott ki a hajléktalan egyénekről (rendelet az éhezők hazatelepítéséről és megsegítéséről). Azt gondolták, hogy elszállítják a hajléktalan embereket, akik Kalkuttába vagy a tartomány más városaiba özönlöttek.

A rendelet felhatalmazott „minden kormánymegbízással rendelkező hivatalos személyt, hogy letartóztasson és a hazatelepítésre kijelölt helyekre irányítson bárkit, aki az illető hivatalos személy véleménye szerint hajléktalan".

Kalkutta utcái ezzel az erőszakos módszerrel csaknem teljesen megtisztultak a „hivatlan vendégektől". A kormány adatai szerint 1943 október 30-tól 1944 januárig összesen 43 500 embert telepítettek ki. A többiek maguktól hagyták el a várost, hogy ne kerüljenek azokba a bizonyos „gyönyörű" házakba és gyüjtőpontokra, hogy elkerüljék a letartóztatást és ne telepítsék őket a szülőfalujuktól többszáz kilométerre fekvő falvakba. Kalkutta külsőre lassanként kezdett megnyugodni és eltűntek a tragikus utcai képek. A bengáli kormány, valamint az indiai és angol kormány nyilatkozatai szerint az éhínség mintegy varázsütésre végetért Bengálban.

„NYUGTALANSÁG" ANGLIÁBAN

1943 áprilisától, vagy még korábbtól Bengál „a történelemben még soha nem látott éhínséget" élt át. Az angol kormány, amely elsősorban felelős India igazgatásáért, kívülről szemlélte az eseményeket és nem nyugtalankodott amiatt, hogy Indiában napról-napra fokozódott az éhínség.

Az angol parlament, amely a brit birodalom legfontosabb ügyeiben a legfelsőbb hatalmat képviseli, csak 1943 szeptember 23-án kezdte meg az indiai helyzet kivizsgálását.

A Reuter hírügynökség a következőket jelentette: „Amery indiaügyi miniszter ma először adott hivatalos nyilatkozatot a képviselőházban az indiai élelmezési helyzetről azóta, amióta Londonig is eljutott a kalkuttai éhhalál híre. *Az üléstermet megtöltő parlamenti tagok igen élénk érdeklődést tanusítottak*, hogy meghallják a kormány véleményét, és megtudják, milyen lépéseket tesznek a válság leküzdésére. A miniszternek sok kérdést tettek fel."

1943 október 12-én a képviselőház újra megvitatta az indiai helyzetet. A Reuter hírügynökség jelentette, hogy „Amery indiaügyi miniszter *a képviselőházban rendkívüli érdeklődést keltett*, amikor másodszor is nyilatkozott a bengáli élelmezési válsággal kapcsolatban."

A Lordok Háza 1943 október 20-án vitatta meg a bengáli

élelmezési helyzetet, majd ezt követően október 28-án a kérdés ismét felmerült a képviselőházban. Az ezt követő újabb vitáról a Reuter hírügynökség a következőket jelentette:

„A parlament tagjai, akik már napok óta olvassák a borzalmas híreket e szerencsétlenségről, amelyet Bengálban az éhínség okozott, ma (1943 november 4-én csütörtökön) összegyűltek, hogy megvitassák a kialakult helyzetet. *A jelenlévők közt, mind a padsorokban, mind pedig a karzaton főleg olyan személyiségek voltak, akik különös érdeklődést tanusítanak India iránt.* Az indiaügyi miniszter felesége az elnök páholyában ült."

A bengál nép „megelégedéssel" vette tudomásul, hogy az angol parlament tagjai olykor „rendkívüli", máskor „igen élénk" érdeklődést tanusítottak az indiai élelmezési helyzet iránt, és „megtöltötték az üléstermet", hogy meghallgassák a kormány véleményét.

Indiát azzal a hírrel „boldogították", hogy „a jelenlévők közt mind a padsorokban, mind pedig a karzaton, főleg olyan személyiségek voltak, akik különös érdeklődést tanusítanak India iránt". India népe egészen addig nem tudta, hogy az angol parlamentnek névszerint hány tagja és hány magasrangú vendége „tanusít különös érdeklődést" iránta, amíg 1943 november 10-én dr. Dzsajakar a következő nyilatkozatot nem tette közzé:

„Szeretném, hogy Indiában mind szélesebb körben ismeretessé váljék az a tény, amiről csak igen kevés ujság számolt be. Nevezetesen arról van szó, hogy az utolsó képviselőházi vita idején, amely az indiai élelmezési helyzetről szólt, az ülésteremben a több mint 600 parlamenti tagból mindössze 35—53 tag jelent meg.

Churchill, aki talál időt arra, hogy megjelenjék a képviselőház ülésein, amikor a legkisebb európai ország sorsáról van szó, nem talált időt arra, hogy elmenjen az ülésre, vagy résztvegyen abban a vitában, amely a birodalom 400 millió polgárának sorsát érintette.

Ez a tény teljesen megdönti azt a régi hiedelmet, hogy ez a több mint 600 ember állítólag csak úgy képes Indiát

igazgatni, ha több mint 11 000 kilométerre van tőle. Nem lenne-e ideje már abbahagyni ezt a bábszínházat?"

E nyilatkozat után nyilvánvaló lett, hogy az indiai élelmezési helyzetnek szentelt parlamenti ülés egyszerűen frázis volt, a viták eredménytelenek maradtak, és az angol kormány minden látszólagos nyugtalansága a bengáli éhínség miatt csak álcázás vagy ködösítés volt, amelynek segítségével be akarták csapni az egész civilizált világ népeit.

KÜLÖNFÉLE DOLGOKRÓL

1. *A tények nemismerésén múlt-e a dolog?*

A vezető körök felelősségérzetének hiánya az egész államapparátus jellegzetes vonása volt. Ez különösen tisztán megnyilvánult a bengáli kormány minisztereinek tetteiben és beszédeiben. Igen sajnálatos tény, hogy a magasrangú hivatalos személyek a tények nemismerésére hivatkozva megpróbálták elhárítani maguktól a felelősséget. Példaképpen idézhetjük Munsigandzs (Dakka) helyzetét és Szuhravardi közellátásügyi miniszter megjegyzéseit. Ezek igen jellemzőek.

A United Press hírügynökség már 1943 szeptember 16-án jelentette, hogy ebben a járásban mintegy 50 ember halt meg. Szeptember 19-én ugyanez a hírügynökség a következőket jelentette:

„A vidéki körzetekben nagymértékben növekedett az éhhalál. Mivel nem lehet tüzelőt szerezni, a hullákat nem égetik el, hanem a folyókba dobálják."

A *Hindustan Standard* nevű ujság helyi tudósítójának jelentése szerint, amelyet 1943 szeptember 21-én hoztak nyilvánosságra, „faluhelyen a halálesetek száma már felülmúlta az ezret".

Szeptember 26-án a United Press a következőket jelentette:

„Szeptember 23-án reggel a Haragang Kollégium közelében egy kolduskülsejű férfi holttestére bukkantak. A hullát részben már felfalták a ragadozók."

Szeptember 30-án a United Press hírügynökség ismét jelentette, hogy „szeptember 26-án három haláleset történt, ma reggel pedig még kettő".

Egy sajtótudósító október 11-én azt írta, hogy „a munsigandzsi járásban változatlanul válságos a rizshelyzet".

Október 23-án a sajtótudósító a következőket jegyezte meg (a kalkuttai ujságokban október 25-én közölték):

„A halálozási arányszám az életbeléptetett rendszabályok ellenére is igen nagy, és amint jelentették, a járás 700 000 lakosából már több mint 5 000 ember meghalt közvetlenül az éhségtől vagy az éhség következményeitől."

Október 24-én nagybetűs cím alatt jelent meg a kalkuttai ujságokban a munsigandzsi bizottság felhívása az éhezők megsegítésére. Ez a következőket mondja:

„A munsigandzsi járás lakói még többet szenvednek az éhínségtől, mint másutt. Rendkívül súlyos helyzetben vannak élelmiszer- és ruhahiány miatt. Az éhínség pusztulást hoz a férfiak, nők és gyermekek ezrei számára. A helyzet gyorsan súlyosbodik, mert járványok törtek ki, mivel az éhező nép minden ellenállóképességét elvesztette a betegségekkel szemben. A szerencsétlen emberek eladták már minden vagyonukat, házukat és földjüket, de még így sem képesek megmenekülni ettől a szörnyű szerencsétlenségtől."

A felhívást a bizottság gondnoka, elnöke és titkára írta alá.

Íme, az 1943 novemberi események naplója a United Press hírügynökség jelentései alapján, amelyeket időről-időre nyilvánosságra hoztak a sajtóban.

November 1.

Az egész járás területén kolera, malária, vérhas és himlőjárvány dühöng. Gyógyszerkészletek hiánya miatt igen nehéz a betegségek elleni harc. Az utolsó 4 napban, október 25—28 között egyedül a városban 9 éhhaláleset volt.

November 4.

November 2-án Munsigandzsban négy hajléktalan meghalt.

A helybeli könyvtár épülete előtt egy haldokló embert láttak, akit szétmarcangoltak a sakálok és kutyák. Ez az ember nemsokára meghalt.

Intézkedéseket léptettek életbe, melyek értelmében a holtak tetemeit kasztjukra és vallásukra való tekintet nélkül el kell temetni.

Távoli falvakból érkező jelentések szerint sok ember meghal, és nincs, aki holttestüket eltakarítsa.

November 13.

November 8-án és 9-én Munsigandzsban 8 hajléktalan ember meghalt. Mint a környékbeli falvakból jelentik, naponta sok ember pusztul el éhség, huzamosabb rossz táplálkozás és malária következtében. Novemberben a halálozás fokozódott. Nemhivatalos közlések szerint a munsigandzsi járásban eddig 15 000 ember halt meg éhség és a velejáró betegségek miatt.

November 20-án a *Hindustan Standard* című ujság tudósítója a következőket írta (november 22-én közölték):

„November 18-án a helybeli könyvtár termében társadalmi összejövetelt tartottak, amelyen megvitatták a járás súlyos élelmezési helyzetét, valamint a malária és más járványos betegségek hirtelen kitörését. Határozatokat fogadtak el, amelyekben követelik, hogy a hatóság biztosítson gyorsan és elegendő maximált árú élelmiszert, szervezze meg a kinin ingyenes kiosztását és az ingyenes koleraoltásokat.

A 900 000 lakosú munsigandzsi járás többsége földnélküli béresekből és nem földművelő emberekből áll, akik teljesen a kívülről jövő állandó élelmiszerellátástól függnek, s így a többieknél is erősebben szenvedtek. Az az élelmiszermennyiség, amelyet a járás rendelkezésére bocsátottak, egyáltalán nem volt elég, ha számításba vesszük az ottani igen erős ínséget. Mint jelentik, a járásban már körülbelül 20 000 ember halt meg éhség és az éhség következményei, valamint a rossz táplálkozás miatt. Ha idejében nem biztosítanak elegendő élelmiszert, a helyzet még rosszabbra fordul, és a halálozás fokozódik."

November 28-án a körzeti elöljáró jelentette a United Press hírügynökségnek, hogy: „Előzetes számítások szerint a járásban eddig *15 000 ember halt éhen. Összesen több mint 40 000 ember halt meg éhség, malária és más betegségek következtében.*" A továbbiakban ezt mondotta: „Az emberek any-

nyira elgyengültek, hogy a kórházba felvett éhezők nagyrésze már menthetetlen."

Szuhravardi közellátásügyi miniszter 1943 december 2-án meglátogatta a munsigandzsi járást, és „borzalommal nézte e járás lakosságának nyomorúságos helyzetét". *„Sajnálkozását fejezte ki, hogy a súlyos helyzetről szóló jelentések nem érkeztek el idejekorán a kormányhoz. Nem tudta, hogy a valóságos helyzet ennyire komoly."*

Furcsának tűnik, hogy a miniszter két vagy több hónap folyamán nem olvasta az ujságokat és alárendeltjei sem számoltak be neki a tartomány körzeteinek és járásainak helyzetéről; furcsa, hogy a helyi hivatalos személyek nem küldtek jelentéseket a titkársághoz a hosszú hónapok óta tomboló éhínségről. Mindenesetre ez azt mutatja, hogy a minisztérium élén álló személyek teljesen illetéktelenek és alkalmatlanok voltak azokra a magas állásokra, amelyeket elfoglaltak. Magatartásuk szívtelenségüket és közömbösségüket bizonyította azoknak az embereknek a sorsa és boldogulása iránt, akiknek életéért ők voltak a felelősek. Ekkora felelőtlenség csak olyan kormány mellett lehetséges, amely büntetlenül hagyja az olyan állami alkalmazottat, aki nem teljesíti az állásával kapcsolatban ráháruló elemi kötelességét.

2. *Arcátlan hazugság*

Attól az időtől (május-június), amikor a kormány rizsárusító üzleteket és bódékat nyitott (korlátolt mennyiségben fejenkint 1 szir[90] rizst árusítottak), Bengál lakosságát, különösen Kalkutta lakóit ehetetlen rizzsel látták el, amelyben homokot, kis kavicsokat, szemetet, férges gabonaszemeket lehetett találni. Ilyen élvezhetetlen rizst kezdtek rövidesen árusítani egész Bengálban, és a lakosságnak élete fenntartásához sok pénzt kellett kifizetnie az ilyen „élelmiszerekért". Az egész tartomány panaszkodott amiatt, hogy iszappal kevert, gyengeminőségű és ehetetlen rizs került eladásra, de minden hasztalan volt.

[90] Szir — súlymérték, mintegy 900 gramm.

A helyzet akkor érte el tetőfokát, amikor a United Press hírügynökség Csandpurból azt jelentette (1943 október 23-án hozták nyilvánosságra), hogy „a csandpuri üzletekben, amelyek maximált árakon árusítanak, a jegyekre valamiféle «fűmagot» adtak".

1943 november 20-án a *Statesman* nevű ujság „Fekete és fehér" címmel a következő cikket hozta az ehetetlen rizsről:

„Bengálban a jelenlegi rizshelyzet idején kedvezőtlen tény az eladásra kerülő, rendkívül rosszminőségű rizs. Ez a nép sajátos kirablása, amelyről sokszor beszéltek és írtak a sajtóban, de ezt a tényt bizonyos fokig leplezték a még súlyosabb szerencsétlenségek. Sok helyen egyáltalán nincs rizs eladásra, ott pedig, ahol van, a rizsárak szörnyen magasak. A rizs minőségét az ár határozza meg, de a vevő még akkor sem kap mindig legalább egy maund rizst, ha 40—60 rupiát fizet is ki maundonként. Mi magunk is megvizsgáltuk a rizst, amelyet igen magas árakon vettünk a nyilt piacon, és kimutattuk, hogy az áru 20%-át sok esetben apró kavicsok alkották és ugyanannyi volt benne a homok és *szemét* is. Ez azt jelenti, hogy a vevő, aki egy maund gabona értékét fizeti meg, összesen 60% árut kap, de még arra is időt kell pazarolnia, hogy kiválogassa a szemetet."

Egy birtokunkban lévő levélben azt írták, hogy „az a rizs, amely az üzletekben van, és amelyet az állam ellenőriz, csak az állatnak felel meg". A levél írója azt írja, hogy ilyen rizs régebben sohasem került eladásra a kalkuttai piacokon. Ha nem létezett volna feketepiac, minden osztálynak, beleértve a „legfelsőbb osztályt" is, ilyen rizzsel kellett volna táplálkoznia. Kevesen dícsérték a feketepiacot, de kijelentették, hogy amikor nem fordítottak kellő figyelmet az eladásra kerülő rizs minőségére, gyakran kényszerültek a feketepiac szolgálataihoz. Ez érthető is: a feketepiacon tiszta fehér rizst lehetett szerezni, míg a törvényes piacon vásárlóknak be kellett érniök fekete, szemetes rizzsel. Egyik olvasónk kérdi: Hová tűnt el minden jó rizs, amely azelőtt bőségesen volt a piacokon és amely feltételezhetően még mindig terem a mezőkön? Ez egy a sokezer kérdés közül, amelyek megértek a jelenlegi válsággal kapcsolatban és amelyekre senki sem tud válaszolni. Feltételezhetjük,

hogy most, amikor a közigazgatási apparátus igen nagy része teljes egészében élelmezési kérdésekkel foglalkozik, fordíthatna legalább egy kis figyelmet a piacra kerülő termékek minőségének ellenőrzésére. De nem a rizs az egyetlen termék, amely közé a termelőtől a fogyasztóig megtett út során idegen dolgok keverednek, és nem Bengál az egyetlen tartomány, ahol spekulánsok üzérkednek. Az az ember pedig, aki kavicsot és szemetet kever a rizsbe, nem jobb, mint az, aki gipszet kever a búzalisztbe, hogy növelje súlyát és fehér színt kölcsönözzön neki.

Egyfelől a központi kormány és egyéb tartományi kormányok, másfelől a bengáli kormány között vita keletkezett: melyikük felelős azért, hogy a piacra használhatatlan termékek kerülnek?

Szuhravardinak, Bengál közellátásügyi miniszterének 1943 október 28-án mintákat mutattak be Dakkában abból a rizsből, amellyel az éhezők megsegítésére alakult helyi bizottság ellátja a körzet lakosságát. A lakosság panaszára válaszolva Szuhravardi kijelentette, hogy „azért kellett ilyen rossz rizst importálni a többi tartományból, mert nem volt más választás".

1944 január 25-én Szuhravardi kéréssel fordult a sajtó képviselőihez, vegyék figyelembe, hogy ők „India kormányától kapnak élelmiszert".

1944 március 1-én kijelentette az Államtanácsban: „a rossz rizs, amelyet más tartományok kormányaitól szereztek, nem válik ezeknek a tartományoknak becsületére és nem bizonyítja azoknak az embereknek becsületességét, akikre azt a feladatot bízták, hogy rizst vásároljanak és indítsanak útba a bengáli kormány számára".

Nyilvánvalóan nem lett volna nehéz munka felkutatni azokat az „embereket, akikre azt a feladatot bízták, hogy rizst vásároljanak és indítsanak útba a bengáli kormány számára", de a tömegek tudomása szerint erre nem történtek lépések. Ezek az emberek a kormányszervek tisztviselői voltak, így természetesen nem lett volna nehéz megtalálni a bűnösöket és felelősségre vonni őket.

A központi kormány kijelentette, hogy ő „nem bűnös".

K. Sz. Neogi megkérdezte, hogy „mit gondol a kormány azzal a váddal kapcsolatban, amelyet Szuhravardi, Bengál közellátásügyi minisztere nyujtott be a kormánynak". Szrivasztava, India kormányának élelmezésügyi minisztere 1944 február 7-én, a központi törvényhozó gyűlésen adott válaszában kijelentette, hogy a kormány „még nem tudja, minek minősítse ezeket a vádakat" és hozzátette: „Az ügy úgy áll, hogy amikor rizs érkezett Bengálba, nekünk nem volt tudomásunk a kialakult helyzetről. A rizs bizonyos ideig Bengálban hevert és most nehéz megállapítani, honnan érkezett."

Azzal kapcsolatban, hogy milyen intézkedéseket tettek ebben a kérdésben, Azizul Huq kereskedelemügyi miniszter 1944 március 1-én a következőket jelentette ki:

„A bengáli kormány maga volt felelős az élelmiszerért, attól a perctől kezdve, ahogy útnak indították. Minthogy abban az időben, amikor az élelmiszer megérkezett, senki sem tett panaszt India kormányának, nincs lehetőség arra, hogy megállapítsák, honnan küldték az élelmiszert."

Bengál kormányának még ennél is súlyosabb vádakat kellett hallgatnia. 1944 március 24-én Orissza kormánya a sajtónak adott nyilatkozatában megcáfolta „azokat a vádakat, amelyekkel a bengáli törvényhozó gyűlésen illették az Orisszából Bengálba küldött silány minőségű rizs miatt" és a következőket mondotta: „Többek között azt állítják, hogy a rizsbe kő és homok keveredett ... A kormány határozottan kijelenti, hogy legjobb tudomása szerint semmi alap nincs a hasonló állítások számára ... A bengáli kormány képviselői homályos szóbeli vádakat emeltek ... de az orisszai kormányhoz ... nem fordultak konkrét panasszal, amelyet a silány minőségű rizs mintáival támasztanak alá stb. ... Sőt mi több, a bengáli kormánnyal kötött megegyezés szerint őt terhelte a felelősség a rizs minőségi megvizsgálásáért, még az áru elindítása előtt."

A bengáli kormánynak el kellett hallgatnia ez után a súlyos ellenvád után, amely tétlenségét, korrupcióját és azt a próbálkozását illette, hogy kibujjon a felelősség alól és hamis nyilatkozatokkal leplezze magát. Ettől azonban a helyzet nem javult meg, és a nép tovább szenvedett.

A bengáli kormány szeptember közepén arról akarta meggyőzni a tartomány éhező lakosságát, hogy szállítási nehézségek miatt nem lehet élelmiszert behozni a tartományba. Mindenért a vasutak igazgatóságát okolták. Szuhravardi közellátásügyi miniszter szerencsétlenségére a vasútak igazgatósága 1943 szeptember 23., 24. és 25-én minden ujságban közleményt tett közzé, amelyből az alábbiakban közlünk részleteket:

ÉLELMEZÉSI NEHÉZSÉGEK

Bűnösek-e a vasutak?

Olvassák el figyelmesen a következő tényeket!

Az utolsó három évben minden 6 hónapban (január 1 — június 30) a következő teherszállítmányokat szállítottuk Kalkuttába a Kelet-Indiai Vasutakon, tonnában számítva:

Év	Gabona és egyéb élelmiszer	Cukor
1941	180 212	20 869
1942	87 780	12 165
1943	204 226	26 925

Rosszabbodott-e a helyzet a vasutak forgalmi zavarainak idején?

1943 augusztusban a Bengál—Nagpuri és a Kelet-Indiai Vasutak napi átlagban a következő mennyiségű élelmezési gabonát és egyéb élelmiszert szállították:

	Napi átlagos vagonszám 1943-ban	Napi átlagos vagonszám a rendes időkben
Kelet-Indiai Vasutak	138	114
Kelet-Indiai Vasutak (szeptember 1—12-ig)	206	114
Bengál—Nagpuri Vasutak	28	15

TOVÁBBI TÉNYEK

A szállítás helytelen kihasználása

Megszakítás nélkül vettünk fel rendeléseket élelmezési gabona és egyéb élelmiszerek szállítására Pandzsábból. A napi kvóta a zavarok előtt 50 vagon volt; az idényszerű zavarok idején ez eleinte 60 vagonig, majd később 80 vagonra emelkedett. Az aud—tirhuti vasútvonalon a napi 30 vagon berakására adott rendelések elfogadását és a Kelet-Indiai Vasutak állomásain a vagonok korlátlan rendelkezésrebocsátását csak a július 17—21-i zavarokkal kapcsolatban szüntettük meg.

Kelet-Indiai Vasutak

A dolog úgy állt, hogy a bengáli kormány engedélyt adott 25 nagykereskedő cégnek Kalkuttában és a környéken, hogy a más tartományokból érkező élelmiszernek mintegy 25%-át felvásárolja. Így megfosztotta az élelmiszertől az egyes körzeteket, ahol az emberek ezrei haltak meg élelmiszerek hiánya miatt.

Azok a kalkuttai ujságokban megjelent közlemények, amelyekben a vasutak igazgatósága megvédte igazát, igen élénk érdeklődést keltettek a közönség körében. A bengáli kormány a rettenthetetlen közellátásügyi miniszter közvetítésével haragját és nyugtalanságát fejezte ki abban a nyilatkozatban, amely 1943 szeptember 24-én hangzott el a bengál törvényhozó gyűlésen.

Szuhravardi kijelentette, hogy „érthetetlen, miért lépett fel a vasutak igazgatósága így (vagyis ezekkel a kellemetlen leleplezésekkel), bár, amint feltételezhető, ez azért történt, hogy igazolja magát a közvélemény színe előtt, de az is lehet, hogy a felsőbb hatóságok előtt. Kölcsönösen megegyeztünk a vasutak igazgatóságával, hogy többé nem teszünk hasonló nyilatkozatokat és általában nem teszünk kísérleteket arra, hogy olyan légkört teremtsünk, amely ellenséges a vasutakkal, vagy a kormánnyal kapcsolatban. *Eléggé sajnálatos, hogy a vasutak igazgatósága megszegte a velünk kötött megállapodást*".

Hírek érkeztek arról is, hogy az indiai kormány és a bengáli kormány között vita robbant ki az élelmezési gabonaszállításhoz adott vagonokkal kapcsolatban. 1944 február 1-én a bengál

törvényhozó gyűlésen vádat emeltek amiatt, hogy a rizs halomban áll a Botanikuskert állomásán és a dzsesszóri járás néhány vasútállomásának perronján. Szuhravardi közellátásügyi miniszter arra a vádra válaszolva, hogy „hántolatlan rizskészletek hevernek Dzsesszór vasútállomásának perronján", kijelentette: a kormány „megpróbálta elszállítani a rizst, de nem tudott vagonokat szerezni".

Ha nem lehetett elég vagont vagy más szállítóeszközt szerezni, nem lett volna-e jobb, ha egyáltalán ki sem szállították volna a gabonát a falvakból, amely aztán elrothadt az állomások perronján? De nyilvánvaló, hogy a nagyközönség nem tudott mindenről. 1944 február 28-án Edward Benthall, India közlekedésügyi minisztere a következőket mondotta a központi törvényhozó gyűlésen:

„Az élelmezési gabona Bengálba szállítását a bengáli kormány által kidolgozott terv szerint hajtották végre, de ezek a hántolatlan rizsmennyiségek nem szerepeltek a tervben."

A közellátásügyi miniszter nyilván nem várta, hogy ilyen könyörtelenül leleplezik.

4. *Tények és koholmányok*

1943 május 3-án az *Amrita Bazar Patrika* című ujságban egy rajz jelent meg, amely egy háziasszonyt ábrázol, amint csapattit[91] készít családja számára. A rajz alatt a következő szöveg olvasható: „Élelmezési helyzet Kalkuttában". Magyarázatként a közellátásügyi miniszter nevében a következő tájékoztatást helyezték el az ujságban:

„A kormány intézkedései következtében a birodalom országaiból sok búza érkezett, így jelenleg annyi atát vehetnek ellenőrzött árakon a bazárban, amennyi csak kell."

Ez 1943 májusában volt.

1943 október 16-án Szrivasztava, India kormányának élelmezésügyi minisztere Új-Delhiben, egy élelmezési konferencián bejelentette, hogy *„az első élelmezési gabonát szállító*

[91] Csapatti — silány lisztből készült lepény, az indiaiak gyakori tápláléka. — *Szerk.*

hajó, amely külföldről érkezett, *már kirakodott* India egyik kikötőjében és bármelyik percben várható a második hajó beérkezése". A második hajó 1943 október 21-én érkezett meg. Hogyan jelenthette ki tehát a kormány már májusban, vagyis csaknem hat hónappal azelőtt, hogy „az indiai kikötőkbe nagymennyiségű búza érkezett"? Ez megmutatta, milyen könnyelműen viselkedett a miniszter a feszült helyzetben.

1944

1944-ben a példátlanul hatalmas amantermés sem hozott megkönnyebbülést Bengál szenvedő lakosságának. Közölték velünk, hogy van elég élelmiszer, nem kell tehát szomorkodnunk.

Hogy állt az ügy valójában a rizskereslettel és készlettel Bengálban? Azt állították, hogy az amantermés 8 333 000 tonna volt. Az ausztermésszel kapcsolatban senki sem tudott bizonyosat. Kiváló szakemberek a legellentmondóbb prognózisokat adták. 1943 augusztus 13-án Wood, India későbbi élelmezésügyi államtitkára azt mondotta az Államtanácsban, hogy „ha az auszt fejenként napi egy fontra osztják be, akkor 90 napig elég lesz az egész bengál lakosság szükségletének kielégítésére".

Ez azt jelentette, hogy az ausztermést 2,4 millió tonnára becsülték. Október 8-án Thomas Rutherford, Bengál kormányzója rádióbeszédet mondott és kijelentette, hogy az ausztermés 1,8 millió tonna. 1944 január 6-án a bengál földművelésügyi minisztérium feltételezte, hogy az ausztermés 3 millió tonna, ami első pillanatra lehetetlenségnek tűnik, hiszen így az amanés ausz-termésnek valamivel többnek kellett volna lennie 11 millió tonnánál. B. R. Szen, India élelmezésügyi minisztériumának főigazgatója 1943 november 19-én az Államtanácsban 10 millió tonnában határozta meg a termést. Azt is kijelentette, hogy „Bengál évi átlagos rizsfogyasztása, beleértve az importot is, 8,86 millió tonna", tehát az azévi egész termést számításbavéve „Bengálban 1944-ben nem szabad élelmezési zavaroknak előfordulniok".

B. R. Szen Bengál rizsellátottságáról szóló elméletének „igazolására" még egy sereg tényezőt kellett volna figyelembe venni. A központi kormány kötelezettséget vállalt arra, hogy ellát élelemmel 3 millió embert, vagyis Bengál lakosságának 4,8%-át. Ehhez 640 000 tonna gabona kellett 13 hónapra.

Úgy vélik, hogy 1943-ban 3,5—4,5 millió ember pusztult el; az élelmiszerszükséglet tehát mintegy 400 000 tonnával csökkent. Beszüntették az élelmezési gabona kivitelét Bengálból, és az akkori rizsárak a minimumra csökkentették a rizsfogyasztást és pazarló felhasználását.

Ha figyelembe vesszük mindezeket a tényezőket, azt mondhatjuk, hogy a magas, maundonként 15—20 rupiás rizsárakat semmi sem igazolta. Az egyszerű emberek súlyos megpróbáltatásokat éltek át. Mindazok, akik nem tudták megfizetni az ilyen magas árakat, halálra voltak ítélve és nyomorultul elpusztultak az 1943-as éhínség idején. A tartomány városainak utcáin ezért nem hevernek már emberi holttestek.

Ahhoz, hogy 1944-ben megfelelő módon oldják meg az élelmiszerkérdést, mindenekelőtt sürgősen tisztázni kellett a magas rizsárak valóságos okait.

Az 1944-es magas rizsárak egyik oka nyilvánvalóan az akkori termés méreteinek hibás becslése. Ha a termés 10 millió tonna lett volna, akkor a piac tömve lett volna rizzsel és a kormánynak a lehető legalacsonyabb árakat kellett volna megállapítania a hántolt és hántolatlan rizsért, hogy a termelőket megmentse a nagy veszteségtől.

Ezenkívül, a legutóbbi idők tapasztalatainak fényében meg kell vizsgálnunk a tartomány általános élelmiszerszükségletének számadatait is. 62,4 millió főnyi lakosságnak, egy főre évi 344 font fogyasztást számítva, 9,5 millió tonna élelem szükséges. Más számítási módszert alkalmazva is ugyanezt a számot, vagyis 9,5 millió tonnát kapunk. Ha egy főre évi 5,5 maund, nyilvánvalóan csökkentett mennyiséget veszünk, akkor 257 500 000 maund, vagyis 9,37 millió tonna rizsre van szükség. Gyakorlatilag az 1943-as rizstermésből nem maradt semmi. Vetőmagra rendes időkben 376 000 tonna kell. Ha az élelmiszernövények vetésterületének növeléséért folyó kam-

pány komolyan kibontakozik, sokkal több vetőmagra van szükség. Ha feltételezzük, hogy a szokásos rizskészlet egy főre 16 szir, az ilyen minimális készlet megteremtéséhez, amelynek tartását a bengáli kormány engedélyezi a kalkuttai és környéki lakosság részére, 873 000 tonna szükséges. Biztos tudattal elmondhatjuk, hogy a falusi lakosság okult a mult év tapasztalatain, ezért meg akarja tartani magának a rizst, és igyekszik minél kevesebbet piacra szállítani. Ennek következtében a földműveléssel nem foglalkozó lakosság számára csökken a megvásárolható rizsmennyiség[92]. P. Griffiths február 15-én Londonban arról beszélt, hogy „bizonyos személyek élelmiszerkészleteket halmoznak fel", és helyesen jegyezte meg, hogy „nehéz amiatt vádolni a családos embereket, ha olyan intézkedéseket tesznek, amelyeket törvényesen megszokott előrelátásnak számítanak". Ha mindezeket a tényezőket együttesen számításba vesszük, akkor nem nehéz megértenünk a magas rizsárak okait, annak ellenére, hogy példátlanul gazdag termést gyüjtöttek be.

Amikor az ország súlyos élelmezési nehézségeket él át, haladéktalanul gondolni kell a nehézségek leküzdésével kapcsolatos rendszabályokra. Mindenekelőtt meg kell győzni a lakosságot arról, hogy a kormánynak elegendő készlete van arra az esetre, ha a termelők megtagadják az élelmiszer piacra szállítását. Ez azt jelenti, hogy a kormány továbbra is fog behozni búzát más országokból és tájékoztatja a lakosságot a behozatal menetéről. Nem elegendő, ha a kormány csak élelmiszerkészleteket létesít, azt is biztosítani kell, hogy a nehézségek első tüneteinél gyorsan gabonát szállítsanak abba

---

[92] 1944 március 16-án B. R. Szen, India élelmezésügyi minisztériumának főigazgatója a következő nyilatkozatot tette az Államtanácsban: „A földművesek — éppen a földművesek és nem a kereskedők vagy közvetítők, ahogy az a mult évben volt — szemmelláthatóan megtartják a termést, amit régebben sohasem tettek. Kiszámították, hogy bár a terményfelesleggel rendelkező körzetekben nagy termés volt és annak ellenére, hogy a kormányszervek igen elővigyázatosan és gyorsan végzik a gabonabegyüjtést. . ., egyetlen körzetben sem sikerült a piac számára annak a mennyiségnek több mint 50%-át megszerezniök, amennyit a mult évben ilyenkor begyüjtöttek. Néhány körzetben a piacra ennek a mennyiségnek mindössze csak 25%-a érkezett be."

a tartományba, ahol élelmiszerhiány mutatkozik. Másszóval, a szállítóeszközöket gyorsan és szabadon rendelkezésre kell bocsátani. Korlátlanul kell benzint adni azoknak a tehergépkocsiknak, amelyek élelmiszert szállítanak, ahogyan azt a „fontos katonai anyagok" szállításakor is teszik, és nem szabad semmiféle megkülönböztetést tenni a kétféle szállítás között. Helytelen elképzelés az, hogy a fegyver, amellyel megölik az ellenséget, fontosabb, mint az élelmiszer, amely életben tartja az ország lakosságát.

Haladéktalanul arra kell törekedni, hogy megjavuljon a rizs minősége, amellyel a tartomány lakosságát és különösen Kalkuttának és környékének lakosságát ellátják. Ellenkező esetben a rossz táplálkozás miatt kimerültség jelei fognak mutatkozni nemcsak a falusi lakosságon, hanem a gyárakban és üzemekben dolgozó munkásokon is. A rossz minőségű rizs szállítása arra késztette a lakosságot, hogy komolyan kétségbe vonja: táplálni tudja-e a kormány egész évben a lakosságot. Ez azt a gondolatot szülte, hogy a kormány nemcsak rossz minőségű rizst szerzett be, hanem keveset is. Ez szintén oda vezetett, hogy a lakosság készleteket kezdett gyüjteni a „sötét napokra".

A kormánynak állandóan tudnia kell az ország tényleges helyzetéről, és nem engedhető meg, hogy az események váratlanul, felkészületlenül törjenek rá. 1944 április 27-én Szuhravardi kijelentette Laknauban, hogy „senki sem tudja megmondani", elég-e „a Bengálban termő rizs ahhoz, hogy a tartomány lakosságát élelmezzék". Ezért a kormánynak arra kell törekednie, hogy legalábbis megközelítően kiszámítsa a lakosság szükségleteit. A kormánynak nem szabad „példátlanul nagy rizstermésről" szóló statisztikai adatokkal hitegetnie saját magát, mert a mult tapasztalatai megmutatták, hogy az ilyen adatok nagyrészt megbízhatatlanok.

A közvélemény nem nagy jóakarattal szemlélte a bengáli kormány politikáját a rizsbegyüjtés kérdésében. India és Bengál kormánya között komoly nézeteltérések merültek fel abban, hogyan „valósítsák meg programjukat, részben a minimális rizsmennyiséggel kapcsolatban, amelyet azoknak az állami ügy-

nököknek kell begyüjteniük", akiket az amantermés felvásárlására jelöltek ki az egyes körzetekben.

1944 március 29-én dr. Szjama Praszad Mukherdzsi a bengál törvényhozó gyűlésen felolvasta egy rendőrfelügyelő beszámolóját, amelyet az március második hetében írt a burdváni rendőrség főfelügyelőjének.

A beszámolóban ezt olvashatjuk: „A hántolt és hántolatlan rizs ára nő és a rizs eltűnik a piacról . . . A rendőrséghez igen sok panasz érkezik a helybeli állami üzletekben árult rendkívül rossz minőségű rizsre . . . Ez a rizs nem más, mint négy különböző fajta rizs keveréke, szeméttel vegyítve. A fogyasztók gyakran gyomorbántalmakban szenvednek miatta."

Ilyen jelentést ír a kormány felelős tisztviselője, aki állandóan és közvetlenül ellenőrzi faluja helyzetét. Nemhivatalos jelentések megerősítik a rendőrfelügyelő beszámolóját.

A bengáli kormány miniszterei még mindig azt a nótát fujják, mint 1943-ban. 1944 január 22-én Hvadzsa Nazimuddin bengáli miniszterelnök „bizakodóan értékelte az élelmiszerhelyzetet, amely véleménye szerint határozottan javulni fog a közeljövőben".

Tulszi Csandra Goszvami pénzügyminiszter 1944 március 1-én ezt mondotta a bengál törvényhozó gyűlésen:

„Kötelességemnek tartom itt kijelenteni, hogy Bengálban minden ellentétes híresztelés ellenére 1944—1945-ben nem lesz éhínség."

Mindez nagyon szép. De, bár a sajtót hallgatásra kényszerítették, időről-időre mégis hírek jelennek meg az éhínségről. 1944 március 20-án az Associated Press a következőket jelentette Bográból (március 23-án közölték):

„A városba ismét hajléktalanok érkeztek, igen leromlott egészségi állapotban. A hajléktalanok egyik csoportja néhány órán át a rangpuri úton feküdt; a lakosok látták, hogy több hullát felfaltak a keselyük és sakálok az állomáshoz közeli úton."

1944 március 26-án (március 30-án közölték) a *Hindustan Standard* című ujság tudósítója a következőket írta Szarisabariból (Majmenszing):

„Ma Szarisabari város központjában tragikus látványt láttunk. Tegnap reggel a szarisabari állomás közelében egy üres házban elhagyatott asszony holttestére bukkantak. Ott hevert egész nap. Semilyen intézkedést nem tettek arra, hogy elvigyék. Éjszaka sakálok vonszolták el a hullát, és csaknem teljesen felfalták. Ma reggel kóbor kutyák és keselyük százai szemünk láttára falták fel a hulla maradványait."

Teljesen lehetséges, hogy hasonló esetek százával történtek a falvakban. A helyzet valamivel jobb volt, mint 1943 májusától decemberig, de rosszabb volt, mint 1944 januárjától áprilisig. Igen megrázó, hogy a szerencsétlenség ilyen nagy mértékben terjed.

1944 április 1-én Richard Gardiner Casey, Bengál új kormányzója a kalkuttai rádióban a következőket mondotta: „Meg vagyok győződve arról, hogy az egész lakosság számára elég rizs van Bengálban. A nehézség az, hogy a rizs egyenlőtlenül van elosztva: néhány körzetben túlságosan sok van, más körzetekben nagyonis kevés. A mi feladatunk, hogy egyenlően osszuk el a rizst az egész tartományban. Ezért meg kell vásárolnunk a rizst azoktól, akiknek feleslegük van, és el kell osztanunk azok közt, akik arra rászorulnak.

Mindenki egyetért abban, hogy a mult évi szerencsétlenség fő okai: Bengál legfontosabb élelmiszernövényének, a rizsnek a hiánya, a rossz termés, a szállítási nehézségek, a háború okozta elkerülhetetlen gazdasági nehézségek, továbbá az, hogy a közigazgatás teljesen képtelen volt megoldani a hirtelen felmerülő kérdéseket."

A bengáli kormányzó szavai szerint ebben az évben soha nem látott bő termés van, és nincs semmi ok a nyugtalanságra. Minden hiányosságot és hibát kiküszöbölnek. Ilyen okok alapján a kormányzó szükségesnek látta kijelenteni, hogy 1944-ben nem ismétlődik meg az éhínség Bengálban. Beszélt arról, hogy tervbevették a nép egészségügyi és gazdasági helyzetének megjavítását. Kijelentette: „a kormány erkölcsi kötelességének tartja, hogy minden tőle telhetőt elkövessen a bengálok tízmilliójáért, akik nem tudnak segíteni magukon", akik „rend-

kívül primitív körülmények közt élnek, s jólétük a természet bőkezűségétől függ"[93].

Mindazt, ami az ember létfenntartásához szükséges, igen magas árakon árusítják. Ezek az árak jóval felülmúlják a bengál lakosság vásárlóképességét. A létfenntartási cikkek listáján szerepel a mustárolaj, a kókuszzsír, a petroleum, a cukor, a különféle tüzelőanyagok, a ruházati cikkek, mezőgazdasági és más felszerelések, háztartási cikkek, építőanyagok, gyógyszerek stb. Az emberek igen erősen legyengültek, és szervezetük elvesztette minden ellenállóképességét. Bengál most az éhínség következményeit nyögi, pontosabban: az 1943-as éhínség tovább folytatódik. Távoli körzetekből a születések csökkenéséről és a növekvő halálozásról érkeznek hírek. A dakkai statisztikai adatok megmutatják a többi körzet igazi helyzetét is. 1944 március 29-én az Associated Press hírügynökség azt jelentette, hogy hivatalos születési és halálozási adatok szerint „1944 januárban Dakka körzetben 22 866 ember halt meg, míg 1943 januárjában csak 7 194 ember. 1944 januárban a körzetben 4 938 újszülöttet vettek nyilvántartásba, 1943 januárban pedig 8 279-et".

---

[93] 1944 április 2-án a *Statesman*, „A kormányzó jóslatai" címmel, a következőket írta, amivel az egész tartomány véleményét fejezte ki:

„Bengál lakossága — hinduk, muzulmánok vagy angolok, polgárok és katonák — óvatossággal és kritikusan fogadnak a tartomány gazdasági életére vonatkozó bármilyen kecsegtető jóslatot. Valószínű, hogy a társadalom mind India egyéb részein, mind pedig Angliában ilyen hangulatban van ebben a kérdésben. Ennek oka egyszerű és érthető. Még mindig emlékezetünkben van a sötét mult év, amikor Kalkuttában, Új-Delhiben és Londonban a hatóságok bőkezűen osztogatták a nyilatkozatokat, hogy semmiféle komoly veszély nem fenyeget, elég élelmiszer van a szenvedő és aggódó Bengál és India számára és csak több bizalomra van szükség a nép részéről, míg a gabonakészleteket valahogy újra elosztják.

Ezek és a hasonló túlzottan derűlátó és — amint később bebizonyosodott — hibás megállapítások, amelyek olyan személyektől származnak, akiknek minden valószínűség szerint ismerniük kellett az igazi helyzetet, feltétlenül meghatározott pszichológiai hatást keltettek. Ez igaz bármilyen országgal kapcsolatban. Indiában már a következmények is politikai zavart keltettek az értelmiség és az írástudatlan néptömegek között. Lehetséges, hogy Bengál hangulata és a Bengálról kialakult vélemény, ami a hatóságok multbeli hibáinak és a helyi pártok sajátos gyűlölködésének eredménye, túlzottan sötét a jelenlegi feltételek és távlatok fényénél. Nyilvánvaló, hogy az inga erősen a borulátás és kételkedés oldalára lendült."

Az Associated Press hírügynökség 1944 április 6-án azt jelentette, hogy „februárban a legkülönbözőbb okok miatt 1 446 ember halt meg a városban, holott 1943 februárban 324 ember, 1942 februárban pedig csak 284 ember halt meg"[94].

A kialakult helyzet nem engedi, hogy közönyösek legyünk. A bengáli kormánynak annyi „terve" van, mint fákon a levél, és még az is igen sok hasznot hajtana, ha a tervek 1%-át teljesítenék. Szívünket bizonytalanság tölti el és megborzadunk, ha arra gondolunk, hogy az éhínség megismétlődhetik. Bíznunk kell abban, hogy tesznek valami hathatós intézkedést és nemcsak az éhínséget hárítják el, hanem az egész tartomány általános hanyatlását is megszüntetik.

[94] Az egész körzetre vonatkozó februári adatok: 1942—5 664. 1943—5 687 és 1944—17 325 ember.

MELLÉKLET

ÉHÍNSÉGEK INDIÁBAN[1]

(Teljesen érthető okokból Bengál nem szerepel a listán. Az éhínség sujtotta körzetek elnevezése megegyezik azzal a nomenklatúrával, amelyet Strachey bizottsága alkalmazott.)

Éhínségek Madrász tartományban

1729—1733 Komoly élelmezési nehézségek.

1781—1782 A Hajder Alival vívott háború következtében fellépett éhínség.

1790—1792 1790 novembertől 1792 decemberig tombolt az éhínség, mely végigpusztította Gandzsamot, Vizagapatamot és Maszúlipatamot.

1799—1800 Komoly élelmezési nehézségek Dindigulban.

1805—1807 Éhínség a következő körzetekben: Nellur, Észak-Arkot, Csingleput, valamint Kuddap, Karnul, Bellári, Dél-Arkot, Tandzsur és Tricsinapalli.

1811, 1812 és 1814 Komoly élelmezési nehézségek különösen Kanarban és Madúrában.

1823 Éhínség a következő körzetekben: Bellári, Kuddap, Karnul, Vizagapatam, Guntur, Nellur, Észak-Arkot, Madrász és Szelám.

1832—1834 Éhínség Gunturban

1854 Éhínség „amely csaknem teljesen Bellári körzetére korlátozódott".

[1] Az éhínség elleni harcra alakult bizottság néhány adata alapján állítottuk össze.

1866—1867 Az éhínségtől legerősebben szenvedett: Gandzsam, Bellári, Észak- és Dél-Arkot, Szelám, Madúra, Malabar, Madrász város és Tandzsur.

1876—1878 A tartomány 21 körzetéből 7 (Bellári, Karnul, Nellur, Kuddap, Csingleput, Szelám és Koimbator) hosszú időn át szenvedett az erős éhínség miatt. Az éhínség Madúrára és Tinivelire is kiterjedt.

1884 Komoly élelmezési nehézségek Madúrában, Koimbatorban és Kuddapban.

1889 Éhínség Gandzsamban. Lord Connemara ezt írta 1899 júliusában: „Komoly ínség tört ki, amely az éhínségig jutott el. Hogy az emberéletek tömegét megmenthessék a lassú és kínzó haláltól, a lehető leggyorsabban határozatokra és azonnali tettekre van szükség."

1890—1892 Éhínség Madrászban. Több mint két évig a madrászi tartomány egész falusi lakossága ínséges helyzetben élt. 1891 első hat hónapjában különleges intézkedéseket kellett tenni az éhezők megsegítésére 5 körzetben: Kuddapban, Mellurban, Csingleputban, Észak-Arkotban, Koimbatorban.

1869—1897 Súlyos élelmezési helyzet volt Karnulban, Kuddapban, Bellárban, Csingleputban, Gandzsamban és Vizagapatamban.

Éhínségek Bombay tartományban

1396 Tudomásunk szerint az éhínség 12 évig tartott és hatalmába kerítette egész Dél-Indiát, a Narbadá folyótól délre, ahol egyáltalán nem maradt lakosság.

1460 Éhínség.

1520 Erős éhínség (a dekáni hadműveletek következtében).

1577 Éhínség (a meglévő adatok szerint csak Kathában).

1629—1630 Az eddigieknél még nagyobb éhínség, amely egész Dekánra kiterjedt.

1650 Éhínség Ahmedábád határain belül.

1659—1660 Súlyos élelmezési nehézségek egész Indiában (Aurangzeb kormányzása idején).

1685 Éhínség az erős aszály miatt.

1718 Éhínség Ahmedábádban és Szuratban.

1747 Igen erős éhínség Kathában, Ahmedábádban, Rívában, Kántéban, Szuratban és Aurangábádban.

1757, 1766, 1774, 1782 „Jelentették, hogy ezekben az években kisebb éhínségek és komoly idényszerű élelmezési nehézségek voltak Kathában".

1791—1792 „Az emberek emlékezetében megőrzött elbeszélések és mondák szerint ez volt a legerősebb éhínség, amit valaha is ismertek. Kisebb-nagyobb mértékben Bombay egész tartománya szenvedett az éhínségtől, kivéve Szindet és Marvart. A marattok országának déli részén addig az éhínséget «Dagi Bara»-nak, vagyis «a koponyák éhségé»-nek nevezték, az éhenhaltak mindenfelé heverő koponyái miatt."

1802—1803 „Éhínség, amely hatalmas területet kerített hatalmába". Legerősebben Khandesben, Ahmednagarban, Szolápurban, Kaladgiban és Dhárvárban, valamint Hajderábád déli részén pusztított. Belgaumban, Szárárban, Púnában, Szuratban és Kathában is sok áldozata volt.

1812—1813 „Erős éhínség pusztított Kathában és Kátiávárban különösen a nyugati részeken és Marvarban. Az éhínség, Ahmedábádig, Kairáig és Baródáig terjedt."

1824—1825 „Ezekben az években komoly élelmezési nehézségek voltak csaknem az egész tartományban, de a dolog sehol sem fajult éhínségig."

1833, 1838—1839 Élelmezési nehézségek.

1845—1846 Igen erős élelmezési nehézségek voltak Khandesben és más körzetekben is.

1868—1869 Helyi jelentőségű, igen erős ínség sújtotta Ahmedábádot és Kairát. Mindennapos élelmezési zavarok és drágaság mutatkozott a többi körzetben is.

1876—1877 Igen súlyosan szenvedtek a következő körzetek: Khandes, Naszik, Ahmednagar, Púna, Szolápur, Szatar, Kaladgi, Belgaum és Dhárvár. A hercegségek közül szenvedett: Szangli, Kolhapur, Akalkot, Dzsath és valamennyi maratt hercegség.

1891—1892 Ínséges helyzet Dekánban, ezenkívül szenvedett még Bidzsápur egész körzete, Belgaum körzetéből Athni, Gokak és Paraszgad járások, valamint Dhárvár körzetéből Gadag, Ron és Navalgund járások.

1896—1897 Intézkedni kellett az éhező lakosság megsegítése érdekében Bidzsápurban, Szolápurban, Ahmednagarban, Szatarban, Naszikban és részben Púnában, Khandesben, Belgaumban és Dhárvárban. Legerősebben Bidzsápur szenvedett.

1899—1900 Komolyan szenvedtek a következő körzetek: Púncs, Mahal, Ahmedábád, Kaira, Bracs és Szurat (Gudzsaratban), Khandes, Naszik, Púna, Ahmednagar és Thána (központi terület), Szatar, Szolápur, Belgaum és Bidzsápur (déli rész), valamint Tar és Parkar sivatagi körzetek.

Éhínségek Felső-Indiában

Arról az éhínségről, amely a mult században sujtotta Felső-Indiát, igen kevés adatunk van. A következő tényeket Herdelstown beszámolójából vettük.

1345 Ezt az éhínséget valószínűleg nem annyira az aszály, mint inkább az a zűrzavar okozta, amely az országban Muhamed Toglak idején uralkodott. Mint a feljegyzésekből kiderül, az éhínség rendkívül erős volt Delhi körzetben.

1471 „A szörnyű éhínség éve."

1631 „Azt mondják, hogy az éhínség egész Indiát sujtotta."

1661 „Éhínség volt Delhi körzetében és Doab felső részében."

1739 „Nadir sah betörése éhínséget okozott Delhiben és környékén."

1783 „Éhínség sújtotta az egész országot, a benáreszi tarto-

mány keleti határától a Szatletzsig, Audhot, valamint Közép-India hercegségeinek nagyrészét is."

1803—1808 Erős éhínség pusztította egész Rohilkhandot, Doab alsó részét, Faruhábádtól Alláhábádig.

1812—1813 Éhínség Rádzsputánában. Éhínség sujtotta az Északnyugati Tartomány Rádzsputánával határos körzeteit is.

1819 Élelmezési nehézségek Kánpúrban, Alláhábádban, Kálpiban és Bándában.

1825 Élelmezési nehézségek „Kánpúrtól nyugatra minden körzetben".

1833—1834 Éhínség Rádzsputánában, különösen Mevarban és Szirohiban, Kotahban, Bándában, Marvarban és Bikanirban. Éhínség Bundelkhandban, Hamirpurban, Adzsmirban és Hiszárban.

1837—1838 „A legsúlyosabb éhínség Felső-Indiában az angol uralom óta." „Szörnyű éhínség központja volt az Ágra és Kánpúr közötti terület; az éhínség Ágrától délre kiterjedt az Északnyugati Tartomány és a helyi hercegségek legközelebbi részeire is." Legjobban szenvedtek: Mattra, Ágra, Faruhábád, Mainpuri, Etava, Eta, Kánpúr, Bándá és Hamirpur.

1860—1861 Éhínség sujtotta az Északnyugati Tartomány felső részét és Pandzsáb szomszédos körzeteit, amelyek a Szatledzs és Dzsamna folyók mentén fekszenek. Legerősebben szenvedett a Dzsamna két partján elterülő vidék Delhi és Ágra között. Ez a vidék három részre osztható. A keleti terület három körzetet ölel fel: Rohilkhandot, Bidzsmurt, Budaunt és Murádábádot. A középső terület felöleli Doab körzetét egészen Faruhábád és Etava határáig, kivéve Mainpuri körzet két parganját. A nyugati terület a Dzsamna folyón túli vidék. Delhi északi része, Panipat, Thanesszar és Ambála viszonylag könnyen átvészelte az ínséget, de Delhi déli részén, Gurgaonban, Muttrában és Ágra egyik parganjában erős éhínség dúlt.

1866 Szörnyű éhínség Orisszában. Erősen szenvedtek: Púri, Katak, Balaszór. „Az éhínség végeredményben egész Orisszára kiterjedt és olyan méreteket ért el, hogy az itt

élő szegények és gazdagok között csaknem egészen megszünt a különbség, mindannyian elmerültek a borzalmas szerencsétlenség végtelen tengerében."

1867 „Ínséges helyzet, komoly élelmezési nehézségek, néhány körzetben igazi éhínség." Legerősebben a nepáli Terai körzetével határos északi vidékek: Csamparan, Tirhut és Bágálpúr szenvedtek.

1868—1869 „Rádzsputana egyetlen körzete sem menekült meg az aszály következményeitől. Marvar, Bikanir hercegségeiben, valamint Adzsmir és Mhairvara körzetében a szárazság súlyos élelmezési zavarokat okozott."

Északnyugati Tartományok: „Az ínség csak részben sujtotta a tartományt... Legerősebben a Dzsasmna folyón túl elterülő vidék, éspedig részben a következő körzetek szenvedtek: Mattra, Ágra és Alláhábád, továbbá teljes egészükben a következő körzetek: Bándá, Hamirpur, Dzsalaun, Dzsanszi és Lalitpur. A két utóbbi körzetben az éhínség igen erős volt."

Pandzsáb: „Legerősebben szenvedtek: Hisszár területe (Hisszár, Rohtak és Szirsza járása), továbbá Karnal körzete.

Középső tartományok: „Legerősebben a vidék északi része szenvedett: Szalgor, Damo és Dzsabbalpur... Bhandara, Balaghat, Rajpur és Bilaszpur körzetek némelyik részén az ínséges helyzet csaknem egyenértékű volt az éhínséggel."

1873—1874 Északnyugati Tartományok: két elszigetelt körzet szenvedett. Az első körzet — a Himálája hegyalja a tartomány keleti részén, beleértve Gorahpur és Baszti körzetek északi részét... A második körzet felöleli Bundelkhand nagy részét, nevezetesen: Dzsanszit, Bandát és Hamirpurt. Bihár: élelmezési nehézségek. Audh: élelmezési nehézségek Baraics és Gonda körzetek északi részén.

1875—1876 Élelmezési nehézségek.

1877—1878 Északnyugati Tartományok és Audh: élelmezési nehézségek. „A legerősebben Ágra és Mattra (Azimgarh, Gorahpur és Baszti) szenvedett. Audh tartományban ínséges helyzet keletkezett Laknau, Bara Banki és Rai Bareli határain belül." Pontosabban: komolyabban ínséges

helyzet csak Pohilkhand (kivéve Murádábádot), Ágra és Mattra körzetek határain belül, valamint azokon a területeken volt, amelyek Laknau, Rai Bareli és Bara Banki körzetek találkozásánál terülnek el.

1880 Komoly élelmezési nehézségek sujtották Alláhábádot, Laknaut és Benáreszt.

1884 Súlyos élelmezési zavarok Dél-Pandzsábban a következő körzetekben: Karnal, Delhi, Gurgaon, Rohtak és Hisszár.

1886—1887 Élelmezési nehézségek a bilaszpúri és rajpuri járásban, a középső tartományok csattisgari körzetében.

1889 Élelmezési nehézségek Csamparanban, Muzaffarpúrban és Darbhangban (Bihár).

1890 Élelmezési nehézségek a kulaoni és garhvali járásban. (Északnyugati tartományok és Audh).

1890—1892 Ínség Adzsmirben, Marvarban.

1896—1897 Ínség négy körzetben: Banda, Hamirpur, Dzsanszi és Dzsalaun körzetében, „a brit Bundelkhandzs néven ismert területen, Alláhábád környékén, az Északnyugati Tartományokban". Alláhábád szomszédos körzeteiben 1895-ben is ínség volt.

Bihár (Bengál): Sahábád, Szaran, Csamparan, Muzaffarpúr, Darbhang, Bhagalpur, a szantal parganok, Hizaribag, Manbhum, Palaman (különösen Bengál: Bankura, Nadiad, Mursidábád, Khulna); Púri.

Középső Tartományok: hivatalosan elismerték, hogy 1896 végére a Középső Tartományok egész területén ínség tört ki, de három körzetben (Szangor, Damo és Dzsabbalpur) nyilvánvalóan már 1894-ben jelentkezett és kisebb-nagyobb mértékben másutt is megvolt az 1896—1897-es éhínség előtt is.

Pandzsáb: Hisszár körzet nagyrésze és részben Gurgaon, Delhi, Rohtak, Karnal és Ambála körzetek szenvedtek.

1899—1900 A legjobban szenvedtek a Középső Tartományok és Berár. A Középső Tartományokban a legsúlyosabb éhínség a következő körzetekben volt: Betul, Rajpur,

Bilaszpur; Berarban Buldan körzetében. Pandzsábban komoly ínség volt a következő körzetekben: Hisszár, Rohtak, Gurgaon, Delhi, Karnal, valamint Adzsmir, Marvar.

TARTALOM

Előszó 5

Az éhezők megsegítéséről szóló intézkedések a Nagy Mogulok korában 17
Éhínség Bengálban (Történelmi áttekintés) 19
Az események menete 29
Az élelmezési gabona kiszállítása 40
A spekuláció 46
Zűrzavar az árak terén 52
Tömeges felvásárlások 61
Az elkobzás politikája 64
Az éhínség okai 68
Veszélyben a társadalom 86
Az éhínség borzalmai 92
A katasztrófa 102
Menekülés a városba 119
„Nyugtalanság" Angliában 128
Különféle dolgokról 130
1. A tények nemismerésén múlt-e a dolog? 130
2. Arcátlan hazugság 133
3. Leleplezés 137
4. Tények és koholmányok 139

1944 140

Melléklet 148

Felelős lektor: Terényi István. Címlapot tervezte: Csillag Vera.

A könyv szedését 1952 augusztus 16-án kezdték meg. Megjelent szeptember 26-án, 5000 példányban.

Ez a könyv az MNOSZ 5601—50 Á és MNOSZ 5602—50 Á szabványok szerint készült.

4764 Franklin-nyomda Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28.
Felelős: Vértes Ferenc

5.50 Ft